T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

AİLEDEKİ MUHAFAZAKÂR DEĞERLERİN DİN İLE İLİŞKİSİ:

SİYASİ PARTİ ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

Nebiye Şeyma GÜNER

2502150058

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Birsen Banu OKUTAN

İSTANBUL – 2024

ÖZ

AİLEDEKİ MUHAFAZAKÂR DEĞERLERİN DİN İLE İLİŞKİSİ: SİYASİ PARTİ ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

NEBİYE ŞEYMA GÜNER

Bu araştırma, ailedeki muhafazakâr değerlerin din ile ilişkisini, farklı siyasi partilerde görev alan bireylerin aile yaşamlarındaki benzerlik ve farklılıklarını dikkate alarak incelemektedir. Böylelikle aile, muhafazakâr değerler ve din arasındaki ilişkinin, bulundukları toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel ayrılıklarını/çeşitliliklerini yansıtan önemli araçlar olarak siyasi partilerin aktif üyelerinin zihin dünyasındaki ve bireysel yaşamlarındaki ağırlık merkezleri ortaya konmuştur. Bu anlama çabasında ise sosyal muhafazakârlık kavramı önemli bir araç olarak önerilmiştir. Çalışma, katılımcıların kendi zihin dünyalarını ve pratik yaşamlarını fenomenolojik bir perspektifle serimlemek amacıyla nitel bir araştırma olarak tasarlanmış ve yüz yüze mülakatlar aracılığıyla yapılmıştır. Katılımcılar, toplumun öncelikli tercihlerini yansıttığı için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili bulunduran partilerle sınırlandırılmıştır. Araştırma, dinin bireylerin aile yaşamlarındaki muhafazakâr değerlerin oluşumuna, şekillenmesine, kabul edilmesine, korunması ve sürdürülmesine katkı sağladığını bulgulamıştır. Ailedeki muhafazakâr değerlerin ise dinin sosyal yaşamdaki görünürlüğünü desteklediği, gelecek nesillerle temas etmeye olanak sağladığı kaydedilmiştir. Araştırma sınırları içerisindeki nihai değerlendirme ise, katılımcılar açısından aile yaşantısında muhafaza edilmek istenen değerler olduğu ve bunların -araştırmanın yöneldiği değerler açısından- "ailedeki muhafazakâr değerler" şeklinde sıralanabildiğidir. Bu değerlerin din ile ilişkisi "kutsal şemsiye" teorisi ile saptanabilmekte; bu fenomenin aktif oldukları siyasi partiler fark etmeksizin katılımcıların yaşamlarında ortak bir şekilde tespit edilmesi de sosyal muhafazakârlık kavramıyla açıklanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Muhafazakâr Değerler, Din, Siyasi Partiler, Fenomenolojik Din Sosyolojisi.

ABSTRACT

RELATIONSHIP BETWEEN CONSERVATIVE VALUES WITH IN THE FAMILY AND RELIGION:

THE EXAMPLE OF POLITICAL PARTY MEMBERS

NEBİYE ŞEYMA GÜNER

This study examines the relationship between conservative values within families and religion, considering the familial lives of the participants engaged in various political parties. Consequently, it elucidates the centrality of family, conservative values, and religion in the mind and lives of active political party members, serving as significant instruments reflecting the socio-economic and cultural diversities of their respective societies. In this endeavor, the concept of social conservatism emerges as a pivotal analytical tool. Employing a qualitative research design aimed at phenomenologically unraveling participants' minds and practical experiences, the study conducts face-to-face interviews. Participants are confined to individuals affiliated with political parties represented in the Turkish Grand National Assembly, reflecting societal primary preferences. The research findings indicate that religion contributes to the formation, shaping, acceptance, preservation, and perpetuation of conservative values within individuals' family lives. Moreover, it is observed that conservative values within families support the visibility of religion in social contexts and facilitate intergenerational continuity. The final assessment within the research framework suggests that the values desired to be preserved in family life by participants can be categorized as "conservative values within the family" in terms of the study's focus. The relationship between these values and religion is discerned through the "sacred umbrella" theory, and the ubiquity of this phenomenon across participants' lives, irrespective of their active political affiliations, can be elucidated through the concept of social conservatism.

Keywords: Family, Conservative Values, Religion, Political Parties, Phenomenological Sociology of Religion.

ÖNSÖZ

Bu çalışmadaki amaç, kendisini ortaya koyan ve sonuçlandıran basamakları tezin sayfaları arasında sunmuştur. Yazarın bu sürece eşlik eden ve birçok desteğe, katkıya ve ilhama ihtiyaç duyduğu bireysel macerası da bir kazanım olarak hayatında yerini almıştır. İç içe ilerleyen bu süreçlerin hüsn-i hitâma kavuşması ise elbette büyük bir mutluluktur. Bununla birlikte, bu metnin oluşmasına kaynaklık eden; fakat isimsiz kahramanlar olarak kalacak; yine de kendilerini bilen, kendilerini bildiğimi bilen birçok kıymetli insan var. Destekleri, inançları ve yardımları için onlara gerçekten şükran duyuyorum. İyi ki varlar!

Kendisiyle, ben henüz bir lisans öğrencisiyken, araştırma görevlisi olduğu üniversiteye yaptığım bir ziyarette tanıştığım ve daha o gün bende iz bırakmış olan danışman hocam Doç. Dr. Birsen Banu Okutan'a yıllar sonra yollarımız yine kesiştiğinde tezimin akademik danışmanlığını aldığı, bu süreçte ilerleyişimi ve başarımı desteklediği için çok teşekkür ediyorum. Prof. Dr. Mustafa Tekin Hocam da var olduğu ve paylaştığı hal üzere doktora serüvenimde hep önemli bir isim oldu. Kendisine müteşekkirim. Tezin izleme komisyonu vakitlerindeki ilgisi, yönlendirmeleri ve destekleriyle müstefid olduğum Doç. Dr. Fatma Odabaşı Hocama da çok teşekkür ederim. Odasına yaptığım ziyaretler büyük bir mutluluktu. Lisansüstü eğitim süreçlerinde, tezin ilk okumaları ve düzeltmelerinde kendisinden yardım aldığım, akademiye sunacağı birçok katkı olduğuna inandığım dönem arkadaşım Necmiye Durmuş'a da ayrıca teşekkür ediyorum. Bir diğer teşekkür ise, uzun süren mülakatlarda oldukça yapıcı, yardımsever ve açık gönüllü duruşları ve paylaşımlarıyla yer alan tüm katılımcılara...

Son olarak, bu çalışmanın imkânı için bana sevgiyle ve sabırla alan açan ve desteklerini kesintisiz bir şekilde hissettiğim anneme ve babama kalbi teşekkürlerimi arz ediyorum. Abim İhsan ve Ablam Zeynep'in destekleri de benim için gerçek bir teşvikti. Kendilerine teşekkür ederim. Kardeşim Hatice Afra ve eşi Ramazan'ın, kardeşim Muhammed Enes ve Gelin Kardeşim Zeynep'in bana olan inançları ve güvenleri; yeğenlerimin neşesi ve varlıkları ise bu dönemde benim için çok sevecen güç kaynaklarıydı. Onlar da iyi ki varlar!

İşte böylelikle, birçok insanın, birçok iyi niyet ve emeğin desteklediği bu çalışma ümit ederim ki din sosyolojisi ve aile araştırmalarındaki daha ileri çalışmalar için bütünleyici bir ilham ve destekleyici bir basamak olur.

NEBİYE ŞEYMA GÜNER
İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ ... **ii**
ABSTRACT ... **iii**
ÖNSÖZ ... **iv**
KISALTMALAR LİSTESİ ... **ix**
GİRİŞ ... **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
LİTERATÜR

1.1. MUHAFAZAKÂRLIK, AİLE VE DİN ... 16
1.2. MUHAFAZAKÂRLAR VE MUHAFAZAKÂR AİLELER ... 22
1.3. SOSYAL MUHAFAZAKÂRLIK, AİLE VE SEÇMENLER ... 26

İKİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL ARKA PLAN

2.1. AİLE YAPISI ARAŞTIRMALARI İLK ÖRNEKLER ... 32
2.2. 1950 SONRASI TÜRKİYE AİLESİNDEKİ DÖNÜŞÜM ... 34
2.3. 1980'LERDEN SONRA AİLE YAPISI ... 37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. AİLE ... 40
3.1.1. Ailenin Sosyolojik Tanımı ... 42
3.1.1.1. Ekolojik Perspektif ... 43
3.1.1.2. Yapısal-İşlevselci Perspektif ... 44
3.1.1.3. Sembolik/Simgesel Etkileşimci Perspektif ... 45
3.1.1.4. Çatışmacı Perspektif ... 47
3.1.1.5. Feminist Perspektif ... 48
3.1.2. Aile ve Din İlişkileri ... 49
3.2. MUHAFAZAKÂRLIK ... 52
3.2.1. Siyasi Bir İdeoloji Olarak Muhafazakârlık ... 56
3.2.2. Muhafazakârlığın Temel Görüşleri ... 60
3.2.3. Türkiye'de Muhafazakârlık ... 65

3.3. MUHAFAZAKÂR AİLE DEĞERLERİ 73

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULAR VE ANALİZ

4.1. EVLİLİK ÖNCESİ DÖNEM 92
4.1.1. Tanımlar 92
4.1.2. Ritüeller 94
4.1.3. Roller 96
4.1.4. Değerler 97
4.1.4.1. Eş Seçimi 97
4.1.4.2. Fiziksel Teması Sınırlı Tutmak 99
4.2. EVLİLİK HAYATI 101
4.2.1. Tanımlar 101
4.2.1.1 Evliliğin Kutsiyeti 101
4.2.1.2. Aile 107
4.2.1.3. Eşcinsel Aileler 110
4.2.2. Ritüeller 112
4.2.2.1. Resmi Nikâh 112
4.2.2.2. Dinî Nikâh ve Mehir 114
4.2.3. Roller 117
4.2.4. Değerler 121
4.3. EBEVEYNLİK TECRÜBESİ 127
4.3.1. Tanımlar 127
4.3.1.1. Annelik-Babalık 127
4.3.2. Ritüeller 129
4.3.3. Roller 131
4.3.4. Değerler 133
4.4. GENİŞ AİLE VE AKRABALAR İLE İLİŞKİLER 137
4.5. DİNÎ PRATİKLER 138
4.6. GÜNDELİK PRATİKLER 140

DEĞERLENDİRME 146
SONUÇ 155
KAYNAKÇA 160
EKLER 180

ÖZGEÇMİŞ 187

KISALTMALAR LİSTESİ

age : Adı geçen eser
akt : Aktaran
AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi
bknz : Bakınız
BBP : Büyük Birlik Partisi
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
DP : Demokrat Parti
Ed. : Editör
HDP : Halkların Demokratik Partisi
İYİ : İnsanlık, Yenilik, İyilik Partisi
KONDA : Konda Araştırma ve Danışmanlık Şirketi
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
SETA : Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SP : Saadet Partisi
TAYA : Türkiye Aile Yapısı Araştırması
TİP : Türkiye İşçi Partisi
TNSA : Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TOKİ : Toplu Konut İdaresi
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Sosyolojik bir birim olarak aile, farklı toplumlar ve coğrafyalarda çeşitli şekillerde örgütlenmiş olmasına rağmen bulunduğu toplumsal yaşamın merkezinde önemli roller üstlenen bir kurum olarak kabul edilmektedir. Toplumsal yapılanma ve ilişkilerin ana omurgasında yer alan bu kurum, toplumsal normların oluşmasında, toplumsal değerlerin gelecek nesillere aktarımında, kimliklerin şekillenmesi gibi süreçlerde işlev göstermiştir. Bununla birlikte, birçok tarihsel ve dinsel topluluk aileyi hem sosyal bir grup hem de dinî bir grup olarak tanımlamıştır (Aydın, 1989: 196-200). Aile ve din kurumunun bu yakın ilişkisi, aile çalışmalarının din bilimleri alanında önemli bir yer tutmasıyla sonuçlanmıştır (Vermeer, 2014: 402).

Bir akademik disiplin olarak din sosyolojisi, aileyi, toplumda dinî inanışların, dinî pratiklerin ve dinî kimliklerin şekillenmesine ve bunların kuşaklar arası aktarım yolu ile varlıklarını tarihsel uzamda sürdürmesine katkıda bulunan temel bir sosyalleşme aracı olarak irdelemektedir. Nitekim aile içindeki dinî dinamiklerin incelenmesi öncelikli olarak dinî inanışların ve pratiklerin sosyal yapılar ve süreçlerle nasıl etkileşime girdiğine dair veriler sunmaktadır. Ayrıca, ailenin kendi iç dinamiklerini keşfetmek de din ve toplum arasındaki karmaşık etkileşimin inceliklerini kavramaya yardımcı olmaktadır.

Türkiye'deki aile yapısı çalışmaları ailenin muhafazakâr bir kurum olduğunu (Koç ve Alptekin, 2016; Kılıç, 2013) ve muhafazakâr değerler taşıdığını ifade etmektedir (TAYA, 2018; Doğan, 2016; KONDA, 2012). Aynı şekilde, araştırma konusu olarak Türkiye toplumunun muhafazakârlığını merkeze alan çalışmalar (Yılmaz, 2006, 2012) da bu muhafazakârlığın temelinde aile kurumunun olduğunu; muhafazakâr olduğu önerilen aile yapısındaki en vazgeçilmez unsurların ise dini içerdiğini bulgulamaktadır. Nitekim Türkiye'deki muhafazakârlığın aileyi de içeren geleneksel kurumlara bağlılığının temelinde din olduğu ifade edilmektedir -Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki muhafazakârlığın din, aile ve geleneği sosyal hayatın devamını üstelenen işlevler olarak seküler bir atıfla kabul etmesine karşın- (Akçaoğlu, 2018: 95). Türkiye'deki akademik yazın ve gündelik dilde

muhafazakârlığın zaman zaman dindarlıkla eş anlamlı olarak kullanılması ise bu etkinin yaygın kabulüne doğal bir referans olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, aile, din ve muhafazakârlık arasında kurulan ilişkiyi, farklı siyasi partilerde görev alan üyelerin ailelerindeki muhafazakâr değerler üzerinden tartışmak ve dinin ailedeki muhafazakâr değerler üzerindeki etkisine odaklanmaktır. Böylelikle, Türkiye ailesindeki muhafazakâr değerlerin din ile ilişkisinin din sosyolojisi araçlarıyla kavramsallaştırılması ve bireylerin bu ilişkiye dair öznel tecrübelerine ulaşılması sağlanacaktır. Araştırma kapsamında, örneklemin siyasi partilerde aktif olarak görev alan üyelerden seçilmesinin temeli ise modern parlamentoların ve serbest seçimlerin teşekkülü ve seçim hakkının giderek genişlemesiyle oluşan siyasi partilerin, bulundukları toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel ayrılıklarını/çeşitliliklerini yansıtan önemli araçlar olmasıdır. Nitekim siyasi partiler toplumsal ayrılıkların "siyasi çevirisi" olarak tanımlanmaktadır (Lipset ve Rokkan, 1967: 117). Bu bağlamda, siyasi partiler geniş bir zihniyet dünyası, hayat seçimi, inanç ve bakış açısı yelpazesini içeren çeşitlilikleriyle (Sartori, 1976: 27) aile, din ve muhafazakârlık arasındaki ilişkileri incelemek için efektif olacak görüş çeşitliliğinin yakalanmasına yüksek bir olanak tanımaktadır. Çalışmanın araştırma soruları ise şunlardır:

1. Ailedeki muhafazakâr değerlerin farklı siyasi partilerde aktif olarak görev alan bireylerin aile yaşamlarındaki yeri nelerdir?
2. Ailedeki muhafazakâr değerler hangi dinî öğeleri içermektedir? Bu öğelerin din ile nasıl bir ilişkisi vardır?
3. Aile içinde görülen muhafazakâr değerlerin din ile ilişkilendirilme biçimi ve süreci farklı siyasi parti çalışanlarının aile tecrübelerinde ne şekilde izlenmektedir? Bunların karşılaştırmalı incelemesinde ortaya nasıl bir görünüm çıkmaktadır?

Çalışma teorik çerçevesini ise Berger'in fenomenolojik din sosyolojisinden ve yine Berger ve Luckmann'ın bilgi sosyolojisinin dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme kavramlarıyla yönettiği sosyal inşacılık teorisinden (Berger ve

Luckmann, 2018)[1] almaktadır. Ayrıca Berger'in fenomenolojik din sosyolojisindeki temel eserlerinden *The Sacred Canopy* (1967) *Kutsal Şemsiye* bu çalışmanın verilerinin yorumlanmasında önemli bir kaynak olmuştur. Buna göre, toplumun aile yapısı, ailedeki muhafazakâr değerler ve bunların din ile ilişkisine yönelik bir bilgi stoku vardır. Fenomenolojik yaklaşım gereği, katılımcıların bu bilgi stokları içerisindeki kendi öznel anlam ve inşalarına ulaşılmalıdır. Yarı yapılandırılmış mülakatlar ve zaman zaman hayat hikâyesi anlattırma teknikleri, her iki veri kaynağı arasında karşılıklı bir diyalog kurulması ise bu çalışmanın araştırma metodudur.

Genel olarak, ailedeki muhafazakâr değerlerin din ile ilişkisini toplumdaki bilgi stoku ve bireylerin öznel süreçleri arasındaki ilişkiyi kurarak analiz eden bu çalışma giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte yedi bölümdür. Giriş olan bu bölümde, araştırmanın amacı, kapsamı, teorik zemini ve yöntemi sunulmuştur.

Birinci bölümde ise konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilecek ve ilgili literatür tartışılacaktır. Araştırmanın konusu, sıklıkla farklı ya da birden fazla odak noktası olan çalışmaların alt bölümlerinde ya da literatürde dağınık veya farklı araştırma kombinasyonlarında yer aldığı için; muhafazakârlık, aile ve din konularını inceleyen dosyalar alt başlıklarla sunulacaktır.

Dinin farklı siyasi partilerde çalışan bireylerin ailelerindeki muhafazakâr değerlere etkisini fenomenolojik din sosyolojisi perspektifiyle inceleyen araştırma, ikinci bölümde, araştırdığı toplumun tarihsel bilgi hazinesindeki seyir ve stoklara bakmak, o toplumun makro ölçekte aile yapısı ile ilgili verilerine ulaşmak istemektedir. Böylelikle, araştırmanın değerlendirme kısmında bireylerin kendi inşa çabalarının nasıl bir makro yapı içerisinde yer aldığı tarihsel bir arka plana oturtulmuş olacaktır. Bu sebeple ikinci bölüm Türkiye'de aile yapısının ülkede yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimlerle şekillenen bir dönemini ifade eden 1980'lerden günümüze kadar olan süreçteki değişimini ve güncel yapısını ele alarak araştırmanın tarihsel bağlamını ortaya koyacaktır.

[1] Kitabın ilk basım künyesi: Peter L. Berger, Thomas Luckmann, **The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge**, Anchor, 1967.

Üçüncü bölümde, çalışmanın temel kavramları olan aile, muhafazakârlık ve ailedeki muhafazakâr değerler kavramları literatürdeki ve din sosyolojisindeki genel kullanımlarıyla daha derinlemesine incelenecek ve bu kavramların çalışmanın teorik zeminine uygun olarak araştırma içindeki kullanımı ve içeriği tanıtılacaktır. Böylelikle, kavramlar arasındaki ilişkiler ve etkileşimlerin değerlendirildiği noktada, bu çalışmanın "ailedeki muhafazakâr değerler" kıstasları belirlenmiş ve sunulmuş olacaktır.

Araştırmanın dördüncü bölümünde, farklı siyasi partilerin il veya ilçe teşkilatlarında çalışan üyelerinin kendi anlam dünyaları ve inşalarını ifade eden biricik aile tecrübeleri ve bu tecrübelerin muhafazakâr değerlerle ilişki kurduğu noktalar aktarılacaktır. Katılımcıların, içinde bulundukları toplumun aile yapısı, aile değerleri, muhafazakâr değerler, dinî inançlar ve ibadet biçimleri gibi bilgi stoklarıyla ilişkili aktarımları da kendi ifadeleri ışığında serimlenecektir. Böylelikle, katılımcıların aileye, ailedeki muhafazakâr değerlere, dinî inanç ve pratiklere dair deneyimleri ve bunların karşılaştırmaları ile ilgili veriler sunulmuş olacaktır.

Araştırmanın beşinci bölümü verilerin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Bu bölümde, katılımcıların yüz yüze mülakatlarda paylaştığı görüşler, yaklaşımlar ve tecrübeler, bu çalışmanın araştırma sorularına ne şekilde ve nasıl cevaplar sağladığı açısından değerlendirilecektir. Ailedeki muhafazakâr değerler ve din arasında kurulan ilişki fenomenolojik din sosyolojisi araçlarıyla yorumlanırken, öznel inşa süreçlerini etkileyen makro bir yapı olarak, katılımcıların dinî tercihlerini yansıtan İslam dininin seçilmiş alt başlıklarla ilgili araştırmalarının yapıldığı literatürden de yararlanılacaktır. Ayrıca, katılımcıların paylaşımları kendi aralarındaki farklılıklar ve benzerlikler açısından değerlendirilirken sosyal muhafazakârlık çalışmalarına ve toplumsal kutuplaşma tartışmalarına da kısaca değinilecektir. Araştırmanın temel çıkarımı ise çalıştıkları siyasi partiler fark etmeksizin, dinin katılımcılar için –bir katılımcı hariç- ailedeki muhafazakâr değerler aracılığıyla "kutsal şemsiye" olmaya devam ettiği; ailedeki muhafazakâr değerlerin de bir sosyal muhafazakârlık çerçevesi oluşturarak dini tüm katılımcılar için en az bir düzeyde, geleneksel ve kültürel bir düzeyde, ortak bir araç kılarak varlığını koruduğudur.

Araştırmanın sonuç bölümü ise okuyucuya çalışmanın bölümleri ve değerlendirmeleri hakkında bir özet sunarak konuya dair ileriki çalışma önerilerini ifade edecektir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Toplumdaki dinî inanışları, dinî pratik, dinî bilgi ve sembolleri; kısacası dinin sosyal boyutunu konu edinen din sosyolojisi disiplini kapsamındaki bu çalışma, farklı siyasi partilerde çalışan bireylerin din ile kurduğu ilişkiyi, bu inşanın toplumsal yapı ile ilişkisini ve bu tecrübelerin birbirlerine göre benzerlik ve farklılıklarını "ailedeki muhafazakâr değerlerin din ile ilişkisi nedir" sorusu merkezinde konu edinmektedir. Araştırma kapsamında aile; bireylerin fizyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı ilk toplumsal grup ve toplumun yapı taşı olarak tanımlanmakla birlikte, ilk dinî grup olarak da yer almıştır. Bu durum aileyi, muhafazakâr değerler ve din ilişkisinin incelenebileceği önemli bir kaynak olarak sunmaktadır. Araştırma kapsamına dâhil edilen siyasi partililer ise taşıdıkları siyasi kimlikleriyle beraber temsil ettikleri sosyo-ekonomik ve kültürel çeşitlilik/ayrımların içinde kendi aile yaşamlarında kurdukları muhafazakâr değerler ve din ilişkisiyle bu ilişkinin gündelik yaşamdaki en gerçekçi görünümlerinden birini sunmaktadırlar. Ve bu ilişkinin farklı yönlerini ve ağırlık merkezlerini saptamakta önem arz etmektedirler.

Araştırma kapsamında yer alan ailedeki muhafazakâr değerler, Türkiye'deki aile çalışmalarının aileyi muhafazakâr bir kurum olarak tanımlamasına bağlı olarak seçilmiştir. Nitekim bu tanımlama, aileyi muhafazakâr yapan özelliklerin, hususiyetle de ailedeki muhafazakâr değerlerin araştırılmasına dikkat çekmektedir. Ayrıca, birçok din sosyolojisi çalışmasının muhafazakârlık kavramını dindarlıkla eş anlamlı olarak kullanması muhafazakârlık, muhafazakâr değerler ve din arasındaki ilişkiye daha yakından bakma gereksinimi doğururken, aile, muhafazakârlık ve din fenomenlerinin kesişim kümesinin Türkiye'de toplumsal örüntüleri anlamada verimli bir araştırma alanı olduğuna da işaret etmektedir. Araştırma örneklem olarak siyasi parti çalışanlarına odaklanmaktadır; çünkü aile ve din Türkiye toplumunda toplumun temel ve en vazgeçilmez kurumları olarak kabul edilmesine (TAYA, 2020) ve buralardaki gündelik yaşama dair büyük farklılıklar rapor edilmemesine rağmen toplumda siyaset

temelli bir ayrışma ve kutuplaşma olduğu tartışılmaktadır (Sunar, 2016). Araştırma, polarizasyon tartışmalarını kapsam dışı bırakmış olsa da siyasi ideolojileri konusunda aktif olarak çalışan parti teşkilatı üyelerinin aile, muhafazakâr değerler ve din konusunda kendi anlam dünyası ve yaşam tecrübeleriyle birbirlerine göre nasıl bir konumda durduklarını merak etmektedir. Böylelikle, çalışmanın aile, muhafazakârlık, din ve siyasi parti kavramlarının ortak anlam ve ilişki kümesindeki toplumsal ve bireysel inşaları serimleyerek alana bir katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca, Türkiye genelinde ve bütün seçmen gruplarında ortak bir payda olarak bulgulanan sosyal muhafazakârlık (World Values Survey 2011; Yılmaz, 2012; Kuru, 2016) verilerine; ideolojiler ve farklı seçmen grupları arasında sosyal muhafazakârlık temelinde bir etkileşim olduğu görüşüne (Kuru, 2016) yeni ve güncel bulgular sunacaktır.

Araştırma aile, muhafazakâr değerler ve din ilişkisini incelerken dinin ailedeki muhafazakâr değerler üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. İlişkinin diğer yöndeki etkileşimini yani ailenin ya da muhafazakâr değerlerin din üzerindeki etkisini kapsamının dışında bırakması bu araştırmanın sınırlılıklarındandır. Ayrıca, fizibilite gereği katılımcıların sadece, toplumu temsil etme gücü görece daha yüksek olduğu düşünülen, Türkiye Büyük Millet Meclisinde vekil bulunduran partilerden seçilmesi de sınırlılıklardandır. Türkiye toplumunda en yaygın dinî cemaati temsil etmesi sebebiyle sadece Müslüman katılımcılarla görüşülmüştür. Örneklem kümesine diğer dinlere mensup katılımcıların da dahil edilmesi, araştırmada dinî yapılar arasında da bir karşılaştırma zorunluluğu doğuracağından kapsam dışında tutulmuştur. Yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakatların verimini arttırmak amacıyla yüz yüze görüşmelere önem verildiğinden katılımcıların sadece İstanbul'da ikamet edenlerden seçilmeleri de araştırmanın sınırlılıklarındandır. Bir başka sınırlılık ise mülakatların yapıldığı tarihte (Ocak-Nisan 2020) mecliste temsil edilmesine rağmen, araştırmacının taleplerine Türkiye İşçi Partisi il ve ilçe teşkilatlarının olumlu yanıt vermemesi sebebiyle katılımcı kümesinde TİP üyelerinin yer almamasıdır.

YÖNTEM

Burrel ve Morgan (1982) sosyal bilim paradigmalarını ontoloji, epistemoloji, insan doğasına dair kavrayış ve metodoloji açısından sınıflandırmıştır. Buna göre, ontoloji açısından iki farklı yaklaşım tartışılmıştır; realizm ve nominalizm. Toplumsal gerçekliğin doğasıyla ilgili realizm, onun insan bilinci dışında "orada ve var" olduğunu önermekte ve gerçekliğin bireylerin inşası dışında mevcut olduğunu savunmaktır. Buna karşın nominalizm, toplumsal yaşamı bireylerin inşa ettiği semboller, diller, kavramlar ve ilişkiler bütünü olarak kavramaktadır. Sosyal gerçekliğin bilgisine ulaşmakta ise pozitivist ve anti-pozitivist olmak üzere iki ana yaklaşım vardır. Pozitivist yaklaşım, doğa bilimlerindeki yaklaşımların bir aktarımı olarak sosyal yaşantıyı ve toplumsal yapıları, açıklama ve öngörme açısından incelemek niyetindedir, düzenlilikler ve kurallar aramaktadır. Epistemolojik olarak anti-pozitivist yaklaşım ise toplumsal yapının göreceliliğini vurgulayarak her olayı o olayın aktörleri ve müdahil olanlarının bakış açısından anlamaya adanmıştır. Bu eksende, insan zihninin ve eylemlerinin içlerinde yaşadıkları toplum, sistem, yapı, çevre vb. tarafından belirlendiğini savunan determinizm ile insanı iradi olarak ele alan, dolayısıyla özgür ve çevreyi belirleyen aktör şeklinde tanımlayan voluntarizm de zıt kutuplardır. Son olarak ise, metodolojik ayrım bu yaklaşımların ölçme ve değerlendirme teknikleri olarak niceliksel ve niteliksel ayrımları betimlemektedir. Sosyal yaşantıyı ve toplumsal yapıyı doğa bilimlerine ait metodolojiyle inceleyen nomotetik yaklaşım, gözlem, anket, standartlaştırılmış araştırma protokolleri vb. ölçüm araçlarına dayalı, açıklayıcı, evrenselci ve tümelcidir. İdeografik yaklaşım ise anlayıcı, tarihsel ve tikel yaklaşıma dayanarak araştırılan fenomene dair aktörlerin kendi dünyasıyla ilişki kuracak materyal ve araçlara önem vermektedir (Burrel ve Morgan, 1982).

Sosyal bilim sınıflamaları içerisinde Neuman (2017: 117-156) da üç temel sosyal bilim yaklaşımından bahsetmektedir. Pozitivist, yorumlayıcı ve eleştirel sosyal bilimler olarak sıraladığı bu yaklaşımlardan yorumlayıcı yaklaşım, pozitivist yaklaşımın önerdiği gibi toplumsal yaşamı keşfedilmeyi bekleyen bir varlık olarak değil, "insanlar onu ne olarak algılıyorlarsa o" ve "insanlar onu deneyimledikçe ve anlamlandırdıkça var" olan bir "anlam", bir "gerçeklik" inşası olarak görmektedir

(Neuman, 2017: 117, 132). Bu gerçeklik anlayışının nasıl olduğunu kavramak ve bireylerin eylemlerini kendileri nasıl anlamlandırıyorsa o perspektiften görebilmek için de empatik bir tutumu salık vermektedir (Neuman, 2017: 128-130). Burrel ve Morgan (1982) da yorumlayıcı sosyoloji olarak ele aldıkları bu yaklaşımı, öznellik/nesnellik; düzen/radikal değişim eksenlerinde sınıflandırdıkları sosyoloji paradigmalarında öznellik-düzen kesişim alanında yer alan etnometodoloji, fenomenoloji ve sembolik etkileşimin çatısı olarak sunmaktadır. Buna göre, yorumlayıcı sosyoloji, temelde toplumu onu bir arada tutan mekanizmalar ve toplumsal bütünlük, uyum açısından incelemekte; sosyal olguları onlara katılanların bakış açıları açısından kavramaya çalışmaktadır. Böylelikle, ontolojik, epistemolojik, insan doğasına dair kavrayış ve metodolojik açılardan sınıflandırıldığında nominalist, anti-pozitivist, voluntarist ve ideografiktir (Burrel ve Morgan, 1982). Ailede muhafazakâr değerlere dinin etkisini araştıran bir din sosyolojisi araştırması olarak bu çalışma ise, din mefhumunun ilahi kökenlerini ve tinsel boyutunu akademik kapsamının dışında tutmakta ve dinin fenomenler dünyasındaki varoluşunu toplumsal bilgi stokunu mündemiç yaşayan aktörlerin kendi anlamlandırmalarına odaklanarak bu yorumlayıcı paradigma içerisinde yer almaktadır.

Yapılması planlanan herhangi bir din sosyolojisi araştırmasının temel bulabileceği yöntemsel incelikleri şematik bir biçimde ise Okutan (2020) sunmuştur. Yöntemi, bir çalışmanın göstergesel, zihinsel ve eylemsel süreçlerinin bütüncül bir tasarım planı ve güzergâhı olarak tanımladığı çalışmasında Okutan (2020: 925) araştırmacıya öncelikle "ne ile uğraştığını, kim olduğunu ve nasıl bir alan içinde bulunduğunu kapsayan göstergeler bütüncesini tanımasını" salık verir. Bu minvalde bu araştırma da araştırma nesnesi olarak gündelik hayattaki aileyi, ailedeki muhafazakâr değerleri, aileye dair dinî inanç, pratik ve sembolleri ve farklı siyasi parti çalışanlarının aile tecrübelerini konu edinmektedir. Araştırmacının kişisel inançları, değer ve yargılarına dair kimliği ise, araştırmacının da toplumda yaşayan ve ilişkiler kuran bir özne olarak aslında konudan bağımsız olamayacağının ön kabulüyle; fakat Husserl'den mülhem şekilde çalışmanın veri toplama ve analiz süreçlerinde "paranteze alınmıştır." Araştırmanın sürdürüldüğü "düzenlilikler" alanı ise bir sosyal bilim olarak sosyoloji ve onun alt dalı olarak da din sosyolojisine aittir.

Araştırmanın zihinsel süreci ise Türkiye toplumunun aile yapısı, toplumdaki muhafazakâr değerler ve muhafazakâr ideolojinin aileye yaklaşımını serimleyen akademik ve kurumsal çalışmaların gözden geçirilerek araştırmanın kendi muhafazakârlık yaklaşımını ve "ailedeki muhafazakâr değerler çerçevesini" kurmasına dairdir. Çalışmanın tematik çerçeve bölümünde detaylandırılmış ve EK2 kısmında parametreleri sunulmuş olan bu inceleme, toplumdaki muhafaza etme pratiklerine ve bu pratiklerin sosyal politikalarla kurduğu ilişkiye dikkat çeken "sosyal muhafazakârlık" kavramından destek almıştır. Kavramın işaret ettiği aile otoritesinin korunması, aile bütünlüğünün desteklenmesi, geleneksel aile değerlerinin önemsenmesi, makul cinsel yaşamın belirlenmesi, evlilik öncesi bekâretin korunması, kürtaja karşıt olunması, boşanmaya temkinli yaklaşılması, dinin ahlaki öğreticiliği ve sosyal fonksiyonunun korunması ve toplumdaki değerler sistemine uymayanların dışlanması gibi öncüller aracılığıyla ailedeki muhafazakâr değerler araştırılmıştır. Farklı siyasi partilerde görev alan; fakat toplumsal uzamdaki konumları itibariyle yönetim ve iktidar mekanizmasından çok halka yakın duran katılımcıların aile hayatlarında, onların yaşam tecrübelerinde öne çıkan tanımlar, ritüeller, roller, değerler hatta sembol ve dil kullanımları bu çerçevede taranmıştır. Katılımcıların sosyal dünyayı anlama/anlamlandırma ve kendi dünyalarını kurma girişimleri "dışsallaştırma", "nesnelleştirme" ve içselleştirme" süreçleriyle takip edilirken, izi sürülen muhafazakâr değerlerin din ile ilişkisi ise dinin "dünya kurucu ve koruyucu bir kutsal şemsiye" olduğu teorisiyle açıklanmıştır.

Araştırmanın göstergesel ve zihinsel süreçlerini eylemsel süreç takip etmiştir. Nitel bir araştırma metodunu içeren bu sürecin örneklem grubu dinî inanç taşıyan, evli ve çocuk sahibi olan, TBMM'de temsil edilen siyasi partilerden birinin herhangi bir teşkilat basamağında aktif olarak görev alan kadın ve erkek bireylerden oluşmaktadır. Katılımcılara aile hayatları hakkında sorular sorulmuş, evlilik öncesi, evlilik hayatı, ebeveynlik dönemi gibi kronolojik bir sıra izlenmiştir. Bununla birlikte, çerçevesi Ek2'de belirtilen "ailedeki muhafazakâr değerler" katılımcıların aile hayatlarına dair anlatımlardaki uygun yerlerde aranmıştır. Böylelikle, ailedeki muhafazakâr değerlerin ve bunların din ile ilişkisinin tespiti bu konudaki direkt sorularla değil; fakat katılımcıların paylaşımlarındaki yansımalarla ortaya konmuştur.

Katılımcıların çoğuna bağlı bulundukları siyasi partilerin il veya ilçe teşkilatlarına yapılan ziyaretlerde araştırmacının katılımcı talebi üzerine ve kartopu örnekleme tekniğiyle ulaşılmıştır. Görüşmeler ise il veya ilçe teşkilatlarında yüz yüze; iki katılımcıyla da (B3, M1) çevrimiçi iletişim programları kullanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Teşkilatlara yapılan ziyaretlerde o siyasi partiye üye olan katılımcıların çoğunlukla ikisiyle aynı gün görüşülmüş ve görüşmeler sıklıkla 90 dakika (en kısa) ile 160 dakika (en uzun) arasında sürmüştür. Katılımcılara araştırmanın hiçbir siyasi amaç ve eyleme hizmet etmediği; akademik araştırma sahası içerisinde bir doktora çalışması olarak tasarlandığı, katılımcı kimliklerinin anonim kalacağı ve ilgili araştırma dışında hiçbir amaçla kullanılmayacağı teminatı öncelikli olarak verilerek, görüşmeler kayıt cihazıyla ses dosyası olarak kaydedilmiştir. Mülakatlar süresince katılımcılar hikâyelerini anlatmakta, duygu ve düşünce dünyalarını açmakta, anlam ve inanç haritalarını paylaşmakta cömert ve istekli bir duruş sergilemişlerdir. Birebir yapılan mülakatlar sırasında teşkilatların diğer çalışanları tarafından görüşme yapılan alana en az bir kere ve izinli olarak girilmiştir. Mülakatlar yapıcı ve pozitif etkileşimi yüksek atmosferlerde gerçekleşmiştir.

Katılımcılar araştırmada, iki kadın ve iki erkek üye olmak üzere mensubu oldukları siyasi partilerin baş harfiyle kodlanmıştır. Buna göre, katılımcılardan Adalet ve Kalkınma Partisi çalışanları A1, A2, A3, A4; Büyük Birlik Partisi çalışanları B1, B2, B3, B4; Cumhuriyet Halk Partisi çalışanları C1, C2, C3, C4; Demokrat Parti çalışanları D1, D2, D3, D4; Halkların Demokratik Partisi çalışanları H1, H2, H3, H4; İyi Parti çalışanları İ1, İ2, İ3, İ4; Milliyetçi Hareket Partisi çalışanları M1, M2, M3, M4; Saadet Partisi çalışanları S1, S2, S3, S4 kod isimleriyle kaydedilmiştir. Bu kodlamalarda kadın ve erkek katılımcıları ayırt edecek şekilde bir fark belirtilmemiştir; fakat EK1'de katılımcıların tüm demografik bilgileri okuyucuyla detaylı bir şekilde paylaşılmıştır.

Yarı yapılandırılmış mülakatların başlangıcında katılımcılara araştırmacının amacı, araştırmanın konusu ve soruları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Sorulan soruların onların anlam dünyasını ve gündelik yaşam tecrübelerini aktarmakta işlevsel ve efektif olması amaçlandığından, mülakatlar sırasında teorik bir tartışma dili değil bir sohbet dili kullanmaya özen gösterilmiştir. Katılımcıların "hayat hikâyelerini"

paylaştığı, kendi tecrübelerini aktardığı ve kendi anlam ve değer dünyalarını ifade ettiği mülakatlar sırasında araştırmacı tarafından olumlu ya da olumsuz yargı içerikli yorumlardan, yönlendirmelerden ve geri bildirimlerden kaçınılmıştır. Katılımcıların kendi ifadeleri zaman zaman tekrar edilerek kayda geçirilmiş ve katılımcıların tecrübe ve anlatı arasındaki tutarlılıklarını sağlamlaştırmak adına çapraz sorular sorulmuştur.

Yarı yapılandırılmış mülakatlarda önceden belirlenmiş sorular, 16'sı demografik olmak üzere toplam 96 adettir. Bununla birlikte, katılımcıların paylaşımları sırasında birden fazla soru cevaplandırıldığı için her sorunun tek tek yöneltilmediği durumlar sıklıkla yaşanmıştır. Katılımcıların paylaşımlarına göre onların anlam dünyasını ve tecrübelerini daha derinlemesine açmaya yönelik ek soruların sorulması da sık kaydedilen bir durum olmuştur.

Yöneltilen demografik sorular katılımcıları en belirgin yönleriyle tanıma amacını taşımaktadır. Bu sorular aynı zamanda katılımcıların evlilik sürelerine, çocuk sayılarına, çocuklarının mesleklerine ve kendilerinin çalıştıkları siyasi partide ne kadar süredir hizmet verdiğine, dinî inançlarına dair soruları da içermektedir. Katılımcıların ailelerindeki muhafazakâr değerlere dinin etkisini araştıran sorular, gündelik aile tecrübelerine dair konulara eğilirken- evlilik öncesi süreçler, evlilik hayatı, ebeveynlik, akraba ilişkileri gibi-, ailedeki muhafazakâr değerlere dair sorular bu hayat hikâyelerinin uygun yerlerine yerleştirilerek sorulmuş ve dinin etkisi yine uygun ek sorularla açığa çıkarılmak istenmiştir.

TEORİK ZEMİN

Berger, her insan topluluğunu bir dünya kurma girişimi olarak değerlendirmekte ve insandan ayrı hiçbir sosyal gerçekliğin olamayacağı ilkesiyle toplumu bir insan ürünü olarak görmektedir. Bununla birlikte, kendisinden önce var olan bir toplumda dünyaya gelen insan, toplum içinde ve toplumsal süreçler sonunda kimlik kazanmakta ve hayatını kuracak tasarım araçlarını edinmektedir. Bu sebeple de Berger'e göre insan toplumun ürünüdür. Berger, insan ve toplum arasındaki diyalektik süreci ise üç aşamalı olarak değerlendirmektedir. Bu aşamaların ilki dışsallaşmadır ve insanların zihni tasarımları ve fiili eylemleriyle dış dünyaya doğru taşmasını anlatmaktadır. İkinci aşama nesnelleşme ise ilk aşamadaki zihni ve fiili faaliyetlerin,

asli üreticilerinden ziyade daha dışarıya dönük olarak kendilerini olgusal bir gerçeklik şeklinde sunduğu noktadır. Yani, ilk aşamada bir insan ürünü olan toplum, bu nesnelleşme aşamasında *sui generis*, nev'i şahsına münhasır bir hal alır. Diyalektik sürecin son aşaması içselleşme ise ikinci aşamada olgusallaşan realitenin, kendini bireylerin sübjektif bilinçlerine aktarması ve böylelikle insanın artık bir toplum ürünü olmasını açıklamaktadır (Berger, 2000: 37-38).

Berger'in anlatımıyla, biyolojik türler arasında sınırlı bir içgüdüyle dünyaya gelen insan, etrafını çeviren uyaranlara karşı nasıl tepki vereceğini sürekli olarak seçmek zorundadır. Nitekim onu çevreleyen çok geniş bir uyarıcı çeşitliliği vardır ve içgüdüleri bunlarla nasıl etkileşim kuracağı konusunda zayıftır. Bununla birlikte sürekli surette kendini "dışsallaştırmakta", ikinci bir dünya olarak kültürü kurmaktadır; fakat bu kültür yapılarıyla çevresini değiştirdikçe yeni seçeneklerle karşı karşıya kalmaktadır. Dünya ile kurduğu bu ilişkide dengeyi aramakta ve sürekli, kalıcı ve öngörülebilir bir düzene ihtiyaç duymaktadır. İnsanın bu şekilde, dünya kurma aktivitesi ise kolektif bir girişimdir (Berger, 2000: 43).

Toplum da insanın ürettiklerinin toplamını ifade eden bu kültürün bir unsuru olarak, bu istikrarlı düzen hissini yaratmak ve tüm bireyleri buna inandırmak için devreye girmekte ve nesnelleştirme aracılığıyla bireyleri özellikle çocukken aynı seçimleri sürekli yapmaları konusunda eğiterek, seçimleri aslında gerçekten bir tercih olarak değil, zorunlu ve kaçınılmaz gereklilikler ve "değişmez gerçeğin" bir parçası olarak sunmaktadır. Toplum ayrıca, insan hayatındaki belirli rollerin insanlar için rastlantısal içerikte olmadığına (örneğin eş olmak, baba olmak); fakat başka türlü yapılamayacaklarına inanılmasını istemektedir. Bu rolleri "sosyalizasyon" adı verilen öğrenme sürecinde belleterek, bireylerin içsel kimlikleriyle bağlamakta ve bu şekilde bireylerin içsel değerlerini, içsel doğruluklarını toplumun işleyişine uygun olmakla ilişkilendirmektedir (Berger, 2000: 62).

Berger, insanların seçim yapma yeteneklerini belirleyen tüm desenlerin toplamını ifade etmek için nomos terimini kullanmaktadır. Nomos, toplumun her şeyin nasıl olduğuyla ilgili bilgisini/görüşünü ve etosunu/değer ve yaşam biçimlerini içermektedir. Her biri farklı şekillerde yapılmış olabilen bir dizi insan seçiminin

sonucu olan nomos, toplum ve sosyalizasyon süreciyle insanlara kendini "olduğu gibi kabul edilme", yani başka türlüsü mümkün olmayan, eşyanın tabiatının evrensel bir parçası olarak tanıtmakta ve varlığını evrende mevcut olduğu kabul edilen diğer manalarla birleştirmektedir. Böylelikle toplumsal dünya kozmikleşmekte, evrende var olduğu düşünülen manalar insanların dünyasında somutlaşırken, insanların dünyasındaki manalar da âleme yansıtılmıştır. İnsanların dünyasındaki manaların âleme yansıtılmasıyla gerçekleşmektedir.

Nomos kendisini evrendeki düzenlilikle açıklarken, her birey aslında bağımsız olarak hareket etme ve nomos'un aksine gitme özgürlüğünün farkında kalmaktadır (bilinçsiz olduğu durumlarda da). İnsanlar ve çevreleri sürekli değiştiğinden, nomos da doğal olarak istikrarsızdır. Ayrıca, bireyler zamanla farklı nomos'a sahip başka insanlarla karşılaşmakta, bu da herhangi bir nomos'u sübjektif bir görünüme sokmaktadır. Ayrıca, rüyalar, delilik anları veya ölümle karşılaşmalar gibi bazı olağanüstü deneyimler, nomos'un düzenliliği, sürekliliği ve gerçekliğini sorgulatmaktadır. Nomos'un olamadığı durumu, anomiyi önlemek için ise devreye din girmektedir ve "kendisiyle kutsal bir kozmosun kurulduğu din" nomusu evrenin bir aynası olarak yansıtmaktadır. Din, bu iddiayı destekleyen semboller sunarak nomosu güçlendirmekte ve belirli "nesnelere yerleştiğine inanılan, insanın dışında; fakat yine de insanla ilişki halinde bulunan esrarengiz ve korkutucu bir gücün niteliği" olan kutsal aracılığıyla insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamaktadır. Berger, insanlık tarihinin büyük bir kısmının kutsal dünyalar olduğunu gösterdiğini belirtmekte ve insanın bir kozmos tasavvuruna ilkin bir kutsal düşüncesiyle girebildiğini söylemektedir. Kutsal kozmosun ise aslında kaostan neşet ettiğini, gerçekliği düzene sokma özelliğiyle insanı aşan/onu kapsayan kutsal kozmosun bu kaosa/anomiye duyulan dehşete karşı bir koruyucu kalkan olarak işlev gördüğünü de ifade etmektedir (Berger, 2000: 64-67).

Berger'e göre, insanın dünya kurmasında ve kurduğu dünyanın korunmasında en yaygın ve işlevsel meşrulaştırma aracı olan din, toplumsal kurumları nihai ontolojik statülerin, kutsal ve kozmik bir çerçevenin içine dâhil ettiğinde örneğin akrabalık kurumu da -tüm varlığın bu yapı ekseninde kavranması kanalıyla- varlığını insan ötesi bir âleme uzatmaktadır. Bu durumda Berger, ailenin de hem yansıtma hem vücut

verme bakımından kozmosun yapısını temsil ettiğini, bu sebeple kutsal ile ilişki kurduğunu belirtmektedir (Berger, 2000: 77).

Berger'in insanın dünya kurma ve kurduğu dünyayı koruma çabasında dinin yerini incelediği ve dini, "insanlar tarafından kurulan her şeyi kapsayan kutsal bir düzen, her an mevcut olan kaos karşısında kendi kendini korumayı bilen kutsal bir kozmos" (2000: 97) şeklinde tarif ettiğinde, dinin meşrulaştırıcı etkisine değinmektedir. Nitekim olanı, olması gereken olarak sunmaktadır. Dünyaya anlam ve düzen kazandıran din, bir toplumun temelini oluşturan inanç ve değerleriyle metaforik bir "kutsal şemsiye/gökyüzü" oluşturmakta ve insanlar bu "kutsal şemsiye" altında çevrelerindeki dünyayı anlamlı görmelerine yardımcı olacak bir çerçeve kazanmış olmaktadırlar. Böylelikle düzen ve istikrar hissi yaşamakta, eylemlerine ve deneyimlere anlam atfederek bir amaç hissi taşımakta ve bu "kutsal şemsiye" altında ortak bir dünya görüşü oluşturarak toplumsal uyumu ve bütünleşmeyi sağlamaktadırlar. Bu kutsal şemsiye, belirsizlik ve kriz anlarında bir başvuru merkezi işlevi görmekte ve yaşamlarındaki muhtemel kaosu yönetmelerinde pusula olmaktadır.

Berger'in "kutsal şemsiye" kavramı, dinin sosyolojik yönünü, kültür ve normları, sosyal düzeni sağlayan işlevini incelemek için önemli bir araç olarak bu araştırmanın da dayandığı teorik zemini teşkil etmektedir. Ailedeki muhafazakâr değerlerin din ile ilişkisi bu kavram temelinde çözümlenecektir. İlgili literatür de bir sonraki bölümde aktarılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR

Türkiye'de din sosyolojisi alanında aile yapısı, aile değerleri, evlilik, anne-baba, çocuklar gibi aile sosyolojisi temalarını içeren lisansüstü çalışmalar bu konuları dinî hayat ve sosyo-kültürel yapı araştırmalarıyla ilişkili biçimde incelemektedir. Bu çalışmalar, perspektif olarak din sosyologlarının aileyi normatif bir bakışla ele aldığını ve toplumun temel bir bileşeni olarak gördüğünü ortaya koymaktadır (Cizreli ve Öztürk, 2020: 392). Aile kavramını kişilerin kendi tanımlamaları ve kendi zihin dünyalarındaki kurgularıyla incelemek alana bir katkı niteliğindedir. Bununla birlikte, yoğunluklu biçimde "ülkenin dindarlık haritasını çıkarmaya" yönelen ve "dindarlık, dinî yaşam, din algısı, … /dindarlık ilişkisi" gibi konuları inceleyen; fakat "dindarlığın ilişkisel ve bağlamsal niteliklerini göz ardı" edebilen din sosyolojisi lisansüstü çalışmalarının (Çakmak, 2019: 265) toplum yapısı ve gündelik hayat pratiklerinde "değerler alanını etkileyen zihniyet dünyalarındaki dinselliği" konu edinerek zenginleşeceği ifade edilmektedir (Çakmak, 2019: 266). Aile ve din konusunu sosyal inşa kavramlarıyla ele almak bu ilişkiselliği ortaya çıkarmak için elverişli bir araçtır. Ek olarak, din sosyoloji çalışmalarında sıklıkla "dindar olmak" anlamında ya da "dindar-muhafazakâr" şeklinde kullanılan muhafazakârlık kavramının din ve aile kavramlarıyla paylaştığı ortak kümenin açılımını burada yapmak kavramlar arasındaki geçirgenlik ya da sınırlar üzerinde tekrar düşünmeyi sağlamakta, literatürde geniş yer kaplayan aile, muhafazakârlık ve din konularının nasıl bir araya geldiğini kişilerin zihin dünyasından aktarmaktadır.

Aile, muhafazakârlık, muhafazakâr değerler, aile ve din ilişkileri, muhafazakârlık ve din ilişkileri gibi ortak temaları konu edinen diğer çalışmaların Türkiye toplumunda muhafazakârlığı, aileyi, muhafazakâr aile değerlerini ve bunların din ile ilişkilerini genel olarak nasıl tanımladıkları araştırma açısından önemlidir. Nitekim literatürde yer alan çalışmalar toplumun bu alanlardaki bilgi stoku ve pratiğini veriler halinde sunmakta ve araştırmaya önemli bir başlangıç noktası sağlamaktadır. Bununla birlikte, araştırmanın temaları literatürde farklı kombinasyonlarla yer almaktadır. Nitekim sosyal bilimlerde sıklıkla çalışılan bu kavramlar ve bu

kavramlarla bağlantılı konular farklı araştırma dosyalarında, farklı odaklarla oldukça sık yer almaktadır. Bu sebeple, literatür kısmı araştırma için "en ilgili" çalışmaları alt başlıklar altında sunmak durumundadır. Bununla birlikte, muhafazakârlığı konu edinen çalışmalarda muhafazakârlık; geleneği vurgulayan, değişime ihtiyatla davranan, sosyal işlevinden ötürü dini kapsayan, düzen ve otorite yanlısı bir dünya görüşü olarak ideoloji; rasyonalist planlamalara karşı çıkan, hiyerarşik ve pragmatist talepleri olan siyasi bir ideoloji; Türkiye toplumunda gelenek ve din vurgusundan ötürü dindar kesimleri niteleyen bir kavram ya da mevcut olanı korumaya yönelik toplumsal bir tutum olarak konu edilmiştir. Kavramın tartışması üçüncü bölümde yapılacaktır.

1.1. MUHAFAZAKÂRLIK, AİLE VE DİN

Muhafazakârlık, aile ve din konusunu bir araya getiren bir çalışma "Türkiye'de Muhafazakârlık Aile, Din, Batı" adıyla Açık Toplum Enstitüsü ve Boğaziçi Üniversitesi adına proje yöneticiliği yapan Yılmaz'a (2006) aittir. Dini, gündelik dinsel yaşantılar karşısındaki muhafazakâr tutumları ölçmek adına konu edinen araştırma, siyasal görüşlerde ve özel yaşamda muhafazakârlık oranını toplumun genelinde bulgularken, korunması en önemli olan kurumları öncelikle aile sonra da din olarak kaydetmiştir. Araştırma bulgularına göre korunması en önemli kurum ve muhafazakâr talebin ve değerlerin en önemli unsuru olan ailenin temelinde ise "eşit, namuslu ve hamarat kadın" yer almaktadır ki bu kadın kamusal yaşamda erkekle eşit; fakat özel yaşantıda "sadık eş ve iyi bir anne" rolünde tanımlanmaktadır.

Aile, geleneklerin öğrenildiği ve uygulandığı yer olarak öne çıkmakla birlikte ortak değerlere sahip çıkmak önemsenmekte ve Müslümanlık ve Anadolu kültürü, gelenekleri besleyen en temel kaynaklar olarak kabul edilmektedir. Makul ve mazbut görünen cinsel hayat ise homoseksüelliği ve evlenmeden birlikte yaşamayı reddederken gece hayatını, kadınların dekoltesini ve erkeklerin küpe takmasını sınırlamaktadır. Aile hayatının bozulması ve toplumsal ahlakın yozlaşması korkusuyla AB ilişkilerine temkinli yaklaşılmakta, Batı'nın teknolojisi talep edilirken kültürel değerleri dışlanmaktadır.

Araştırmaya göre, kanunlar karşısında tüm vatandaşlar arasında eşitlik talep edilmekte; bununla birlikte başını örtmeme, oruç tutmama, namaz kılmama gibi dindarlık dışı pratiklere hoşgörü düzeyi düşük tutulmaktadır. Nitekim oy verilecek parti, seçilecek arkadaşlık ya da evlenilecek kişi tercihlerinde bir din vurgusu vardır ve Yılmaz bunu özel hayata, aileye yaklaşıldıkça dinsel inançların seçimlerde daha çok hesaba katıldığı şeklinde yorumlamaktadır.

Muhafazakârlık değişkenleri hesaba katıldığında eğilim AK Parti seçmeni (2002 seçimlerinde) Karadeniz Bölgesinde oturanlar, MHP seçmeni (2002 seçimlerinde) Doğu Anadolu Bölgesinde oturanlar, kendilerini "sağ görüşlü" tanımlayanlar, Genç Parti seçmeni (2002 seçimlerinde) ve İç Anadolu Bölgesinde oturanlar şeklindedir. Yılmaz bu tablonun Türkiye'de muhafazakâr olmayı yansıtan en önemli göstergenin parti taraftarlığı ve bölgesel kültür olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte ılımlı bir muhafazakârlık bulguladığından bahseden Yılmaz, siyaset ve ekonomi konularında reformist muhafazakârlığın; aile hayatı ve kadın erkek ilişkileri söz konusu olduğunda ise erkek egemen değerlere eğilim gösteren, dinsel inançları kişisel kararlarında esas alan, azınlıkların din dışı olarak gördükleri davranışlarından rahatsızlık duyan "neo-conservatism" "yeni muhafazakârlığın" tespit edildiğini kaydetmektedir.

Yılmaz'ın (2012) *Türkiye'de Muhafazakârlık: Aile, Cinsellik ve Din* başlıklı ikinci araştırması kendilerini siyasal ya da özel yaşamlarında orta seviyede muhafazakâr olarak tanımlayanların sayısının arttığını kaydetmektedir. Muhafaza edilmesi gereken kurumlar yine öncelikle aile ikincil olarak da din olarak bulgulanmıştır. Dindarlık seviyesinde bir değişim olmazken, namaz ve oruç pratiklerinin devamlılığında ve dinî kurallara göre yaşamayanlardan rahatsız olma ifadelerinde bir düşüş yaşanmıştır. Bununla birlikte "seçimlerde hangi partiye oy vereceğime karar verirken parti liderinin dinî inançlarını hesaba katarım" diyenler artmıştır. Cinsellik konusunda farklı görülen cinsel tercihlerden, dekolte giyinmeden, alkollü içecek tercih edenlerden, gece kulüplerine gidenlerden, küpe takan erkeklerden, kürtaj seçiminden rahatsız olanların oranı azalmıştır. Başörtüsünün Müslüman kadını simgelediği, aksinin hoş karşılanmadığı konusu yaygın bir kabul

olarak devam ederken "eşit, hamarat ve namuslu kadın" imgesi tekraren bulgulanmıştır (Yılmaz, 2012).

Muhafazakârlık, aile ve din ilişkisini konu edinen bir çalışma Doğan'a (2015) aittir. Çankırı ilinde 442 kişiyle anket yaparak hazırladığı "Muhafazakârlık, Aile ve Kadın" başlıklı makalesinde Doğan ailedeki muhafazakâr tutumları şu maddelerle ölçmüştür: (a) maddi ve manevi sorunlar olduğunda başvurulması gereken ilk yer ailedir; (b) aile, dinî ve manevi değerlere bağlı olmalıdır; (c) ebeveynler ailedeki dinî ve manevi değerleri çocuklarına öğretmelidirler (d) evin iç işlerinden (yemek, temizlik gibi) kadın, dışarıdaki işlerden (fatura yatırmak, pazar alışverişi gibi) erkek sorumludur; (e) evin reisi erkektir; (f) kadının asıl görevi anneliktir; (g) bir kadın işi dolayısıyla evini ihmal ediyorsa işini bırakmalı, eşi ve çocuğuyla ilgilenmelidir; (h) kadının çalışarak eve ekonomik katkı sağlaması, ev hanımı olarak çocukları ve eşi ile ilgilenmesinden daha önemlidir; (i) bir kadın evleninceye kadar bekâretini korumalıdır; (j) evin maddi yönden geçimini temin etmek erkeğin görevidir, (k) ev kadını da çalışan ve para kazanan kadın kadar değerlidir; (l) çalışan kadınlar ev işlerine, çocuklarına ve eşlerine yeterli zaman ayırmıyorlar; (m) evin maddi olarak geçiminden kadın-erkek eşit derecede sorumludur; (n) kadın bir işte çalışmak için kocasının rızasını almalıdır; (o) kadın kocasına itaat etmelidir; (p) bir kadın başörtüsü ile başı açık olanlar gibi her yerde çalışabilmelidir; (r) nikâhsız beraber yaşamak doğru değildir; (s) kadınlar için bazı meslekler uygun değildir; (t) meşru bir neden olmadan kürtaj yoluyla bebeği aldırmak büyük bir insanın canına kıymak kadar kötü bir davranıştır; (u) okul öncesi yaşta bir çocuğun annesinin çalışmasından kötü bir şekilde etkilenmesi; (v) çalışan bir anne en az çalışmayan bir anne kadar çocuğuyla güven dolu bir ilişki kurabilir; (y) bir kadın bir işte çalıştığında bundan bütün ailesi zarar görür (Doğan, 2015).

Sonuçları açısından bu çalışma yukarıdaki parametrelerle ölçülen muhafazakâr aile değerlerinin aile rolleri alt başlıklarında kadınlara nazaran erkeklerde; çalışan kadınlara nazaran da ev hanımı kadınlarda daha yüksek puanlara ulaştığını bulgulamaktadır. Ailenin dinî ve manevi değerlere bağlı olması gerektiği konusunda kaydedilen yüksek puanlar ise cinsler arasında ya da çalışıyor olup olmamak konusunda anlamlı bir ayrıma gitmeksizin ortak bir tutum sunmaktadır. Muhafaza

edilmesi gereken kurumların ne olduğu konusundaki yüksek puanlama, ilk olarak aile ve ikincil olarak da din kurumunu öne çıkarmaktadır. Genel olarak Çankırı'da muhafazakâr aile değerlerinin benimsendiğini ifade eden çalışma, muhafazakâr aile değerleri ve din ile yapılacak çalışmalara, sunduğu parametreler ve bulgular açısından, katkıda bulunmaktadır.

Muhafazakâr aile değerleri ve din ilişkisi hakkında yapılmış bir diğer çalışmasında Doğan (2016), muhafazakârlık, din ve aile ilişkisi incelemesini "toplumun muhafazakâr aile değerlerine yönelik tutumları" kapsamında bir araya getirmiştir. Türkiye'nin 16 ilinde ve 1402 katılımcıyla yaptığı yüz yüze anket uygulaması sonucunda muhafazakâr aile değerlerini etkileyen en önemli faktörü dindarlık olarak ifade etmiştir. İnanç düzeyi ve ibadet sıklığı arttıkça muhafazakâr aile değerlerine ve geleneksel kadın-erkek rol kabullerine yönelik bir artışın olduğunu bulgulamıştır. Araştırma verilerinin, toplumdaki en vazgeçilmez kurum olarak dini işaret ettiği çalışmada Doğan, muhafazakâr tutumlar üzerindeki en etkili faktörlerin de dinî inançlar ve dinî davranışlar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmaya göre muhafazakâr aile değerleri dindarlık ile şekillenmektedir.

Doğan ayrıca, siyasi kimliğin bu ilişkideki etkisini de nicel metotlarla ölçerek konu edinmiştir. Muhafazakârlık ile ilgili çeşitli çalışmaların daha önce yapıldığını; fakat din ile ilişkisinin veya dinin muhafazakârlığa etkisinin ampirik olarak incelenmediğini ifade eden Doğan (2016: 161) öncelikle muhafazakâr aile değerlerine yönelik bir tutum ölçeği oluşturmuştur. Bu ölçek 6 sosyo-demografik, 10 dinî inanç, 8 dinî davranış, 26 tutum, 3 aile ve çocuk, 1 kurumlar, 1 siyasi kimlik ve 1 muhafazakârlık düzeyi ile ilgili olmak üzere toplam 56 sorudan oluşan bir ölçektir. Bu tutum ölçeğinin alt boyutlarında yer alan muhafazakâr aile değerleri ise şöyle sıralanmıştır: (a) çocuklara evde anne ve babası tarafından dinî ve ahlaki değerler öğretilmelidir; (b) yaşlı anne ve babasına bakmak çocuğun görevidir; (c) meşru bir neden olmadan kürtaj yoluyla bebeği aldırmak büyük bir insanın canına kıymak kadar kötü bir davranıştır; (d) aile dinî ve manevi değerlere bağlı olmalıdır; (e) bir kadın evleninceye kadar bekâretini korumalıdır; (f) ev kadını da çalışan ve para kazanan kadın kadar değerlidir; (g) çocukların her istediğini alarak değil, onları aza kanaat etmeyi öğreterek mutlu edebilirsiniz; (h) nikâhsız beraber yaşamak doğru değildir; (i)

bir kadın başörtüsüyle, başı açık olanlar gibi her yerde çalışabilmelidir; (j) maddi ve manevi sorunlar olduğunda başvurulması gereken ilk yer ailedir; (k) kadınlar için bazı meslekler uygun değildir; (l) eş seçiminde dindarlık benim için çok önemlidir. Tutum ölçeğinin ikinci faktörü olarak ortaya çıkan geleneksel kadın erkek rolleri ise şu şekilde sıralanmıştır; (a) evin reisi erkektir; (b) kadının asıl görevi anneliktir; (c) evin iç işlerinden (yemek, temizlik gibi) kadın, dışarıdaki işlerden (fatura yatırmak, pazar alışverişi gibi) erkek sorumludur (Doğan, 2016: 163).

Doğan'ın (2016: 178-179) bulgularına göre, inanç düzeyi ve ibadet sıklığı arttıkça muhafazakâr aile değerlerine ve aile içinde geleneksel kadın ve erkek rol kabullerine yönelik tutumlar artmıştır. Muhafazakâr tutumlar üzerindeki en etkili faktör inanç konuları, ikincil faktör de dinî davranışlardır. Böylelikle Doğan (2016: 185) muhafazakâr aile değerlerinin temel etkeninin dindarlık olduğu sonucuna varmıştır. Toplumda en vazgeçilmez kurumun da din olarak bulgulandığı çalışmada, muhafazakâr aile değerlerinin önerilen siyasi kimliklerle (liberal, muhafazakâr, sosyal demokrat, milliyetçi/ülkücü, dindar, muhafazakâr milliyetçi ve diğer) ilişkisinde en yüksek tutum puanı yine dindar kimliğe sahip olan bireylerde ölçülmüştür. Bununla birlikte ortalama tutum puanlarına göre, muhafazakâr aile değerlerinin her siyasi kimlik açısından önemsendiği sonucuna ulaşılmıştır (Doğan, 2016: 181).

Doğan'ın, muhafazakâr aile değerlerinin ne olduğuna dair bir muhafazakâr aile değerleri ölçeği oluşturması, bunların din ve siyasi kimlik ile karşılıklı ilişkisini özellikli ve nicel olarak saptaması ve bulgulaması alana önemli bir katkıdır. Bununla birlikte, ölçeğin hangi referanslarla oluşturulduğu ya da örneğin "bir kadın başörtüsüyle, başı açık olanlar gibi her yerde çalışabilmelidir" önermesinin aile değerlerinde; dindarlığın da siyasi kimlikler kategorisinde nasıl yer aldığının gerekçeleri okuyucuya sunulmamıştır.

Muhafazakârlık, aile ve din konularını muhafazakâr aile değerleri ve din ilişkisi şeklinde direkt olarak konu edinmeyen; fakat siyasete ya da dindarlığa atıfta bulunmaktan ziyade faillerin yaşamlarında değer yükleyerek sürdürdükleri eylemler, tavır alışlar ve ilişkileri ifade eden bir kavram olarak açıkladığı toplumsal muhafazakârlık kapsamında muhafazakârlığı ele alan ve toplumsal muhafazakârlığın

aile, evlilik, din siyaset eylem alanlarında nasıl tezahür ettiğini araştıran bir çalışma Kurtoğlu'na (2018) aittir. Aileyi "doğru, makul ve gerekli" olma vasfıyla nitelendirilen değer yüklü davranışların korunduğu ve sürdürüldüğü eylem ve ilişkiler alanı; dini ise, "merkezine inancı alan ve değer yükü taşıyan eylemler ve davranışları sürdürme ve koruma iradesi içeren eylemler ve ilişkiler alanı" olarak tanımlamaktadır (Kurtoğlu, 2018). Katılımcılarının kendi değerlendirmelerinden yola çıkan Kurtoğlu (2018: 133-231) toplumsal muhafazakârlığın aile ve evlilik konusunda paylaşma ve dayanışma esaslarına dayalı yakınlık ilişkisi, çocuklar ve ebeveynler arasında öğreten-öğrenen ilişkisi, nesillere aktarım işlevi gibi özelliklerini konu edinirken din alanında da inanç ve ibadetlere dair unsurların değer yüküne dayalı olarak korunma ve sürdürülmesi biçimi olarak kaydetmiştir.

Müstakil olarak muhafazakâr ideolojinin aileye bakışını inceleyen bir çalışma ise Duman'a (2012) aittir. Duman (2012: 43) *muhafazakârlığı* "tecrübeye dayandığı için tarihsel, toplumsal *habitusu* önemsediği için de sosyolojik bir gelenek", "yaşama ilişkin bir teori", "kendi içinde tutarlı ve sistemli bir felsefe", "politika" ve "kadim bir gelenek" olarak tanımlamaktadır. Muhafazakâr ideolojinin yapı taşının aile olduğunu belirten ve muhafazakâr ideolojinin aileye "toplumsal gerçekliğin en somut hali", "geleneksel yapının, cemaat ilişkilerinin, dini kuralların, otoritenin ve kolektif iradenin gerçekleştiği ve yaşandığı yer" olarak baktığını belirten Duman (2012: 46-47) ailenin işlevinin korunmasının toplumu korumak anlamına geldiğini de kaydetmektedir.

Muhafazakârlık ve aile konusunu muhafazakâr siyasetin Türkiye'deki aile söylemini iktidar partisi AK Parti idari kadrosunun yapmış olduğu açıklamaları dilbilimsel açıdan analiz eden Yalçın ve Uçar'ın (2014) çalışması, ailenin birliği ve varlığının korunması gerektiği; aile ile ilgili atılan adımların ailede sevgi ve saygıyı arttırdığı ve bu durumun mutluluk verici olduğu; kürtajın hoş karşılanmadığı; ailenin şiddetle beraber anılmasının üzücü olduğu ve aile içi şiddetin önlenmesi için kadınların korunma ve güçlendirilme altına alınmasına çalışıldığı; ailenin gözetilmesi gerektiği; aileyi koruyucu ve dağılmasını önleyici tedbirlerin alınması gerektiği; aile sıcaklığı ve huzurunun tüm dünyayı etkileyebilecek derecede önemli olduğu; ailenin güçlenmesi için kadının güçlenmesi gerektiği; ailenin sorumluluk alanı olduğu ve çarpık ilişkilerin buna zarar verdiği, muhafazakâr demokrat bir parti olarak en önem verilen şeyin güçlü

bir aile ve güçlü bir birey olduğu ve bunun için azimle çalıştıklarının belirtildiği; boşanmaların Türk aile yapısını derinden yaraladığı vb. değerlendirmeleri içeren birçok alıntıyı konu edinmektedir. Aile değerlerinin korunması gerektiğini ifade eden politikacıların söylemlerinden muhafazakâr ideolojide ailenin önemi daha ayrıntılı okunabilmektedir (Yalçın ve Uçar, 2014: 340-347).

1.2. MUHAFAZAKÂRLAR VE MUHAFAZAKÂR AİLELER

Bayrak'ın (2011) muhafazakâr gençliğin bir ifade biçimi olarak rap müzik stili üzerinde yaptığı inceleme muhafazakâr gençliğin kim olduğu sorusunu öncelikle tartışan bir din sosyolojisi çalışmasıdır. Muhafazakâr gençliği içinde bulunduğu siyasi ve kültürel ortamla ilintili; ekonomik açıdan bir önceki nesle göre daha müreffeh bir alanda doğmuş ve büyümüş; demokratik söylemleri ve teknolojik imkânlar vesilesiyle karşıt görüşleri kapsamaya daha açık; dinî ve geleneksel değerler bağlamında bir muhalefet anlayışı benimseyen, dinî kimliğini radikal biçimde sunmayan; fakat sosyal hayatta aktif bir gençlik olarak tanımlayan Bayrak (2011: 16-29) muhafazakârlığı ise entelektüellerin temsil ettiği bir ideoloji şeklinde değil, günün toplumsal şartlarından bağımsız olmayan, daha çok sağ siyaset geleneğine bağlı -Türkiye'deki sağ ve sol siyaset ayrımı üzerine yapılan derin tartışmaları kapsam dışında bıraktığını söyleyerek-, din ve geleneğe bağlılığı ifade eden toplum tabanlı ve toplum tarafından içeriklenen bir kavram olarak incelemektedir. Araştırmasının bulgusu olarak Bayrak, muhafazakâr gençlerin aileleri ile rap konusundaki ilişkilerinde "belli başlı değerlerin" (yaygın kılık kıyafet kodları, küfür içermeyen dil seçimi, Filistin gibi ortak toplumsal meseleler gibi) korunmasına bağlı olarak bir uyum yakalanabildiğini ortaya koymuştur (Bayrak, 2011: 103). Bu çalışma, spesifik olarak hip-hop kültürüne, rap müziğe ve gençlerin aileleri ile olan ilişkilerine odaklanmış olsa da genel olarak muhafazakârların aile tecrübesine dair veriler sunan çalışmalar arasındadır.

Türkiye'de Yeni Muhafazakâr Ailenin Ortaya Çıkış Süreci: Sakarya Örneği (Kılıç, 2013) adlı çalışma muhafazakâr aileyi, "muhafazakâr değerleri diğer ailelere göre daha çok kabul eden bir aile" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Türkiye'de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi aile pratiklerini konu edinerek "muhafazakâr ve manevi değerleri korurken modernizmle baş eden ve teknolojiyi özümseyen, gelenek ve

modernliği aynı potada eriten aile" olarak bir "yeni muhafazakâr aile" tanımı önermektedir. Kılıç (2013: 169-170, 186) Türkiye'de ailenin ekonomik, siyasi ve kültürel muhafazakârlığın temel taşıyıcısı olarak gördüğü aileyi muhafazakâr ve geleneklere en bağlı kurum olarak tanımlamakta, Türkiye toplumunda ailenin güçlü olduğu görüşünü Batı'daki aile yapısına kıyasen doğrulayarak ifade etmektedir (Kılıç, 2013: 171).

Sakarya'da ikamet eden 50 muhafazakâr aile ferdiyle yapmış olduğu anket çalışmasında Kılıç, bu aileleri ve ailelerin içinde bu fertleri muhafazakâr olarak tanımlayan unsurun ne olduğunu belirtmemekle birlikte ailelerin muhafazakâr değerlerini tespit etmek için şu konuları kapsayan sorular sormuştur: ideal çocuk sayısı (2-3), çocuğun evlenme yaşı (23-27), evlenme usulü (aracılar vasıtasıyla), ailenin mutluluk seviyesi (mutlu), ailede mutluğun para ile ilişkisi (önemlidir), kadının iş hayatına atılması (uygun ortam varsa çalışabilir), flört (bu durumu hoş karşılamam), aile büyüklerine saygı (önemli, büyüklerin yanında bacak bacak üstüne atılarak oturulmaz), giyim tarzı (kot giyiminde artış), tüketim kalıpları (büyük alışveriş merkezleri), internet kullanımı (yaygın), tatil beldesi tercihi (tesettürlü giyim, "muhafazakâr" yerler), dinî grup ve cemaatlere yaklaşım (sempati), dindarlara bakış (toplumda dindarlara biraz haksızlık yapılmakta görüşü yaygın), Alevi vatandaşlara yaklaşım (toplumda Alevi vatandaşlara haksızlık yapılmamaktadır), gayrimüslim vatandaşlara yaklaşım (toplumda gayrimüslim vatandaşlara haksızlık yapılmamaktadır), AB üyeliği (temkinli yaklaşım, %48 red), demokrasiye yaklaşım (pozitif) ve eşcinsellik (karşıtlık) (Kılıç, 2013: 179-186).

Muhafazakâr aileleri, muhafazakâr burjuvazinin eğitim stratejilerini kültürel sermaye, aile ve okul kavramlarıyla inceleyen çalışmasında Anbar (2016), sınıf temelli bu araştırmada Türkiye'de AK Parti'nin rekabet, yetkinlik, yaratıcılık gibi neo-liberal değerleri dinî ve millî değerlerle entegre ederek öne çıkarttığını ve muhafazakâr burjuvazinin estetik beğeniler ve din temelli bir ahlak anlayışı olmak üzere kendilerini hem alt muhafazakâr ailelerden hem de seküler ailelerden ayırt ettiklerini belirtmektedir. Çalışmanın bu araştırma için bir diğer önemli kısmı muhafazakâr burjuvazinin nasıl tespit edildiğindedir ki burada Anbar (2016: 1-14) Türkiye'de muhafazakârlığın serencamını öncelikli olarak aktararak, muhafazakârlığın

İslamcılıktan farklı; fakat siyasi iktidara yükselmiş, din ve milliyetçilik vurgusu taşıyan, aile temelinde örüntülenmiş bir kültürel muhafazakârlık halini haiz olduğunu belirtmekte, kavramların birbirinden ayrıldığı noktaların önemini takdir etmekle birlikte toplumdaki geçişkenliğe dikkat çekerek analizi boyunca muhafazakârlığı dindar olmakla eş zamanlı kullanmaktadır (Anbar, 2016: 1-14).

Muhafazakâr aileleri ve bu ailelerin gençlerini yaşam tarzı, değerler ve sosyal sermaye bağlamında inceleyen ve karşılaştıran Kara (2016: 89) muhafazakâr aile kavramını kültürel muhafazakârlık muhtevasıyla içeriklendirerek genel olarak aile bağlarının kuvvetli olduğu, geleneklere sahip çıkan ve dinî motifleri içeren bir çerçeve tasvir etse de "muhafazakâr bir hayat tarzına sahip olduğunu söyleyen birey sayısı kadar muhafazakârlık anlayışı" olduğunu ifade etmektedir. Muhafazakâr ailenin "neyi muhafaza ettiğini" araştıran Kara (2016: 54-64) muhafazakâr aile değerlerini flört, kürtaj, kadının çalışması, farklı etnik/dinî kökenli kişilerle komşuluk, evlilik ve ideal çocuk sayısı parametreleri üzerinden araştırmıştır. Muhafazakâr ailenin flörte temkinli yaklaşan; kürtaja zorunluluk olmadığı sürece karşı çıkan; farklı etnik/dinî kökenli kişilerle komşuluk yapmaktan rahatsız olmayan; fakat evlilik konusunda temkinli davranan; kadını iş hayatındaki rolünü desteklemekle beraber ev içi sorumluluğunu da koruyan, ideal çocuk sayısı olarak bakılabilecek kadar çocuğa sahip olmayı arzulayan bir tabloya ulaşmıştır. Çalışmanın diğer kısımlarında muhafazakâr ailenin dinî inanç ve pratikleri da muhafaza etmeye çalıştığını; ancak muhafazakâr ebeveynler ve gençleri arasında özellikle bu konuda bir pratik farkı olduğunu ifade etmektedir. Kara (2016: 89) çalışmasında muhafazakârların bir çeşit dinî muhafazakârlıktan dünyevi muhafazakârlığa geçtiklerinden söz ederken aradaki farkın, modern yaşam biçimlerine daha fazla uyum sağlamakla ilgili olduğunu vurgulamak istemiştir.

Türkiye'deki kullanımıyla "demokratik muhafazakâr", Batıdaki kullanımıyla "yeni muhafazakâr" olarak adlandırıldığını söylediği gençlik kültürü üzerine çalışan ve bu sebeple muhafazakâr gençlerin din, aile, siyaset, tüketim alışkanlıkları, çalışma hayatı gibi gündelik yaşamdaki pratik yönlerine eğilen Paker (2017: 309) ailenin dinî yaşantıda en önemli belirleyici olduğunu tespit etmiştir. Dinî bilgileri öğrenmenin en güvenilir kaynağı olarak aile büyükleri tercih edilmekte, güncel yaşamın tüketim dayatmasına karşın "nefse hâkimiyet" göz önünde tutulmaktadır. Dinî bayramlar dinî

sembollerin en kabul edilen pratiğidir ve ailenin bu günlerde bir arada olması çok önemlidir. İbadetler her zaman yerine getirilmese de kalp temizliği ve af dileme inancı yüksektir. Örf ve âdetlere hassasiyet duyulmakta, bununla birlikte esneklik talep edilmekte ve İslam ve modernlik bir arada yorumlanmaktadır. Kadın-erkek ilişkileri açısından geleneksel bakış hâkimdir ve iki cins arasındaki arkadaşlığa temkinli yaklaşılmaktadır. Eğitim ve çalışma hayatı evlilik yaşını ileri itse de özellikle kadınlar için doğurgan dönemde evlenmeye önem verilmektedir. Evlilik öncesi cinsel birliktelik kadınlar söz konusu olduğunda her iki cins tarafından da reddedilirken erkeklerin evlilik öncesi cinsellik tecrübesi erkekler tarafından desteklenmektedir. Flört bir temkinli yaklaşımla, kişilerin yaş şartlarına bağlı olarak kabul edilmekte ve "evlenilecek ve eğlenilecek kız" ayrımı yapılmaktadır. "Yuvayı dişi kuş kuracaktır", kadın evini ihmal etmediği sürece çalışabilecektir ve geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri sürdürülecektir. Kürtaj bir sağlık mecburiyeti olmasının dışında kabul edilmemektedir. Aile gündelik yaşamın her uzamında bir referans kaynağı ve "maddi bir kaynak, bir sosyal sermaye unsuru, varoluş sebebi, sığınma noktası" ve "kutsallığı tartışılmaz bir otoritedir" (Paker, 2017: 309-313).

Akçaoğlu (2018: 91-96) muhafazakâr üst orta sınıfı konu edindiği araştırmasında muhafazakâr faillerin aile bağlarının çeşitlilik gösterdiğini; fakat bazı ortak eğilimler de sergilediğini belirtmektedir. Buna göre, ailedeki bir iki kuşak önceye dayanan taşra kökeni, aile hikâyelerinde yer alan dinî hayatın gizli yaşanması zorluklarıyla ilintili erken Cumhuriyet devrimlerinden yakınma, muhafazakâr bir dil kullanan siyasi partileri ve yayınları takip etme ve ibadetleri yerine getirme, "helal daire içinde kalmaya özen gösterme", kendilerince makul kabul edilen kadın ve erkek rollerini ya da geleneksel aile içi iş bölümünü dinî vazife şuuruyla muhafaza etme (dervişane hayat tarzı benimsemiş erkek, mütedeyyin; fakat ailesi konusunda emekçi), görücü usulü ile evlenme ve koşullu geniş aile biçimi bu ailelerdeki ortak eğilimlerdir. Ayrıca, kamusal alanın erkekle özel alanın ise kadın ile ilişkilendirildiği bu geleneksel aile özelliğinde, "zarif ve dinen makbul olanın" tercihiyle dinî hassasiyetlerle ve piyasa ile uyumlu yeni bir tüketim tarzı da oraya çıkmıştır (Akçaoğlu, 2018: 109).

Muhafazakârlığı dindar muhafazakâr kadınların, bir sosyal medya mecrası olan Instagram paylaşımları üzerinden konu edinen bir din sosyolojisi çalışması Aycan'a

(2019) aittir. Aycan (2019: 78-80) yaygın internet kullanımıyla birlikte oluşan dijital alandaki metinsel ve görsel paylaşımlarında dinî anlam, sembol ve ifadeleri sıklıkla paylaştığını bulguladığı muhafazakâr dindar kadınların gösterişçi veya dışa dönük dindarlığını ve tüketim kültürünün bir devamı olarak dinî anlam ve ifadelerin araçsallaştırıldığını tartışmaktadır. Çalışmanın muhafazakârlığa dair önemli verisi, muhafazakâr bir kadın olmakla muhafazakâr dindar ve sadece dindar kadın olmanın aynı anlam çerçevesinde kullanılması ve dindarlığı ifade etmesidir (Aycan, 2019: 78-80).

Muhafazakâr aileleri konu edinen bir diğer din sosyolojisi çalışması Ceylan'a (2019) aittir. Ceylan (2019: 4) muhafazakâr ailelerdeki boşanma olgusu hakkındaki görüşleri kişilerin dinî yönelim ölçeğiyle ölçülen inanç ve tutumları arasındaki ilişkiyle konu edinmekte ve katılımcıların dindarlık tarzları ve boşanma hakkındaki düşünceleri arasında anlamlı; fakat zayıf bir ilişki olduğunu tespit etmektedir. Çalışma, muhafazakâr aileyi dindar aile olarak ele almakta ve kavramsal tartışmayı kapsamının dışında tutmaktadır. Katılımcıların, dinî inanış ve yaşayış bakımından kendisini muhafazakâr olarak tanımlamaları yeterli görülmüştür (Ceylan, 2019: 4).

Aydın'ın (2020) Z kuşağının dinî inanç ve tutumlarını inceleyen lisansüstü din sosyolojisi çalışması katılımcılarını muhafazakâr ailelerden seçmiştir. Kur'an kurslarında, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyindeki eğitim kurumlarında öğrenim gören gençlerin dinî inanç ve tutumlarının şekillenmesinde ilk önemli alan olarak aileyi bulgulayan, bununla birlikte gençlerin ailelerinden özellikle dinî pratikleri yerine getirme sıklığı açısından daha düşük, dinî bilgi boyutunda ise daha bilinçli bir yerde konumlandıklarını kaydeden çalışma (Aydın, 2020: 74) muhafazakâr ailenin ne olduğuna dair bir tanımlamayı mütedeyyin ifadesini kullanarak örtülü olarak kaydetmiş (Aydın, 2020: 3); katılımcıların muhafazakâr aileden oldukları beyanını ise ölçüt konusunda esas kabul etmiştir (Aydın, 2020).

1.3. SOSYAL MUHAFAZAKÂRLIK, AİLE VE SEÇMENLER

Muhafazakârlığı sosyal muhafazakârlık içeriğiyle konu edinen Kuru (2016) Türkiye'de oy verme davranışı ve sosyal muhafazakârlık arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında "muhafazakâr değerlerin sekülerleri de kapsayacak şekilde toplumda

yaygın olduğunu" belirterek "sosyal muhafazakârlığın sadece AK Parti seçmenine özgü olmadığını" savunmakta ve bu savını aile, din, düzen ve yabancı karşıtlığı konularındaki bulgulara dayandırmaktadır. Kuru'nun (2016) çalışması bireyler üzerindeki aile otoritesi; bireylerin cinsel yaşam tercihlerinin genel kabule uygun olması; geleneksel aile değerleri, aile bağları ve bütünlüğüne verilen önem; kürtaj karşıtlığı, boşanmaya temkinli yaklaşım, evlilik öncesi cinsel tecrübeyi hoş karşılamamak, çocuğun ailede merkez haline gelmesi konularında AK Parti ve CHP seçmenlerinin ortak bir tutum sergilediğini ortaya çıkarması açısından önemlidir. Ayrıca, her iki seçmen kitlesinin dinî inanç bakımından ortak skorlara sahip olması, dinî, ahlak sınırlarını belirleyen bir çerçeve olarak alması ve sosyal bütünleşmeye katkı sunan bir kurum olarak görmesi de ortak yaklaşımlardır (Kuru, 2016: 70-71).

Kuru'nun (2016) literatürde yer alan sosyal muhafazakârlık kavramını kullanarak araştırdığı muhafazakâr değerleri, Kurtoğlu (2018: 92) "tek başına doğrudan bir anlam-atıf ilişkisi kurma becerisi taşımaktan uzak olan ve bu ilişkiye ancak nitelemeler vasıtasıyla dâhil olabilen" bir kavram olarak kullandığı muhafazakârlığın, toplumsal muhafazakârlık kapsamında konu edinmekte ve aile, evlilik, din ve siyaset alanındaki tezahürlerini okumaktadır. Kurtoğlu'na göre, toplumsal muhafazakârlık muhafazakârlığın toplumda değer/mana yüklü bir eylem olarak ve iradi/ bilinçli bir seçim olarak yöneldiği pratiklerine atıf yapmaktadır (Kurtoğlu, 2018: 130). Türkçe çevirisi genellikle "toplumsal" ya da "sosyal" olarak yapılan "social" kelimesinin "social conservatism" şeklinde yer aldığı ve çoğunlukla "sosyal muhafazakârlık" olarak çevrildiği hali özellikle Amerikan toplumundaki sosyal politikalarla ilişkili muhafazakârlık ideolojisini işaret ediyor gözükse de her toplumun boyutlarını kendi sosyal politikalarından, geleneklerinden, kültüründen ve muhafaza etme pratiğinden alabilecek bir kullanışlılığa sahiptir. Bu açıdan Kurtoğlu'nun önerdiği toplumsal muhafazakârlık kavramı daha çok fail ve eyleme vurgu yapmaktayken, sosyal muhafazakârlık kavramı sosyal politikalarla kurulan yakın ilişki içinde anlam kazanmaktadır.

Aile ve evliliğe yaklaşım konusunda siyasi aidiyetleri kapsamına alan lisansüstü bir çalışma Avcı'ya (2019) aittir. Avcı (2019) araştırmasında temel olarak evlilik ve aile olgularındaki dönüşümlere bağlı olarak nüfus yapısında meydana gelen

değişimlere ve böylelikle aile ve nüfusun gelecek projeksiyonlarına odaklanmıştır. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerini kullanarak bireylerin aileye atfettiği değerleri, evlilik ve ebeveynlik hayatındaki tercih ve tutumlarını, nüfusun nicelik ve niteliğine dair görüşlerini; ayrıca, kendi siyasal aidiyetleri çerçevesinde toplumda karar alıcı statüyü temsil eden siyasetçilerin aile, evlilik, çocuk ve nüfus konusundaki politika ve söylemlerini nasıl algıladıklarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Anket ve yarı yapılandırılmış mülakat katılımcılarının belirttikleri siyasal aidiyetler AK Parti, CHP, MHP, SP, HDP ve TKP şeklinde kaydedilmiş ve bireylerin siyasi tutumları ile evlilik kurumu ve aile değerlerine yönelik tutum ve yargıları arasındaki ilişki evli olmak, ideal evlilik yaşı, evlilik memnuniyeti, evliliğin öncelikli amacı, boşanma meşruiyeti, çocuk sayısı, ebeveyn olmak ve kariyer ilişkisi, nüfusun niceliğine dair görüşler, siyasi partilerin aile ve evlilik tavsiyelerine dair tutumlar, siyasi partilerin aile, evlilik çocuk sayısı gibi konularda müdahale yetkisinin olup olmamasına dair görüşler vb. parametrelerle ölçülmüştür.

Avcı'nın (2019) araştırmasının odak noktası bu çalışmadan farklı olsa da evlilik ve aile konularını farklı siyasi partilere üye olan katılımcılarla ve nitel olarak araştırmış olması ortak bir zemin olarak öne çıkmaktadır. Araştırmanın bu çalışmayla ortak soru alanlarındaki bulguları, değerlendirme kısmında diğer araştırma sonuçları ile birlikte sunulacaktır; ancak araştırmanın bu çalışmayla en genel ortak sonucu modernleşme sürecinin artan bireyselci etkileriyle birlikte aile ve evlilik konularındaki tercih ve tutumlarda geleneksel yapının –bu araştırma için "söylemin"- hâlâ önemli olduğu ve bu sonuç için farklı siyasi partiler arasında anlamlı bir farkın kaydedilmemiş olmasıdır (Avcı, 2019: 248-249). Bununla birlikte kimlik parametrelerinde ve çalışmanın genelinde muhafazakâr-demokrat kimliği sıklıkla muhafazakâr demokrat siyasete yakın olmak olarak kullansa da Avcı (2019) diğer çalışmalardan yapmış olduğu alıntılarda "muhafazakâr kesim" ya da "muhafazakâr aileler" ifadelerini seküler ailelerin karşısında hazır bir kategori olarak da kullanmaktadır. Bu durum, kavramın kullanım yerlerine göre açılımının yeniden işaret edilmesinin önemini göstermektedir.

Aile, muhafazakârlık, muhafazakâr değerler ve din fenomenleri sosyal bilimlerde sıklıkla temas edilen konular olsa da bu olguların birbirleriyle ilişkisinin

kurulduğu çalışmalar nispeten azdır. Bu sebeple literatür taraması, çalışmanın konusuyla direkt ya da dolaylı bir şekilde ilgisi kurulabilen araştırmaları seçmiştir. Araştırmaların öne çıkardığı sonuç ise aile, muhafazakârlık ve din kavramlarının yakınlığı ve bu yakınlığın hem toplumda hem de siyasi aktörler olarak seçmenler arasındaki durumunun daha önceden de merak konusu olduğudur. Araştırmaların bu çalışmaya katkısı ise araştırmanın kendi "ailedeki muhafazakâr değerler" çerçevesini çizmesinde örneklik oluşturacak parametreleridir. Bu parametreler çalışmanın diğer çalışmalarla kurduğu önemli bir ortaklıktır. Bununla birlikte, muhafazakârlığın dindarlığı, salt bir koruma biçimini ya da belirli bir toplumsal grubu ifade eden tanımlarının arasında bu çalışmanın doldurduğu boşluğu göstermesidir. Nitekim bu çalışma muhafazakârlığı dindarlık olarak tanımlamamakta; belirli bir gruba aitlik üzerinden tartışmamakta; fakat aile kurumu içinde saptanabilen değerler açısından ele almaktadır. Böylelikle, muhafazakâr değerlerin varlığının zorunlu olarak bir dindarlık ya da muhafazakârlık üretmeden kendine ait bir küme içinde tanımlanmıştır.

Araştırma konusu hakkında sunulan literatürden sonraki bölüm, Türkiye toplumunda ailenin yapısına dair kısa bir tarihi seyir vermekte ve aile yapısına dair kısa bir bağlam sunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN

Aile, bir toplumun kültürünün ve kültürel değerlerinin görünürlük kazandığı alanlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ailenin ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesi, çeşitli toplumsal etkenlerin yanı sıra kültürel değerlerin de bir sonucudur. Toplumsal hayatın temel birimlerinden biri olan aile "ana, baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalarından meydana gelmiş toplumsal ve ekonomik bir kurum" olarak kabul edildiğinde, toplumda yerine getirdiği biyolojik, psikolojik ve ekonomik işlevlerden söz edilebilir. "Aile tiplerine göre bu görevlerden bazılarının işlerliğini kısmen kaybettiğini ileri süren görüşler tartışılmakla beraber, her aile tipinin paylaştığı kaçınılmaz olan bazı temel görevlerden söz etmek olasıdır" (Gökçe, 2018: 52).

Aile sosyolojisi ve sosyal demografi alanında "aile" kavramı kadar "hane"nin de kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım bir yönüyle idari bakış açısını yansıtmaktadır. Vergi ve asker toplama birimi olarak hanenin esas alındığı bir kayıt sisteminde odak, aile yapısından ziyade hane büyüklüğü, daha doğrusu hanede asker alımı ve vergilendirmeye uygun unsurlar olmaktadır. Öte yandan modern dönemde ailenin çözülmesi neticesinde hane kavramı, ailenin tanımlamadığı bir arada oturma biçimlerini daha kapsayıcı bir şekilde karşılamak ve tanımlamak amacıyla daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir başka deyişle, hanelerde bir araya gelen insanları bir arada tutan bağın artık aile bağları olmadığı durumların yaygınlaşması karşısında, ampirik gerçekliği daha çok yansıtan bir tanımlama yapma ihtiyacı "hane" kavramının kullanımını yaygınlaştırmış görünmektedir. Burada modernleşme ve sekülerleşme teorilerinin ailenin toplumsal işlevini kaybedip yok olacağına dair öngörüsü de rol oynamıştır. Literatürde ise çoğu zaman hane ile aile kavramlarının çok özel bir anlam ayrımı ya da vurgu farkı taşımadan birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir (Özbay, 2015: 79-80).

Türkiye aile yapısı ise modernleşme, sanayileşme, göç ve kentleşme gibi süreçlerle dönüşen toplumsal yapıyla bağlantılı olarak, ataerkil, geniş aile ve geleneksel aile özelliklerinde değişmeler göstermiştir (Gökçe, 2018: 5). Bu değişimler,

ailede iş bölümü, yönetim yapısı ve sorumluluk dağılımı gibi unsurlarda görece esneklik ve pratikliğin artışına katkı sağlarken aile bağlarının çözülmesine ve geleneksel geniş ailenin toplumsal rollerinin tek tek uzmanlaşmış kurumlara aktarılmasına da neden olmuştur. Kadınların iş hayatına, eğitim hayatına ve siyasal hayata katılımının artması da aile yapısında değişiklikleri tetiklemiştir. Temel özellikleri arasında kırsal alanda yaşaması, geçimini tarımsal üretimden sağlaması, akrabalık bağlarının kuvvetli olması, aile adının önem ifade etmesi, erkeklerin karar alma konusunda öncelikli aktörler olması, ailenin sorumluluğunu yaşlı erkek ya da erkeklerin üstlenmesi ve geleneklere bağlılık sayılabilen "geleneksel aile" böylelikle dönüşmeye başlamıştır (Gökçe, 2018: 53).

Geleneksel geniş ailenin geleneksel toplumdaki toplumsal rollerine bakıldığında bunların çok çeşitli alanlara yayılmış olduğu görülmektedir. Aile bir yanıyla geçim, üretim, tüketim, tasarruf bağlamında ekonomik bir kurumdur. Öte yandan soyun devamını, çocuk bakımı gibi ihtiyaçları sağlaması itibariyle biyolojik bir kurumdur. Gelecek nesilleri ifade eden çocukların dinî ve ahlaki eğitiminin başladığı ilk yer olması itibariyle de dinî bir nitelik taşımaktadır. Bunların yanı sıra aile fertlerinin güvenliğini sağlamak ve sağlık sorunları karşısında çözümler üretmek de geleneksel dönemde aileye düşen görevler arasında sayılmaktadır; fakat bu fonksiyonların her biri, modernleşme sürecinde diğer kurumlara aktarıldığında ailenin bir anda yok olması gibi bir sonuç doğurmamışsa da, ailenin küçülmesi genel bir eğilim olarak görülmüştür (Engin, 2022: 127).

Kadınların hem üretici hem de tüketici olarak hane dışındaki iktisadi hayata giderek daha çok dahil olduğu, yapılan yasal düzenlemeler ve verilen haklar neticesinde eğitim hayatına ve siyasal hayata daha çok katıldıkları bir dönemde, ayrıca bilim ve tıp alanındaki ilerlemelerin de katkısıyla ortalama insan ömrünün uzaması ve yeni doğum kontrol yöntemleri ile doğurganlık sürecinin gerilediği değişmeler sonucunda kentsel mekânda yaşayan aileler küçülmüş, erkek ve kadın arasındaki iş bölümü değişime uğramış ve yeni aile ilişkileri modelleri ortaya çıkmıştır (Engin, 2022: 127).

2.1. AİLE YAPISI ARAŞTIRMALARI İLK ÖRNEKLER

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 1968 yılında yapılmaya başlanan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) Türkiye'de aile yapısına ilişkin ilk sistematik, boylamsal, kapsamlı veriyi üretmiştir. Bunu daha sonra, 2006 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından başlatılan ve aynı niteliklere sahip Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA) izlemiştir. Öte yandan TNSA klasik demografi ve sağlık merkezliyken, TAYA daha sosyal demografi ve sosyoloji merkezli bir araştırma olarak planlanmıştır (Akyurt, 2020: 42, 60). Daha önceki dönemde Türkiye'de aile ve hane yapısıyla ilgili araştırmalar ise sınırlıdır. 1930'lardan başlayarak Mehmet Ali Şevki, Niyazi Berkes ve Behice Boran gibi sosyologlar tarafından yazılan köy monografileri bu anlamda öne çıkmaktadır. Bu köy monografileri Türkiye'nin kapitalizme entegrasyonunun henüz gerçekleşmediği dönemlere ilişkin olarak hane ve aile yapısıyla ilgili başlıca bilgi kaynakları olarak görülmektedir.

Özellikle 1940'lardan itibaren yazılan köy monografilerinin çoğunun "modernleşme teorisi"nin etkisini taşıdığı; aile sosyolojisi alanındaki varsayım ve iddiaları paylaştığı belirtilmektedir. Bu iddialar, geleneksel dünyada çok kuşaklı geniş aile yapısının hâkim olduğu ve modernleşmeyle birlikte çekirdek ailenin giderek toplumdaki baskın aile tipi halini aldığı şeklindedir. 1940'lar ve 1950'lerde yazılan çok sayıda köy monografisi de modernleşme teorisinin ailenin dönüşümüne ilişkin bu yaklaşımını benimser görünmektedir. Söz konusu köy monografilerinin çoğu, inceledikleri köylerde geniş aile hayatının hâkim tarz olduğu görüşünde birleşmektedir. İç Anadolu köylerini araştıran Berkes'e (1945) göre hanelerde karşılaşılan yaygın aile tipinde üç kuşak bir arada yaşamaktadır ve ataerkil geniş aile esastır. Bu sistem aile büyüğü etrafında şekillenen, oğullar evlendikçe ve torunlar oldukça genişleyen bir sistemdir. Babanın ölümüne kadar devam eden bu yapı sonrasında her oğul kendi çekirdek ailesini kurmakta ve geniş aile müstakil çekirdek ailelere bölünmektedir. Döngüsel bir aile yapısı vardır; geniş aile babanın ölümüyle çekirdek ailelere bölünmekte; torunların evlenmesiyle de çekirdek aile hanelerinin her biri üç kuşaklı birer geniş aile hanesine evrilmektedir.

Geniş aile aynı zamanda ekonomik bir birimdi, bir başka deyişle ekonomik hayatın işleyişiyle, üretim tarzıyla yakından ilişkili bir şekilde yaygınlık kazanıyordu. Geniş aile yapısının hâkim olduğu iddia edilen modern öncesi dönemin bir özelliği geçimin tarımsal üretime, tarımsal üretimin ise el emeğine dayalı olmasıydı. Geçimini tarımla sağlayan aileler için kalabalık olmak önemliydi çünkü nüfusa oranla bakıldığında toprak fazla, işgücü ise azdı. Bu koşullarda geniş ailelerde yaşamak oldukça mantıklı görünmekteydi.

Ataerkil geniş aileyi teşvik eden bir başka sebep de mülkiyet bölüşümü ve miras hukukuyla ilişkiliydi. Geleneksel dünyada çoğunlukla erkek çocuklar miras üstünde eşit haklara sahiplerdi ama babaları ölmeden bu paydan yararlanamıyorlardı. Bir başka deyişle mülkiyet babanın ömrüyle orantılı olarak bölünmeden kalıyordu ve üretim birimi küçülmeden gidilebildiği yere kadar gidiliyordu. Bu sebeple de erkek evlatlar mülk elde edinceye kadar baba evinde oturmak zorundaydılar. Ancak babaları ölünce hanenin mülklerinin bir kısmı kendilerine aktarılmış oluyor ve bu mülkler üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunma hakkına kavuşuyorlardı.

Buna karşılık Türk ailesinin tarihini konu alan güncel çalışmalar, ataerkil geniş aile efsanesini sarsmıştır. Ataerkil çok kuşaklı geniş aile modernleşme teorisi tarafından modern öncesi dönemin bir normu olarak kabul edilmekte ve sunulmaktadır. Buna karşılık, yukarıda da değinildiği gibi aile yapısı sadece bir toplumun norm yapısı sonucunda oluşmamaktadır. Değerlerin ve kültürün yanı sıra tarihsel faktörler, üretim biçimleri, teknoloji kullanım seviyesi ve şekli, siyasal ve toplumsal örgütlenme de bir toplumdaki aile yapısının oluşum ve dönüşümünü etkilemektedir. Nitekim demografi alanında, yaygın kabulleri sarsan çalışmalarıyla tanınan Duben, kapitalizm öncesi dönemde Türk aile yapısında ne İstanbul'da ne de Anadolu'da geniş aile tipinin egemen olduğunu ortaya koymaktadır. Duben'e (2002) göre Türkiye'de aile genel olarak büyük oranda basit bir yapı arz etmekte ve çekirdek ailelerden meydana gelmekteydi.

Demografik bulgular da bu görüşü desteklemektedir. 1940'ların ortalarına kadar, hıfzıssıhha önlemleri geniş çaplı olarak hayata geçirilememiş, yoksulluk ve kıtlıkların da etkisiyle çocuk ölümlülük oranları yüksek seyretmiştir. Bu da nüfus artış

hızının ve doğumda beklenen ortalama ömrün düşük kalmasına sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda toplumsal şartlarda, halk sağlığı ve beslenme alanlarında yaşanan değişmelerle hem çocuk ölümleri azalmış hem de ortalama yaşam süresi uzamıştır. Bir başka bileşen de Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde art arda yaşanan savaşların (Birinci Dünya Savaşı, Balkan Savaşı, Kurtuluş Savaşı) sonucunda verilen asker kayıpları ve buna bağlı olarak erkek nüfustaki azalma olmuştur. Ortalama insan ömrünün kısalığının yanı sıra yetişkin erkek nüfusun, kadın nüfusuna göre eksik oluşu da hesaba katıldığında, geniş ailenin bu yıllar boyunca pek de mümkün, en azından yaygın aile tipi olamayacağı ortaya çıkar. Bir başka deyişle, normlar ataerkil geniş aileden yana olsa bile, yüksek ölümlülük gibi tarihsel demografik değişkenler hane yapısı üzerinde etkili olmakta ve hanelerin çoğunluğunun "basit aile" yahut "çekirdek aile"lerden oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Özbay, 2015: 82-84).

2.2. 1950 SONRASI TÜRKİYE AİLESİNDEKİ DÖNÜŞÜM

Türk modernleşmesi içinde aile yapısını ve dönüşümünü etkileyen çeşitli dinamikler olmuştur. Bunlar Tanzimat sonrası özel mülkiyete izin veren hukuki düzenlemelerden Medeni Hukuk'taki değişmelere, Batı aile hayatına ilişkin boyutları da ihtiva eden "adab-ı muaşeret" literatürü tercümelerinden Şinasi ve Ahmet Mithat Efendi gibi "ansiklopedist" Osmanlı entelektüellerinin aile hayatı, kadının toplumsal konumu, kadın-erkek ilişkileri gibi konularda Batı'dan aktardığı tartışmalara kadar farklı boyutlarda cereyan etmiştir. Osmanlı döneminde "devlet modernleşmesi" olarak nitelenen ve daha kurumsal seviyede seyreden düzenlemeler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle birlikte "toplum modernleşmesi" şeklinde isimlendirilen, toplumsal yapının aile hayatını da içeren daha mikro ölçekli boyutlarına doğru genişlemiştir. Cumhuriyet döneminde aile yapısı ve ailenin değişimi üzerinde etkileri olan toplumsal, siyasi ve iktisadi gelişmeler arasında göç, kentleşme, gecekondulaşma, kentsel yoksulluk, kadının çalışma hayatına girmesi ve toplumsal değerlerin dönüşümü gibi bileşenler öne çıkmaktadır (Yaşar-Ekici, 2014).

Göç coğrafi bir mekân değiştirme eyleminin ötesinde bir toplumsal/kültürel konumdan başka bir toplumsal/kültürel ortama gitmeyi de ifade etmektedir.

Türkiye'de de 1950'li yıllarda başlayan makineleşmenin tetiklediği kırdan kente göç çok sayıda toplumsal değişimin de habercisi olmuştur. Kırdan kente göçün aile üzerindeki etkisi kendisini özellikle kentsel bölgelerde göstermektedir. Ailenin kırsaldaki özelliklerini kentte korumak ile kente uyumlanmak arasında bir kültürel değişim meydana gelmiştir. Akrabalık ilişkilerinin zayıflaması, kadının iş hayatına katılması, doğurganlık davranışının değişmesi ve doğurganlık oranlarının gerilemesi, çekirdek aile tipinin bir norm olarak yaygınlaşması, daha bireysel yaşam tarzlarının benimsenmesi gibi boyutlar barındıran bu değişimle birlikte kadının aile içindeki rolü ve işlevi de değişime uğramıştır. Kadın, ev dışındaki çalışma hayatına aktif olarak katılan ve "eve ekmek getiren" bir konuma geçmiştir. Ayrıca kentleşen toplumda ve aile içindeki hızlı kültürel değişme, anneyi baba ile çocuklar arasında bir aracı konumuna itmiş, ona bir "tampon mekanizma" olma görevi yüklemiştir (Kıray, 2000). Yine sanayide çalışmak üzere gerçekleşen akraba, köylü ve hemşerilerin "zincirleme göç"ünün getirdiği bir olgu da, yoksul kesimler arasındaki dayanışmanın bir sonucu olarak "geçici geniş aile" olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu aile tipi, "geleneksel geniş aile"den farklı olarak, bir akraba, köylü yahut hemşerisinin yardımıyla, çalışmak için sanayi kentine gelen kişilerin bir süreliğine çekirdek aileye eklenmesiyle oluşmuştur (Özbay, 2015: 79 vd.).

Kentsel yoksulluğun temel sonuçlarından biri de aile içinde çalışan bireylerin sayısının artmasına bağlı olarak, aile hayatının hane dışına, kamusal alana doğru taşmasıdır. Çocuklar anne-babalarıyla geçirdikleri vakitten daha fazlasını kurumsal gözetim altında yahut akranlarıyla geçirmeye başlamış ve ebeveyn ile yeterince vakit geçirememe durumu, kültürel olarak aileden farklılaşmayı getirmiştir. Çocuk, erken yaşlardan itibaren kültürel olarak, zihniyet açısından, iktisadi itibarla ailesinden uzaklaşmaya başlamıştır. Kırsaldaki yoksulluğun sonuçlarından birisi olarak babanın çalışmak için gurbete çıkması ve ailesinden ayrılması da kuşaklar arası bir temassızlık ve aktarım eksikliği doğurmuştur. Gurbete çıkan aktörün ailenin çocuğu olması durumları da yaşanmıştır. Çocuk çalışmak ve iş öğrenmek üzere bir akrabanın/tanıdığın yanına gönderilebileceği gibi okumak için "parasız yatılı" olarak yatılı okula da gönderilebilmiştir. Böylece kırsal zeminde yaşanan iktisadi zorluklar çocukların kente gönderilmesiyle sonuçlanmıştır. Kentte çalışmaya başlayan bu

çocuklar çoğunlukla köye dönmemiş ve çoğu zaman ailelerinden farklı bir hayat kurmuşlardır (Düzenli'den akt. Yaşar-Ekici, 2014: 217).

Hızlı sanayileşme, kırdan kente göç ve kentleşmenin doğurduğu barınak/konut sıkıntısını çözmek üzere toplum tarafından geliştirilen hızlı bir çözüm (Kessler, 1949) niteliğindeki gecekondulaşma ise aile yapısı açısından belli sonuçlar doğurmuştur. Gecekonduda yaşayanlar, beyaz ve mavi yakalı kent yoksullarının yanı sıra kırsal alandan gelen ve enformel sektörde çalışan göçmenlerden oluşmuştur (Özbay, 2015: 145). Göçmenlerin zincirleme göçle gelmeleri gecekondu mahallelerinde aynı aileden, aynı köy, ilçe ya da şehirden gelenler arasında yoğun ilişkiler ve dayanışma ağları kurulmasını beraberinde getirmiştir (Erder, 2013). Bu durum aile apartmanlarının oluşması gibi sonuçlar doğurmanın yanı sıra, çekirdek aile hanelerinin, üst ebeveyn ve diğer akrabalarla yakın ilişkiler sürdürmelerine ve mekânsal olarak da yakın olmalarına sebep olmuş ve izole birer birim halinde örgütlenmelerine engel olmuştur. Bir başka deyişle modernleşme teorisinin yaygınlaşacağını öngördüğü kentsel çekirdek aileler (Kıray, 2000) de, kentsel hayat tarzını benimseyen, kente entegrasyonunu tamamlamış izole çekirdek aileler olmaktan çok (Karkıner, 2012: 66); hemşerilik ve akrabalık ilişkileriyle çevrili, gerek yaşlı gerekse çocuk bakımında birbiriyle dayanışan çekirdek aile haneleri niteliği göstermiştir (Şentürk, 2019).

Sanayi ve hizmet sektörünün ihtiyaçlarına göre, tarım karşısında milli gelir içinde payı giderek artan bu alanlarda istihdam edilip çalışabilmek için kas gücünün yanı sıra eğitimli ve yüksek nitelikli emeğe ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca eğitim seviyesi ve ev sahibi olma gibi kıstasların oluşmasıyla evlenmek için geçen süre uzamış, evlilik yaşı hızlı bir şekilde yükselmiştir. Böylelikle, evliliğin kuruluşuna ilişkin özellikler (evlilik yaşı, nikâh türü, evlilik kararı, akraba evliliği vb.) zaman içinde değişime uğramıştır. Demografik araştırmaların sonuçları, "1970 yılı ve öncesinde evlenen kadınların ilk evlilik yaşının 16; 2000 yılı ve sonrasında evlenen kadınların ilk evlilik yaşının ise 24 olduğunu" göstermektedir (Ünlü ve Yılmaz, 2019: 83).

2.3. 1980'LERDEN SONRA AİLE YAPISI

1980 sonrası dönem Türkiye toplumu için pek çok krizin yaşandığı bir süreç olmuştur. Başta ekonomik ve siyasi koşullar olmak üzere kentlerin büyümesi ve insani ilişkilerin zayıflaması, aileyi de modern kentsel ilişkiler karşısında kırılgan hale getirmiştir. Maddi kültür gerek üretim gerekse tüketim alanlarında hızlı bir gelişme kaydetmiş, manevi kültür ise bu hızlı değişmelere uyum sağlayamamıştır. Bunun sonucunda manevi kültürel alan ile maddi kültürel alan arasında uyumsuzluk derinleşerek toplumsal bir soruna dönüşmüştür (Turhan'dan akt. Çobanoğlu, 2020: 69). Bu genel yapıda aileye dair değişimler içinde çocuk sayısının azalması, evlenme hızının düşmesi ve evlenme yaşının ilerlemesi, kadına karşı şiddet vakalarının ve boşanmaların artması, dağınık aile hanesinin yaygınlaşması, tanışarak evlenmenin görücü usulünün yerini alması, üst ebeveynlerin çocuklarının evlilik yaşamına müdahaleleri, aile içi ilişkilerin farklılaşması, yaşlı nüfusun artışı, teknoloji kullanımının artması, tüketim kültürünün yaygınlaşması ve doğurganlığı teşvik edici yaklaşımın devlet politikasına dönüşmesi gibi fenomenler öne çıkmaktadır (Çobanoğlu, 2020: 71; Engin, 2022: 127).

1980 sonrasında Türkiye'de aile yapısının değişmesine yol açan etkenlerin başında çocuk sayısının azalması gelmektedir. "Türkiye'de tek çocuk sahibi olan aile oranı %15,5, iki çocuk %33,8, üç çocuk %22,7, dört çocuk %12,2, beş çocuk %6,3'tür" (TAYA, 2016, 117). Kentsel ailenin temel problematiklerinden biri, çocukların bir servet kaynağı olmaktan çıkıp bakım masrafları ile birlikte aileye finansal bir yük getirmesidir. Bu sebeple, 1980 sonrasında Türkiye tarım toplumu olmaktan çıkıp nüfusun kentsel mekânda yaşama oranı arttıkça çocuk sayısı azalmıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde boşanma hızının arttığı, yine de evlenme hızından düşük kaldığı; fakat yıldan yıla bu mesafenin azaldığı görülmektedir. 2009 yılından itibaren ise evlenme hızı istikrarlı olarak düşerken, boşanma hızı istikrarlı bir şekilde artmıştır. "Türkiye'de 2019'da evlenen kişi sayısı azalırken 541.424 (%6,56), boşananlar 155.047 (%1,88) kişiye yükselmiştir. 2020 yılında evlenen kişi sayısı 487.270, boşanan kişi sayısı ise 135.022 olmuştur" (TÜİK, 2020). Araştırmanın ortaya koyduğu nicel verilere göre boşanma giderek yaygınlaşmaktadır. Boşanma verileri

dikkate alındığında yakın gelecekte Türkiye ailesinde boşanmaların artmasının, evlilik sayısının ve tek ebeveynli ailelerin çoğalmasına neden olacağı öngörülmektedir (Çobanoğlu, 2020: 73-74).

Türk aile yapısını etkileyen bir diğer önemli değişken de evlenme yaşının giderek artmasıdır. Veriler incelendiğinde erkeklerin de kadınların da daha ileri yaşlarda evlendiği görülmektedir. TÜİK'in araştırmasına göre erkekler 28,3, kadınlarsa 25,7 yaşında evlenmektedir. Evlilik yaşında yaşanan söz konusu ilerleme üniversite sayısının artması ve yükseköğretimin yaygınlaşması, eğitim hayatının öncelenmesi, geniş aileden ayrı çekirdek aile hanelerinin norm haline gelmesi, kent hayatının getirdiği kültürel özgürlük ortamı, evlenmenin önündeki ekonomik engeller ve enflasyon gibi değişmelerin etkisiyle açıklanabilir.

Kadına karşı şiddet olayları artması da Türk aile yapısını değiştiren etkenlerden bir diğeridir. Türkiye'de kadına şiddet vakaları 2010 sonrasında önemli bir artış göstermiştir. Bu artış büyük ölçüde ekonomik krizlerle ve işsizliğin artmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bunun yanı sıra kültürel bir boyut da aile içi şiddet olaylarında etkili olmaktadır. Kadının değişen toplumsal konumu ve ev içi rollerinin, geleneksel aile yaşamındaki rutinlerden farklılaşması ve bu farklılaşmanın kabul görmemesi de şiddet olaylarını besleyen bir diğer etken olarak kabul edilmektedir. Kadının sosyal hayatta bağımsızlık kazanıp güçlenmesi, ataerkil anlayış tarafından kabullenilmemesi, bu anlayışı besleyen ve kadına şiddeti meşrulaştıran popüler kültür ürünlerinin aile içi şiddeti körüklediği belirtilerek, "refah düzeyinin artması, ferdi donanım ve hayattan tatmin oranının yüksek olması, kadının kamusal haklarının bir kültür olarak benimsenmesi"nin önemine dikkat çekilmektedir (Engin, 2022: 128).

Bu verilerle birlikte, Türkiye'deki aile yapısını etkileyen önemli bir değişken devletin nüfus politikaları olmuştur. Bu bağlamda 1965 yılından sonra uygulanmaya başlanan doğurganlığı azaltma yönündeki politikalar 2015'te terk edilmiş, bunların yerine doğurganlığı teşvik edici nüfus politikaları yürürlüğe konmuştur (Akyurt, 2020: 61-62). Özellikle 2014 yılında uygulamaya konan Onuncu Kalkınma Planı ile birlikte "nüfus artışını dengeleyici" (antinatalist) politikaların yerini resmi olarak "nüfus artışını destekleyici" (pronatalist) politikalar almıştır ve "kadınlara yönelik iş ve aile

yaşamını uyumlaştırıcı" uygulamaların hayata geçirilmesinden bahsedilmektedir (Özdemir, 2017). Bu süreç muhafazakâr-liberal ve aile yanlısı söyleme sahip Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidara gelmesinin bir sonucu olarak görülebilmektedir.

Bu bölüm, Türkiye'de ailenin değişimini konu edilirken nihai noktada ailenin çözülüyor olduğu tartışmalarına ve beklentilerine konu olan birçok veriyle birlikte, rapor edilen şiddet olayları, boşanma oranları, düşük doğurganlık oranlarıyla sonlanmıştır. Tüm bunlarla birlikte, Türkiye toplumunda muhafaza edilmesi en çok istenen kurum olarak aile kurumu öne çıkmaktadır. Ailenin günceldeki bu niteliğinin detaylarına bakmak için öncelikle kavramsal tahlillere ihtiyaç vardır. Bir sonraki bölüm araştırmanın temel kavramsal çerçevesini oluşturan aile, muhafazakârlık ve muhafazakâr değerler kavramlarını inceleyecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. AİLE

Bir topluma ait kültürel değerlerin öncelikli olarak tespit edilebildiği alanlardan biri olarak aile, ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesi açısından bağlı olduğu toplumsal etkenlerin yanı sıra içinden yer aldığı toplumun kültürel değerlerinin bir sentezidir. Toplumsal hayatın temel birimlerinden kabul edilen aile "anne, baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalarından meydana gelmiş toplumsal ve ekonomik bir kurum" (Gökçe, 2018: 51) olarak ele alındığında da iktisat, siyaset ve din gibi diğer toplumsal kurumlarla birlikte toplumun kendini yeniden üretmesinde önemli roller üstlenir. Ailenin toplumdaki önemli bir işlevi insan türünü biyolojik olarak üreten ilişkileri çocuğun toplumsallaşma mekanizmalarıyla birlikte planlamasıdır. Böylece aile çocuğun dünyaya getirilmesi, yetiştirilmesi, korunması ve toplumda yer edindirilmesinde aktif rol oynar. Günümüzde, aile tiplerine göre aile işlevlerinin farklılık gösterdiği ya da kısmen kaybolduğu tartışılsa da her aile tipinde bu işlevlerin ortak olduğu belirtilmektedir (Gökçe, 2018: 52).

Aileyi oluşturan ilk adım olarak evlilik, iki yetişkin insan arasında, toplum tarafından tanınan ve onaylanan cinsel birliktelik şeklinde tanımlanmıştır. Tarihsel ve toplumsal bir ilişki biçimi olarak biyolojik üretimi yani soyun devamını sağlamakta ve toplum içinde aile, akrabalık gibi kurumların oluşmasına vesile olmaktadır. Cinsel birlikteliğin onaylanması ise öncelikle dinî; modern zamanlarda ise hem dinî hem resmî nikâh vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Kadın ve erkeğin duygusal paylaşımı, birlikte yaşama arzusu, ortak hedef ve idealleri, bu birlikteliğin getirdiği sorumlulukları üstlenme pratikleri evliliğin diğer boyutlarıdır. Bu ritüel bir statüden diğerine geçiş, otoritenin meşrulaşması, toplumun kaynaşması ve ahlaki değerlerin diri tutulmasını sağlamaktadır. Evlilikler kişiler arası değil gruplar arası bir ilişki olarak algılanmaktadır. Cinsel ilişki ve üreme hakkı için yaşanan rekabetin toplumsal düzeni bozmaya ve çatışmaya yol açmasını önlemekle ele aldığı sorun evrensel olduğu için evlilik kurumunun da evrensel olduğu kabul edilmiştir (Haviland ve Prins, 2008: 416).

Kültürel havzaya göre değişen evlilik türleri vardır; bunlar çok kadınla evliliği ifade eden polygny; çok kocalılığı işaret eden poliandry; akrabalar arasında yapılan endomagy; farklı sosyal grup üyeleri arasında gerçekleşen exogamy; koca üstünlüğü anlamına gelen patriarki; kadın üstünlüğünü belirten matriarki; koca soy ve miras üstünlüğü olan patriliniyal; kadın soy ve miras geçişi olan matriliniyal evliliklerdir. Ayrıca, evlilik etrafında şekillenen kan bağına bağlı akrabalık ilişkileri de anne-baba ve çocuklar; büyükanne-büyükbaba ve torunlar; kuşaklar arası siyasi ilişkiler; evlilik biçimleri; oturma yerleri ve miras biçimleri gibi alt kurumları belirlemektedir (Kasapoğlu ve Karkıner, 2011: 31-33).

Aile, bir toplumsal kurum olarak bu kurumların içerisinde coğrafi ve tarihi konumu ne olursa olsun birliktelik ve insana özgü etkileşimlerin meşru bir zemini ve biçimi olarak tarihte bilinen en eski sosyolojik teşekküllerden biri olarak kabul edilmektedir (Kasapoğlu ve Karkıner, 2011: 2). Ailenin evrensel olduğu söylenebilse de bu kurumun dünya çapında sergilediği çeşitlilik ve yapısal değişiklikler, evrensel bir aile tanımına ulaşmada bir engel teşkil etmektedir. Nitekim, toplulukların farklı olması sebebiyle toplumların alt birimleri olan kurumlar da farklı sosyo-kültürel coğrafyalarda farklı şekilde örgütlenmişlerdir. Bununla birlikte, iç organizasyonu bakımından bir grup, toplum organizasyonu açısından ise bir kurum olan aileyi birey ile toplum arasındaki bağı sağlayan sosyal bir olgu olarak anlamaya ve tanımlamaya çalışan çeşitli sosyolojik yaklaşımlar söz konusudur (Canatan, 2009: 60-62).

Aileyi, karşılıklı etkileşimler üzerinden inceleyen etkileşimci; onu bireyin psikolojik çevresi olarak tanımlayan durumsal; bütünüyle toplumun bir parçası ve tarihsel değişimden etkilenen bir kurum olarak tanımlayan kurumsal perspektifler olduğu gibi aileyi belirli roller ve statülerle birbirine bağlı unsurlardan teşekkül etmiş toplumsal bir alt sistem olarak açıklayan yapısal işlevselcilik gibi yaklaşımlar mevcuttur (Türkkahraman, 2006: 149). Bununla birlikte aile, oluşumuna gerekçe olan biyolojik boyutu aşkın psiko-sosyal bir gerçekliktir ve nesillerin üretimi, eğitimi, yaygın kültür içinde sosyalizasyonu, bireylerin güvenlik, sevgi ve onay duygularının tatmini gibi görevleri haizdir (Doğan, 2010: 137). Ayrıca, aile içi dinamikler dış dünyayla sürekli irtibattadır ve bireyler kültürel kabullerden bağımsız bir rol

üstlenememektedir. İçselleştirilen bu roller ise yetişkinlik döneminde kişiliklerin bir parçası haline gelmekte ve dinî inanışlar da bu süreçlere dahil olmaktadır.

3.1.1. Ailenin Sosyolojik Tanımı

Sosyolojide, ailesel olguların açıklanması ve bunun için geliştirilen yaklaşımlar, esasen genel sosyolojik teorilerin aile konusundaki uygulanış biçimlerini ifade etmektedir (İçli, 1997: 64). Sosyal olgu ve olayları incelemede sosyolojinin başvurduğu perspektifler toplumsal bir fenomen olan aile konusu çalışılırken de başvurulan perspektiflerdir. (Canatan, 2019: 36) Bu sebeple, ailenin tanımı, yapısı ve işlevleri hakkındaki görüşler ait oldukları sosyolojik perspektiflere göre farklılık göstermektedir (Özen, 1991: 399). Bununla birlikte, aileyi ve ailevi davranışları araştırmaya yönelik kuramsallaşan aile teorileri, bu davranışların tümünü ve her yönünü açıklayamamaktadır. Bazı olguları açıklamada güçlü bazılarını açıklamada ise zayıf kalabilen bu perspektifler, sosyal bilimciler için ancak uygun kullanım alanlarında işlev gösteren birtakım analiz araçlarıdır (Canatan, 2019: 48). Nitekim, aile araştırmalarında araştırmacılar mikro/öznel, makro/nesnel boyutlar hakkında çalışabildikleri gibi araştırmalarının farklı aşamalarında farklı düzeylere yönelik kuramlar kullanabilmektedir (Kasapoğlu, 2011: 21).

Sayın (1990: 26-70), bir aile araştırmasının, incelenen davranış tipi, incelenen davranışın ortaya çıktığı toplumsal mekân ve toplumsal zamana dair parametreleri içeren bir kavramsal çerçevesinin olması gerektiğini belirtmektedir. Bu sosyolojik çerçeveler aileye dair farklı bir biçim ortaya koyan kavramlar grubudur (Özen, 1991: 400). Etkileşimci çerçeve; yapısal işlevsel çerçeve; durumsal çerçeve; kurumsal çerçeve ve gelişim çerçevesi olarak sınıflandırılan kavramsal kuramları ise sistem kuramı, rol kuramı, Amerikan ailesi konusunda Parsons'un kuramı, Batı toplumu ailelerinde Dorothy Smith'in kuramı, ailesel evreler kuramı, güç (çatışma ve denge) kuramları takip etmektedir (Sayın, 1990: 26-70).

Çelebi (1991: 51) ise aile araştırmalarındaki sınıflandırmayı metodolojik olarak ikiye ayırarak incelemektedir. Bunlardan ilki aileyi sosyal bir kurum olarak ele alan klasik aile araştırmalarıdır. Aileyi, içinde yer aldığı kültür, toplum ve toplumsal süreçlerle ilişkisi içerisinde incelemekte; aile tipleri, aile işlevleri, sosyalizasyon,

ailenin diğer toplumsal kurumlarla ilişkileri gibi konularda çalışmaktadır. Diğer metodolojik yaklaşım ise alansaldır ve aileyi bireyler arası ilişkiler açısından incelemektedir. Bu metodoloji çoğunlukla katılımcı gözlem tekniği kullanmakta ve ailenin kendini tanımlama biçimi olarak iç anlamına ulaşmaya çalışmaktadır (Çelebi, 1991: 51).

Araştırmacının ilgisine ve yaklaşımına göre farklı şekilde sınıflandırılabilecek olan aile çalışmaları genel olarak pozitivist, yorumlayıcı ve eleştirel teoriden türetilmiştir. Ailenin konu edildiği bir araştırmaya öncelikle bu perspektifleri tanıtarak başlandığında şu perspektifler ve aile tanımlarından bahsedilebilir:

3.1.1.1. Ekolojik Perspektif

Bonfenbrenner ve Morris (2006) insan gelişimini mikro-sistem, mezo-sistem, egzo-sistem, makro-sistem ve krono-sistem olarak isimlendirdiği çok boyutlu ve iç içe geçen sistemlerle açıklamaktadır. Buna göre, mikro-sistem bireye en yakın, yüz yüze gelişen etkileşimlerle oluşan örüntülerin alanıdır. Mezo-sistem birçok mikro-sistemin arasındaki bağlantıları kapsayan bir alandır. Egzo-sistem birey üzerinde dolaylı etkiye sahip çevresel faktörleri içerirken makro-sistem toplumsal ve kültürel düzeydeki kurumsal ve tarihsel ilişkileri kapsamaktadır. Krono-sistem ise değişim ve istikrar düzleminde yer alan yaşantısal olayları ifade etmektedir. Aile rolleri, ailedeki iş bölümü ve işleyiş ile ekosistem arasındaki bağlantı noktalarını saptamaya çalışan bu perspektif, bireyler açısından da aileyi bir aracı ekosistem olarak ele almaktadır. (Bronfenbrenner ve Morris, 2006). Buna göre, organizma ve bir sosyal varlık olarak insanın, içinde yaşadığı doğa ile karşılıklı bir ilişki içinde olduğunu savunan ve bu ilişkinin karşılıklı etkilerini aile üzerinde araştıran bir ilgiyle ekolojik perspektif aileyi çevresel değişimlere uyum sağlayarak kendini yeniden uyarlayan bir yapı şeklinde açıklamaktadır. Yetişme sürecindeki çocuk içine doğduğu ailedeki roller ve normlara göre kendi rolünü öğrenmekte; fakat bu roller çocuğun büyümesiyle çeşitlenmekte ve çocuğun uzmanlaşmasıyla da aile içindeki rollerin dağılımında değişikliklere kaynaklık etmektedir. Yine de kendini uyarlayan bu dağılım bir aile ekosistemi içinde aileyi yeniden üretmektedir. Ekolojik perspektif, aileyi doğada görülen yaşlanma, bozulma, ölüm gibi süreçler açısından da ele almadığı, ailedeki rollerin kavranmasında

içsel ve dışsal süreçler hakkında net bir ayırım yapmadığı ve bu sebeple analiz birimi hakkında net bir önermede bulunmadığı görüşleriyle eleştirilmektedir (Canatan, 2019: 38).

3.1.1.2. Yapısal-İşlevselci Perspektif

Yapısal işlevselci bakış açısı, toplumu makro sosyolojik düzeyde inceleyen ve toplumu oluşturan parçaların birbirleriyle işlevsel ve işlevsel olmayan ilişkisine, yapı, işlev ve denge kavramlarıyla odaklanan bir kuramsal yaklaşımdır (Kasapoğlu, 2011: 4). Bu yaklaşımın temel düşünceleri şunlardır: (a) her toplum kurum olarak adlandırılan alt sistemlerden oluşan bir bütündür; (b) toplumu oluşturan her parça bir diğerini etkiler ve bir diğerinden etkilenir; (c) sosyal sistemler dinamik bir denge içinde olabilecekleri en iyi hale göre uyumlanır ve varlıklarını devam ettirir (Özen, 1991: 400).

Aileyi bütüncül bir sistem olarak gördüğü toplumun fonksiyonel parçalarından biri şeklinde tanımlayan yapısal-işlevsel çerçeve, aile üyelerini de bu sistemin ya da özel olarak aile sisteminin rol ve statü ağlarına bağlı bireyler olarak ele almaktadır. Buna göre, aile davranışlarını incelerken hem aile bireylerinin rol tanımlarına, kişisel eğilimlerine, referanslarına vb. hem de toplumun bağlayıcı ve belirleyici olduğunu düşündüğü diğer kurumlarının etkilerine dikkat etmektedir. Yapısal-işlevsel çerçevede aile, kendi sisteminin ve bütün bir toplumsal sistemin korunmasında önemli işlevleri olan bir kurum olarak toplumsal ve sistemsel gerekliliklere göre şekillenmektedir. Bu şekillenme, ailedeki üyelerin yapının taleplerine yanıt vermesi ya da yapının sınırları altında eylem göstermesiyle sağlanmakta ve devam ettirilmektedir (Sayın, 1990: 28-29). Bu sebeple aile, içinde yer aldığı toplum tipine uygun görevler üstlenmektedir. Ayrıca, tüm toplumlarda var olan evrensel bir kurum olarak, toplumun devam etmesini sağlayan uyum ve denge gibi gereksinimleri karşılaması bakımından bazı evrensel fonksiyonları da yerine getirmektedir. İçindeki roller ve statüler aracılığıyla varlığını devam ettirirken, içinde yer aldığı sosyal sistemin de devamına katkıda bulunur (İçli, 1997: 62). Durkheim da bireyi kuşatan kolektif bir eylem ve düşüncenin varlığını, onun bireyden bağımsız olarak fonksiyonunu tartışırken (Durkheim, 2004: 36-48),

insanların aile içerisinde eş veya kardeş gibi roller aracılığıyla zorunlu kılındıkları kalıplara ve bunları içselleştirmelerine işaret etmektedir.

Bütün-parça ya da grup-üye ilişkisini odak noktası edinen bu yaklaşım, toplumu her biri diğeri için işlevsel olan alt-sistemler bütünü olarak ele alırken mikro düzeyde aile içi ilişkileri, makro düzeyde ise aile ve diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Aile çeşitlerini, ailenin kendi üyeleri ya da toplum içindeki işlevlerini araştırırken aile bireyleri arasındaki koordinasyon, uyum ve iş birliğini ailenin ve dolayısıyla da tüm toplumun dayanışma ve istikrarı için temel atfetmektedir. Yapısal-işlevselci kuram, işlev, düzen ve istikrar vurgusu ve değişimi açıklama konusundaki yetersizliği nedeniyle eleştirilmektedir (Canatan, 2019: 39).

3.1.1.3. Sembolik/Simgesel Etkileşimci Perspektif

George Herbert Mead'in (1863-1931) pragmatist psikolojik geleneği sosyolojiye taşımasıyla oluşan ve sosyolojideki mikro düzey çalışmaların genel bir şemsiyesi haline gelen sembolik etkileşimcilik temelde üç ilkeye dayanmaktadır: (a) İnsanlar anlam atfettikleri davranışlarda bulunur; (b) İnsanların davranışları diğer insanlarla girdikleri karşılıklı etkileşimden kaynaklanır; (c) İnsanlar karşılaştıkları durumları yorumlar ve bu yorumların sonuçlarına bağlı olarak davranışlarını değiştirir. Sembolik etkileşimcilik bu anlamlandırma ve yorumlama süreçlerinin nasıl inşa edildiğini, insanların kendilerini ve karşılarındakini nasıl konumlandırdıklarını araştırırken dinamik kabul ettikleri sosyal yaşama ve bu yaşamla kurulan diyalektik ilişkiye odaklanmaktadır (Kasapoğlu, 2011: 4-5).

İnsan ve dünya arasındaki anlamlı ve karşılıklı ilişkilere odaklanan bu perspektife göre, insan dünyayı ona yüklediği anlamlar dâhilinde anlamakta ve bu anlamlar insanın içinde bulunduğu karşılıklı ilişkiler/etkileşim süreçlerinde inşa edilmektedir. Ailevi ilişkileri çözümlemek için bilgi, inanç, tutum, değer ve rollerden oluşan anlam dünyalarını çalışan bu yaklaşım insani olguları dışarıdan ve nesnel olarak kavrayan yapısal perspektiflerden farklı olarak mikro bir yaklaşımdır (Canatan, 2019: 43-44).

Sembolik etkileşimci perspektif aileyi her biri belirli bir rol üstlenmiş olan aile üyeleri arasındaki etkileşimin bir bütünü olarak ele almaktadır. Buna göre, aile üyeleri diğer aile üyelerinin rolleri, normları ve beklentilerini algılamakta ve bu referans grubu içinde yer alan kendi öz kavramlarıyla da kendi rollerini tanımlama, yorumlama ve oynama sürecine girmektedirler. Aile içindeki iletişimin bir görünümü olarak yansıyan bu etkileşim sembolik ya da sembolik olmayan iki şekilde meydana gelirken davranışa yansıması bakımından psikologlar tarafından üyelerin kişisel donanımı, sosyologlar tarafından ise üyeleri etkileyen sosyal roller, kültürel değerler, gelenek ve görenekler gibi toplumsal donanımı göz önünde bulundurularak incelenir. Bununla birlikte, etkileşimci çerçevede aile davranışları toplum normlarından çok, aile içi etkenlerle belirlenir ve birey sosyal davranışı sosyal çevresinden öğrenen, diğer üyelerle etkileşim halinde bulunan, kendi tanımlama ve yorumlarıyla da davranışı hakkında karar alabilen bir aktördür (Özen, 1991: 267-281; Sayın, 1990: 26-28).

Sanayileşme ve kentleşme tecrübesinin aile ve evlilik rollerinde meydana getirdiği değişimleri; aşk, evlilik, çocuk, boşanma gibi olguların tanımlarındaki değişimleri incelemek sembolik etkileşimci bir merak konusudur (Kasapoğlu, 2011: 4). Sembolik etkileşimci kuramın ailedeki bazı sembol ve bu sembollerin değişimine dair incelemelerine baktığımızda şu şekilde bulgular sunduğu görülmektedir: 20. yüzyılda aile dayanışmasının temellerinde bir değişim meydana gelmiş ve eş seçiminde kişilik özellikleri ağır basarak, eşler arasındaki "duygusal tatmin" beklentisi artmıştır. Toplumsal gerilimden bir kaçış noktası haline gelen evlilikte mahremiyet talebi de artmış ve eşlerin birbirleriyle dost olmaları idealize edilmiştir. Evlilikte "aşk sembolleri"nin de ağırlığı artmış ve ilgi duymak ve ilgi görmek eşler arasında merkeze alınmıştır. Ailenin geçirdiği tarihsel süreçte birer küçük yetişkin kabul edilen çocuklar ile ilgili olarak da "çocuğun anlamı"nda değişimler olmuştur. "Ebeveynliğin anlamı"nda da değişimler yaşanarak ebeveynler çocuklarının potansiyellerini en üst düzeye yükseltmekten sorumlu kişiler haline gelmiştir. "Evlilik rolleri" "seçenekleri anlama", "boşanmanın anlamı" "yasal değişiklikler"… Tüm bunların sonunda, evlilikten beklentinin artmasına, duygusal yüke ve boşanmaların da artmasına neden olduğu yorumları yapılmaktadır.

Sembolik etkileşimci perspektifte aile, "etkileşim içindeki bireylerin birliği" olarak tanımladığı için aile araştırmalarında gözlem metodunun yanı sıra araştırmacılar aile bireylerinin kendi tanımlamalarına da başvurmaktadır. Rol analizine ek olarak, aile içi otorite ilişkileri, iletişim biçimleri, sorun çözme, karar alma, çatışma ya da evlilikten boşanmaya ya da ailenin çözülmesine giden ailesel etkileşim süreçlerini incelemektedir (Özen, 1991: 403). Bununla birlikte, sembolik etkileşimci perspektif, araştırma sonuçlarının salt araştırılan gruba dair olması ve norm koyucu olarak bireylere ve bireyler arasındaki etkileşime odaklanırken sosyal yapıların devamlılığını açıklama konusunda yeterli açıklama getirmedikleri gerekçeleriyle eleştirilmektedir (Canatan, 2019: 43-44).

3.1.1.4. Çatışmacı Perspektif

Sosyal çatışma teorisi de denilen bu yaklaşım toplumu makro sosyolojik düzeyde incelemekte ve toplumdaki sınırlı kaynaklar üzerindeki rekabete, mücadeleye ve güç ilişkilerine odaklanarak toplumu eşitsizlik, güç/iktidar, çatışma, rekabet ve sömürü kavramlarıyla analiz etmektedir (Kasapoğlu, 2011: 4). Kaynakların sınırlı olarak var olduğu, bu sınırlı kaynakların dağıtım ve kullanımı için toplumsal kümelerin sürekli bir rekabet içinde olduğu ve bu rekabetin de istikrar, uzlaşı ve dengeyi değil sürekli eşitsiz bir paylaşım nedeniyle çatışmayı doğurduğu temel görüşüne dayanan çatışma perspektifi aileyi toplumsal eşitsizliklerin bir deneyimlenme alanı olarak görmektedir (Canatan, 2019: 41).

Aileyi, içinde ittifaklar ya da çıkar çatışmaları olan gruplaşmalar olarak ele alan, güç ve hakimiyet odaklı bir perspektif sunan bu yaklaşım (İçli, 1997: 63) otorite tiplerine göre çatışma, pazarlık, ittifak oluşturma ya da uzlaşma gibi ilişkiler önerse de genel olarak aile ve toplumdaki düzen, süreklilik ve istikrar unsurlarını göz ardı etmekte, sosyal dayanışma ve yardımlaşmaya dair açıklamalar getirmemektedir. Toplumsal olgularda olduğu gibi aile yaşamındaki nedensellik ilişkilerini de çatışma temelinde tek bir sebebe bağladığı ve geleceğiyle ilgili kaçınılmaz öngörü iddialarında bulunduğu için eleştirilmektedir (Canatan, 2019: 41).

3.1.1.5. Feminist Perspektif

Feminist perspektif tarihsel süreçte kadının yeri ve rolünü anlamak üzere hareket ederken, aileyi de toplumsal cinsiyet kavramı çerçevesinde ele almaktadır. Feminist düşünce, aile çalışmalarında aile içindeki güç ilişkilerini, çatışmaları, ataerkillik, sömürü gibi olguları göz önünde bulundurarak evlilik ve aile içerisindeki kadın deneyimini vurgulamaktadır (İçli, 1997: 64-65).

Öncelikle, biyolojik ve toplumsal cinsiyet ayrımı, sonra da kadın ve erkek toplumsal cinsleri ayrımına dayanan ve cinsler arasındaki ilişkiyi inceleyen bu perspektife göre aile toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal sınıf, ırk, yaş, cinsel yönelim gibi konularda kurumsallaşan toplumsal beklentilerin öğretildiği bir kurumdur. Aile yaşamı içindeki ekonomik ve ataerkil yapıların ne şekilde yer aldığı, bunların karşılıklı ilişkilerini merkeze alan bu yaklaşımın liberal, Marksist, radikal, dinsel gibi biçimleri bulunmaktadır. Bununla birlikte feminist kuramlar ailede kadın ve erkek arasındaki güç ilişkisi ve rol dağılımında bir dengesizlik olduğu, ailenin toplumdaki cinsiyet ayrım ve hiyerarşisinin bir temsili olduğu, cinsiyet temelli ayrım ve eşitsizliğin aile aracılığıyla toplumsallaştığı ve toplumun eşitlikçi ya da eşitsiz bir yapıya doğru yönelimiyle ailenin de evrimleşeceği görüşlerinde ortaktırlar. Bu görüşler, aileye sadece çatışma odaklı ve kadın perspektifinden bakarak diğer üyeleri göz ardı ettiği önermeleriyle eleştirilmektedir (Canatan, 2019: 41-42).

Araştırmacının perspektifi, araştırma konusu ve sorularının taleplerine göre değişkenlik gösteren aile tanımları arasından bu araştırmanın aile tanımı ise Berger ve Kellner'den mülhemdir. Berger ve Kellner'in (1964: 1-7), evlilik hakkında yaptıkları tanım gerçekliğin sosyal inşasına referans vererek aileyi "özel alanın merkezi" olarak ele almaktadır. Modern toplumda işlevlerinde ve yapısında değişiklikler olsa da yeni kazandığı işlevlerle de aile, çeşitli sosyal ilişkilerin odak noktasında yer almaktadır. Daha geniş toplum ilişkileri ağı içinde gömülü yapılar olarak tasvir edilen aile ve evlilik, kendi ayrıştırılmış alt dünyasını oluşturmakta, kendi kontrol mekanizmalarına ve iletişimine sahiptir. Bu durum, geleneksel dönemdeki aile yapısından farklıdır; geçmişte bireysel ailelerle toplum arasında daha az engel olduğu düşünülmektedir. Aile, nesnel olmayan; fakat insan etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir ürün olarak

anlamını ve önemini bireyler ve toplum arasındaki paylaşılan değerler, inançlar ve etkileşimler aracılığıyla kazanmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada aile sadece biyolojik bir ünite ya da yapısal bir birim değil aynı zamanda kültürel, tarihsel ve sosyal faktörlere bağlı olarak şekillenen etkileşimsel bir toplumsal yapı olarak kabul edilmektedir.

3.1.2. Aile ve Din İlişkileri

Dinî gruplar çeşitli açılardan sınıflandırılsa da din sosyolojisi literatüründe dinî gruplar "doğal dinî gruplar" ve "dinden doğan dinî gruplar şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2007). Aile, klan ve kabile, köyler ve şehirler, millî din birlikleri, cinsiyet ve yaş üzerine temellenmiş ibadet grupları doğal dinî gruplardır; gizli cemiyetler ve evrensel dinler de dinden doğan gruplardır. Günay, doğal dinî grupların; biyolojik, sosyolojik ve kültürel gerçeklik bağlamında grup kimliğini dinî karaktere bürüdüğünü aktarmakta ve burada en temel işlevin ailede olduğunu belirtmektedir. Ailedeki organik cemaat bağları ile dinî bağlar özdeşleşmekte ve aile, "hemen bütün toplumlarda rastlanan, biyolojik, psikolojik, hukukî, ahlaki, ekonomik, kültürel ve dinî bağlara dayalı temel bir sosyal birim" (Günay, 2010) ve dinî bir cemaat olarak kabul edilmektedir (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2007).

Dinin *relege, legere* bağlanma kelimelerinden gelmesi, geleneğe duyulan saygı halini alması (Borgeaud, 2008: 177-178) ve dinin anlamının kritik beşerî bir probleme fonksiyonel bir cevap olmayıp, sınırsız değere bir güven olduğu tanımlaması (Cox, 2004: 239) aile ve din ilişkilerindeki sosyal destek ve sosyal kontrol merkezini açıklamaktadır. Sosyal destek dinlerin ailede sevgi, dayanışma, özgüven, evliliğin istikrarı ve tatmin ediciliği, aile değerleri ve anlam dünyası gibi konularda oluşturduğu normları ifade etmektedir. Sosyal kontrol ise dinlerin, yaygın kültür içinde ailevi düzeni, istikrarı ve soy temizliğini bozmaya yönelik tehdit olarak algılanan boşanma, evlilik öncesi cinsel ilişki, kürtaj ve farklı dinlere mensup bireyler arası evlilikler gibi davranışları kısıtlamasını içermektedir (D'Antonio vd., 1982: 218). Benzer şekilde, aile de dinlerin sonraki nesillere aktarımını sağlayarak dinin toplumsal ve pratik yönlerini desteklemekte, dinî geleneğin muhafazasını temin etmektedir. Dinler ise, özsel tanımlamalarda her ne kadar aşkın gerçekler olarak algılansa da toplumsal bir

olgu olarak içinde yaşadığı tarih, mekân ve kültürden etkilenmektedir. Din, doğuşu itibariyle devrimci ve dinamik bir karakter göstererek toplumsal değişmenin etkin bir faktörü olduğu gibi; ailelerde içkinleştikçe gelenekçi, muhafazakâr ve durağan bir formda da pratik edilmiştir.

Sandormisky ve Wilson'ın (1991: 289-309) yaptıkları araştırmaya göre aile ve din kurumları zamanla kendi içlerinde değişikliğe uğrasalar da kişisel-özel istekleri tatmin etme konusunda yakınlıkları artmıştır ve aile, dinsel inançların ve kimliklerin nesilden nesle aktarımında önemli bir araç konumundadır. Birçok kişi evlendikten ve yaşça ilerledikten sonra daha muhafazakâr ve dindar bir tutum sergilemekte, kiliseye katılmayı bir aileye katılmak şeklinde tecrübe etmektedir. Dinî ve ailesel rollerin uyuşması, özellikle Katolik ve Yahudilerde görüldüğü gibi, aile ilişkilerindeki dinî bağlılığı arttırmaktadır. Aile rollerinin bir parçası olarak dinî kimlikler aile içinde şekillenirken homogam ve istikrarlı bir dinî aidiyete sahip ebeveynlerin çocuklarının dindar olma sıklıkları daha yüksek seyretmektedir. Buna mukabil, farklı dinlere mensup çiftlerin çocukları, ebeveynleri dinsiz olan ailelerin çocuklarına oranla inançsızlığı daha sık tercih etmektedir. Mutlu ve tatmin edici evliliklerde ise çiftlerden birinin, ki bu genelde inançsız olandır, diğerinin dinini kabul etme oranı dikkate değer bir düzeydedir. Kadınların daha dindar olması ile geleneksel olarak daha evcil ve aile merkezli olmaları arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bunlarla birlikte, dinî aidiyette evlilikten sonra oluşturulan aile, köken aileye oranla baskın gelmektedir ve herhangi bir dinî aidiyete sahip kişiler kategorisinde evlilerin bekârlara sayıca üstünlüğü belirgindir (Sandomirsky ve Wilson, 1991: 289-309).

Aile ve din ilişkileri kapsamında kurumsal dinlerin aile tasavvuruna bakıldığında ise Yahudilikte evlenme ve çocuk sahibi olmanın çoğalmak ve yeryüzüne hâkim olmak amaçlarının neredeyse ön koşulu gibi, teşvik edildiği görülmektedir. Aileye toplumdaki Yahudi hâkimiyeti için özel bir görev yüklenmiştir. Bu görev doğrultusunda evlilik iki kişilik bir antlaşma değil, bir cemaat meselesi olarak görülmüştür. Her evlilik, cemaate İsrail'in yeryüzündeki varlığını devam ettirecek olmanın müjdesini vermektedir. Buradaki soy devamlılığının önemi Tevrat'ta da birçok yerde vurgulanmıştır. Üreme, yani soyun sürdürülmesi tanrısal bir misyon olarak görüldüğü için evlilikler dinsel bir nitelik kazanmıştır. Soyun ari kalmasını

sağlamak amacıyla başka dinden biriyle evlenmek caiz görülmemekle birlikte reformcu bazı hahamların buna cevaz verdiği, ancak doğacak çocuğun Yahudi dininde yetişmeleri şartı koyulmuştur (Tekin, 2019: 241-247).

Yahudi ailesinde ataerkil bir hiyerarşi vardır. Bunun temel sebeplerinden biri Tevrat'ta kadının, erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığının söylenmesi, diğeriyse yine Âdem ile Havva bahsinde Âdem'in Havva'nın sözünü dinlediği için cezalandırılması görüşüdür. İlk kadın, cennette kocasını yanıltmıştır ve böylelikle erkek hâkimiyeti ele almak durumundadır. Hatta kocanın karısı üzerindeki hâkimiyeti bir mal sahibinin hâkimiyetine benzetilir. Ailede ise anne-babaya saygı kutsal bir görev olarak kabul edilmektedir. Yahudiliğe göre kişinin anne ve babaya saygı duyması Tanrı'ya saygı duyması anlamına gelir (Tekin, 2019: 241-247).

Ailenin dinî bir kurum olarak görüldüğü Hıristiyanlıktaysa evliliğin dünyaya yeni bir Hıristiyan daha getirecek olma fikri Yahudilikle benzerlik göstermektedir. Ancak Hristiyanlıkta aile kurmak bir yandan yüceltilirken bir yandan da manevi yükselmeye set vuracak bir unsur olarak görülmektedir. Evliliğin en önemli fonksiyonlarından biri olan cinsellik kişiyi ayartan ve manevi arınmasını engelleyen bir unsur olarak görüldüğü için Katoliklerde ruhban sınıfına yasaklanmıştır. Nitekim İncil'deki ifadeler de evlilikte kadın ve erkek bedeninin birbirine aitliği konusunda vurgular yapsa da bu sınıf için evliliği öncelememiştir (Tekin, 2019: 247-252). Hıristiyanlıkta kadın ve erkek arasındaki ilişki yine Âdem ile Havva anlatısından temel bulmaktadır. Kadının aldanıp suç işlemesi fikrine dayanarak kadını aile hayatında daha aşağıda konumlandırmıştır. Mesih'in kilisedeki liderliğiyle erkeğin evdeki liderliği arasında bağlantı kurulmuş ve kadının kocasına bağlılığı öne çıkarılmıştır (Aydın, 1989: 196-200).

İslam'da medeni bir işlem olarak görülen evlilikte nikâhın camide kıyılma ya da imam eşliğinde kıyılma gibi bir zorunluluğu yoktur. Aile konusunda pek çok düzenleme içeren İslam'da aile kurmak ve onu muhafaza etmek teşvik edilmektedir. Peygamberin sünneti olan aile kurmak haramdan sakınmanın da bir yolu olarak görülür. Akrabalardan kimlerle evlenileceği, farklı dinlerden olanlarla evlenmenin şartları gibi bazı düzenlemeler getirilmiştir (Tekin, 2019: 252-258).

İslam'da eşler arasındaki ilişki diğer dinlerdeki gibi Havva'nın yasak meyveyi yemesinden yola çıkarak Havva'yı ve bunun devamında kadınları suçlayıcı bir bakış açısına sahip görünmemektedir. İslam eşler arasında kültürel ve ekonomik açıdan denkliği önceliediği gibi karı-koca arasındaki ilişkide de sevgi ve muhabbeti öncelemektedir. Kadınlara iyi davranılmasını ve haksızlık edilmemesini öğütlemekte ve diğer dinler baskın olduğu şekliyle katı bir ataerkil yapıyı vaaz etmemektedir (Tekin, 2019: 252-258).

3.2. MUHAFAZAKÂRLIK

Aydınlanma felsefesi ve kapitalist ekonomi anlayışı 18. yüzyılda Fransız Devrimi'nin ulus-devlet düşüncesiyle birleştiğinde modern dünyanın siyasi varlığının kurulduğu ve ideolojiler çağının başladığı kabul edilmektedir. Çok-uluslu imparatorlukların dağılmasıyla elde kalan unsurların, siyasi varlıklarını kurtarmak ve toprak bütünlüklerini sağlamak amacıyla birbirinden farklı ideolojiler oluşturarak bunları takip etmesi ve yeni kurulan devletlerin rejimlerinin de bu ideolojiler çerçevesinde belirlenmesi bilinen bir vakıadır. Böylelikle ideolojiler, en doğrunun bilgisine ulaşmayı hedefleyen bir bilgi bilimi olmanın ötesinde yekûn bir anlam dünyası inşa etmiştir. 20. yüzyılın en büyük siyasi ideolojilerinin ise liberalizm, sosyalizm ve muhafazakârlık olduğu kaydedilmiştir.

İdeolojiler çağının bir mensubu olarak kavramsallaşan muhafazakârlık - Latince *conservare*- etimolojik olarak birey anlamına gelen *custos* ya da *servator* kelimeleriyle ortaklık kurarak; korumayı, biriktirmeyi ve muhafaza etmeyi ifade etmektedir. *Conservator* ise Helenistik dönemdeki yönetici dinsel kralları ve Hıristiyanlıktaki "kurtarıcı" anlamına gelen *savior* terimiyle desteklenmektedir (Vural, 2017: 15). Türkçede muhafazakârlık olarak kullandığımız şekliyle ise Arapça h-f-z kökünden türetilmiş kelime koruma, saklama anlamlarına gelirken; *kâr* Farsçada "eden, eyleyen" anlamlarına gelmektedir. Muhafazakâr ise sözlükte korumacı, saklamacı, siyasette yeniliğe karşı olan şeklinde açıklanmıştır (Nişanyan, 2020: 607). Muhafazakâr olmanın müstakil bir siyasi konsept haline dönüşmesi ve tarihsel olarak siyasal terminolojideki kullanımı ise François-René de Chateaubriand'nın *Le Conservateur* (1818) ismini taşıyan dergideki makalesinden sonra yaygınlaşmışsa da

1789 Fransız Devrimi'nin temelinde yer alan akılcılık, bireysel haklar, ulusal egemenlik, eşitlik, özgürlük, toplumsal sözleşme ve doğal hukuk gibi kavramlara karşı bir siyasi eleştiri olarak ilk defa İngiltere'de Edmund Burke (1729-1797) tarafından kavramsallaştırıldığı belirtilmiştir (Nisbet, 2014: 110).

18. yüzyılda Fransız Devrimi'nden sonra kurumsallaşan, müstakil bir siyasi ideoloji olarak kabul edilen muhafazakârlığın, her ideoloji ve siyasal görüşün taşıyabileceği bir reaksiyonerlik ve değişime karşı bir tutuculuk anlamlarını ifade eden bir ön isim olarak kullanıldığı da kaydedilmektedir (Duman, 2017a: 48-51). Bununla birlikte, Akıncı'nın (2009: 135) "siyasal tutum muhafazakârlığı" ve "siyasal düşünce muhafazakârlığı" ayrımlarıyla önerdiği gibi kullanımlar da mevcuttur. Burada, siyasal düşünce muhafazakârlığı muhafazakâr ideolojiyi; siyasal tutum muhafazakârlığı da statükocu eğilim taşıyan, iktidar kaygısı taşıyarak değişime direnç gösteren siyasal yapılanmaları tanımlamaktadır. Buna göre, sağ muhafazakârlarda olduğu gibi siyasal tutum muhafazakârlığının devrimci sosyalist rejimlerde de görülebileceği belirtilmektedir (Akıncı, 2009: 105). Nitekim Çiğdem (2001: 36) muhafazakârlığın "her çeşit siyasal veya kültürel ideolojiye eklemlenebilecek" bir yapısı olduğunu belirtmekte, Aktay (2017: 348) da bu mahiyetin evrensel bir hal alabilecek, devrimcilerin de yakalanabileceği bir çeşit "ideolojik gelişim sürecinin dönemsel sendromu" ya da "elverişli koşulları bulduğunda bütün siyasi akımları belli dönemlerinde yakalayan ve kendine mal eden bir virüs" olarak görülebileceğini ifade etmektedir. Viereck (1949: 11-13) İngiltere'deki sol tandanslı İşçi Partisi'nin zaman içerisinde tedrici bir değişim yanlılığına evrilen mizacından bahsederken bunu "muhafazakârlaşmak" olarak tanımladığında buna benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Belge (2017: 100) de Sovyet komünizminin "müesses nizamı" temsil etme amacıyla muhafazakâr bir rejime dönüşmesinden bahsederek ve Türkiye'deki devrimci kadroların da komünizm alışkanlıklarını pek bir değişime uğratmadan devam ettirdiğini ifade ederek, bunu "bilindik dünyanın bilindik biçimde devam etmesini sağlamaktan yana tavır almak" olarak niteleyerek bu tür bir muhafazakârlık kullanımı sunmaktadır.

Bir zihinsel tutum (Macridis, 1980: 80), bir aristokratik yaklaşım ve zihni bir alışkanlık (Vincent, 1993: 56) olarak çalışılan "muhafazakârlık", bir kişilik eğilimi ve

geleneksel yaşam biçimlerini sürdürebilme direnci; düzen ve sınıf aidiyetine yüksek bağlılık; istikrar vurgusu taşıyan bir psikolojik tavır olarak ya da sosyal çevre ve statükonun halihazırdaki seyrinde devamını savunan bir tutum olarak da tanımlanmaktadır (Ergil, 1986: 270-271). Mannheim'e (2002) göre bir bilinç hali olan muhafazakârlık, Oakeshott'un (2004: 55-57) ifadesiyle bir alışkanlık, mizaç ve bir zihni tutumdur:

> "Muhafazakârlık bir doktrin ya da itikat değil belli şekilde davranma eğilimidir. Başka bir şeyi arzulamaktan çok mevcut olanı kullanma, ondan yararlanma; geçmişte olandan ya da olması mümkün olandan ziyade mevcut olandan zevk alma; aşina olunanı bilinmeyene, denenmişi denenmeyene, gerçeği gizeme, fiili olanı olası olana, elverişliyi mükemmele, yakını uzağa, yeterli olanı bol olana, sınırlıyı sınırlanmamışa, şu anki gülüşü hayali neşeye tercih etmektir. Kendi şansına dayanmak, kendi araçlarının seviyesinde yaşamak, kendisine ve kendi şartlarına benzer daha büyük tekâmül isteği ile tatmin olmaktır. Bazı insanlar için bunun bizzat kendisi bir seçimdir, diğeri içinse sıklıkla ya da nadiren tercihlerinde ve yaşamlarında görülen bir eğilimdir. Bütün bunlar değişime ve yeniliğe karşı belli bir tutum içinde ortaya çıkar."

Bir muhafazakâr olarak Kirk'ün (2008: 243-250) muhafazakârlık tanımı ise bir düşünce yapısı olarak çizilmiş, zamana ve gerekliliklere göre değişiklik gösteren prensiplerinden ötürü bir ideoloji karşıtlığıyla içeriklendirilmiş; fakat yine de on ilke çerçevesinde ifade edilebilecek bir *idea* olarak yer almıştır. Buna göre muhafazakârlık (a) mutlak ve sürekli bir ahlaki düzen inancı; (b) tarihe direnmiş geleneklerin devamlılığı; (c) ihtiyat vurgusu; (d) insan ve toplumsal doğanın çeşitliliği ve kusurluluğu yargısı; (e) özgürlük ve mülkiyetin yakın ilişkisi; (f) yerellik ve (g) gönüllülük esası; (h) otorite ve (i) sınırlı haklar ile (j) süreklilik ve değişim arasındaki dengeyi içeren bir tavır olarak tanımlanmıştır (Kirk, 2008: 243-250).

Tarihsel bir olgu olarak incelendiğinde Fransız Devrimi'ne dayanan bir siyasi ideolojiyi ifade eden muhafazakârlık, bu şekilde bir tutum ya da bir mizaç özelliği olarak ele alındığında her dönemde görülebilecek tarih-üstü bir fenomen halini almaktadır. Buna ek olarak "muhafazakârlık" ya da "muhafazakâr olma hali" gerek siyasal ideolojik özellikleri açısından gerekse etimolojik kapsamı açısından bir "duruş" şeklinde de tanımlanmaktadır. Bu şekilde, bir tutum ya da ideoloji olarak tanımlandığında muhafazakârlığın bazı ortak felsefi temelleri haiz olduğu belirtildiği

gibi "değişken doğası" nedeniyle birbirinden ciddi anlamda farklılaşan geleneklere sahip olduğu ve bu nedenle tek bir muhafazakârlıktan bahsedilemeyeceği de kayda geçmiştir (Duman, 2017b: 26). Tam burada, muhafazakârlığın, içerik bütünlüğü olmayan bir kavram ya da tanımlanamayan veya tarih-üstü bir fenomen olarak kullanıyor oluşuna Mollaer (2017: 231) itiraz etmektedir. Muhafazakârlık çalışmalarına öncelikle "hangi muhafazakârlık" sorusunu yöneltmekte ve bunun zannedildiği gibi kavramın tanımlanamayan, "muğlak" ya da heterojen oluşuna değil, hegemonik kullanımının netleştirilmesinin zorunlu oluşuna vurgu yapan araçsal bir soru olduğunu ifade etmektedir. Bir siyaset bilimci olarak muhafazakârlığı bir siyasi ideoloji şeklinde tefrik eden Mollaer (2008: 37-42) muhafazakârlığın -başka ideolojilere eklemlenebilecek yapısından dolayı- akademik yazında bir "duruş" olarak da tanımlandığının farkında olduğunu; fakat bunun araştırma evrenini dolayısıyla metodolojisini de değiştirecek bir tercih olduğunu ve genellikle de –tarih-üstü bir genel geçerlilik imkânı sunduğu için- "muhafazakârlar" tarafından seçildiğini belirtmektedir.

Modern zamanların sınıflı toplumuna ait siyasi bir ideoloji olarak tanımlanan muhafazakârlık (İnce, 2010; Mannheim, 2002; Mollaer, 2007; Özipek, 2017; Duman, 2017a) içeriğine devrim karşıtlığı; rasyonel siyasi bilgi ve toplumu yeniden kurma fikirlerine karşı bir şüphecilik; gelenekler ve toplumsal hiyerarşiler hakkında bir korumacılık gibi unsurları almaktadır (Mollaer, 2008: 29). İnce, sosyal ve siyasal bir hareket; bir ideoloji olan muhafazakârlığın genelde gelenekselliklе içeriklendirildiğini; ancak devlet yapısı, değerler ve belirli bir tarihsel durumda oluşan sistemsel bütünlüğü korumayı amaçlayan siyasal muhafazakârlık ile kültürel yaşamdaki geleneklerin muhafazasına odaklanan geleneksellik arasında tam da korunması gerekenin ne olduğu sorusuna verilecek cevabın niteliğine göre bir ayrım yapılmasının zorunluluğunu vurgulamaktadır. Buna göre de muhafazakârlık salt bir değişim korkusu ve var olanın muhafaza çabası değil, devrimci dönüşümlere karşı olan, uzun süreçler sonucunda oluşmuş ilkeler ve yapılara yenileri kanıksanıncaya kadar geçerlilik sunan tarihsel bir düşüncedir. Genel geçer insan hakları ve özgürlüğü yerine sınıfsal farklılıkları doğal kabul eden, hiyerarşik bir toplum yapısı vazetmektedir. Egemenliğin halka değil, bir lidere ait görüldüğü bu düşünce yapısında

insanların ortak yaşamının her boyutunu düzenleyen kurumlar ve toplumsal ahlak anlayışı siyasetin bir parçasıdır ve bu özelliğiyle dinseldir. Kapitalist pazar ve rekabet anlayışına karşın, zanaat, ticaret ve tarım toplumunu önceleyerek modernitenin toplumsal yozlaşma ve kriz kaynağı olduğu gerekçesiyle modernizm karşıtlığı yürütmektedir (İnce, 2010: 77-79).

Köni ve Torun (2013: 205) ise muhafazakârlığı geleneksel olarak yerleşmiş değer ve kurumları koruyan; akılcılığa karşı çıkarak ampirizmi savunan; serbest piyasayı desteklemesine rağmen sosyal devlet anlayışını da içinde barındıran; demokrasiyle birlikte hiyerarşik, disiplinli ve seçkinci bir parlamenter sistemi talep eden; dinî ve ahlaki değerlere vurgu yaparak organik bir toplum anlayışı sürdüren bir düşünce akımı olarak tanımlamaktadır. Asli ve değişmez olana vurgu yapmayı ve her değişim içerisinde muhakkak değişmeyen başka bir sabiteyi öne çıkaran pragmatikliği muhafazakârlığın parametreleri olarak kaydeden Çiğdem'in (1997: 34) yanı sıra, Bora (1999: 54) Aydınlanmanın "mutlak ilericiliğine" karşı "evrimsel ilerlemeyi" kabul ettiğini; ancak temelde yerleşik olanın ve geleneksel düzenin sürdürülmesini amaçladığını ifade ettiği muhafazakârlığın yeni olanın reddini değil; geleneğin modern/yeni koşullarda da sürekliliğinin sağlanmasını savunan modern bir tepki olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bir yönüyle muhafazakârlık hiç değişmemeyi istemek değil; toplumsal geleneği gelecek içinde tasarlarken çağa uyumu aramaktır (Bora, 1999: 54).

3.2.1. Siyasi Bir İdeoloji Olarak Muhafazakârlık

Bir siyasi ideoloji olarak muhafazakârlığın tarihi esasen Aydınlanmanın tarihi olarak görülmektedir; nitekim muhafazakâr düşüncenin Aydınlanma karşıtlığıyla yapısallaştığı ve Fransız Devrimi'yle darbe alan Katolik-monarşik-aristokratik rejimin bir parçası ya da savunucusu olan isimler tarafından savunulduğu kaydedilmiştir (Nisbet, 2014: 113-114). Heywood (2007: 85) da muhafazakârlığı Batı'nın kendi içindeki bir muhalefet olarak okumakta, bu nedenle tarihsel sürecinin de kendi ilkelerinden çok karşı çıktığı prensipler üzerinden okunması gerektiğini ifade etmektedir. Aydınlanmanın yanı sıra, muhafazakâr düşüncenin şekillenmesinde İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi'nin ve yeni ekonomik yaşam biçiminin de

etkili olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, taşra merkezli ve hiyerarşik bir toplum biçimi aile, köy ve kilise ekseninden daha farklı bir kent yapısıyla tanışırken Burke ve Bonald gibi muhafazakâr düşünürler, bunu geleneksel toplumun parçalanması olarak değerlendirerek muhalefetlerinin merkezine almışlardır (Nisbet, 2014: 115). Bir siyasi ideoloji olarak teşekkülü bu fenomenlerle bağlantılı olsa da muhafazakârlık farklı uluslar bünyesinde farklı görünümler sunmuştur.

Bir siyasal kavram olarak muhafazakârlığın bir partiye eklemlenmesi ilk defa 1830'da Tory Partisi'nde görülmüştür (Akkaş, 2000: 12). En önemli özelliğinin gelenekçilik ve pragmatizm olduğu savunulan İngiliz muhafazakârlığı; vatanseverliği ve otoriteyi vurgulayan yapısıyla, yaygın sosyal ve siyasal kurumlardaki ani ve kurgusal değişiklere karşı ihtiyatlı, tarihselliğin meşruiyetine dayanarak lordlar kamarası ve monarşi gibi kurumlara bağlığını sürdüren bir ideoloji olarak aktarılmıştır. Diğer yandan, İngiliz muhafazakâr siyasetinin temel amacının "güç" olduğu, bu sebeple gerektiğinde iktidarın salahiyeti adına yapılacak yeni düzenleme ve değişikliklere açık olunan bir pragmatizmin de benimsendiği ifade edilmiştir (Vural, 2017: 57). Vural, 1890'larda olgunluk dönemine girdiğini söylediği İngiliz muhafazakârlığında Aydınlanma düşüncesine yön veren liberal düşünürlerin bir kısmının, Hume ve Locke gibi, etkili olduğunu belirtmektedir. Buna göre, akla vurgu yapan Kant'ın aksine, aklı duyguların kıskacında görerek deney ve gözleme dayalı düşünceleri savunan Hume'un, kurulu düzenin faydalı olduğu için var olduğu, faydalı oldukça da devamlılığını sağlayacağı düşüncesiyle İngiliz muhafazakârlığına katkıda bulunduğunu not etmektedir (Vural, 2017: 57-58). İngiliz muhafazakârlığının felsefi ve liberal değerlerle bir paylaşım içinde olması kısmen bu etkidendir ve değişim yadsınmamış ve geleneğin zamanın koşullarına göre kendini revize etmesi olarak görülmüştür (Çaha, 2004: 18-19).

Tarihi olarak bir süreklilik arz eden İngiliz muhafazakârlığı, güçler ayrımı ve hukuk üstünlüğüne dayanan liberal ve aynı zamanda da aristokratik bir karakter sergilemektedir (Beneton, 1991: 50-51). Ayrıca Beneton (1991: 66-67) İngiliz siyasetinde şiddetli kilise karşıtlığından uzak kalındığını belirtmektedir. Bununla birlikte, muhafazakâr ideolojinin koruma duyarlılığı sergilediği alanların farkına göre temelde klasik ve liberal olmak üzere iki muhafazakârlık olduğunu belirten Özipek

(2017: 150-151) 20. yüzyılın ilk yarısına kadar ekonomide müdahaleci bir çizgide seyreden, bu sebeple klasik muhafazakârlık içerisinde kalan İngiliz muhafazakârlığının, 1970'lerden sonra Anglo-Amerikan içeriğinde meydana gelen bir neo-muhafazakârlığı beslediğini ifade etmektedir.

19. yüzyılda Fransız Devrimi Aydınlanmacı fikirlerle sahneye çıktığında, Fransa'daki önemli bir kesimin de geçmişe ve bu geçmiş değerleri temsil eden hanedana derin bir bağlılık içinde olduğu aktarılmıştır. Bonald ve De Maistre ile ses bulan bu muhafazakâr kesimin, devrimin getirdiği ilkelerle uzlaşmaz bir tavır sergilerken kendi içinde de iki ayrı ekol barındırdığı ifade edilmiştir. Buna göre, referans alınan Ancién Régime'in nerede başlatılacağı; De Maistre'nin romantik ve mistik özellikler taşıyan tarihsel düşüncesinin mi, Maurras'ın gelenekselciliği dünyevileştiren yaklaşımının mı kabul edileceği soruları Beneton'a (1991: 53) göre Roma Kilisesi yanlısı muhafazakârlık ve Fransız Kilisesi yanlısı muhafazakârlık ayrımı şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre ilki Lamennais (1782-1854) önderliğinde, toplumsal kurumların ilahi kökenli olduğunu savunan ve otoriteyi mutlaklaştıran, eğitim yoluyla vatandaşları kilise ve devletle uzlaştıran bir sistem salık veren bir muhafazakârlık türüyken, ikincisi görece özgürlükçü bir kilise anlayışından beslenen ve devlet idaresinde kilise baskısına karşı çıkan bir muhafazakârlık anlayışıdır (Beneton, 1991: 53). Yine de genel olarak Fransa'da değişim ve dönüşüm karşıtı ve millet odaklı siyasi bir muhafazakârlığın özellikle Kilise karşıtlarına tavır alarak daha konjonktürel bir özellik sunduğu kabul edilmiştir (Çaha, 2004: 18-19). Kilise, monarşi ve aristokrasi ekseninde yer alan ve İtalya, Portekiz, İspanya gibi ülkelerde de görüldüğü aktarılan Fransız muhafazakârlığı, Katolik muhafazakârlık olarak da adlandırılmaktadır (Vural, 2017: 51). Bu muhafazakârlık feodal, monarşik, reaksiyoner, katı ve uzlaşmaz nitelikleriyle tanıtılsa da Vincent'in ifade ettiği gibi değişime karşı her şeyi koruma altına almak isteyen gericilikten ayrılmaktadır; çünkü içeriğinde felsefi olarak bir tarihsel sürekliliğin kabulünü barındırdığı kaydedilmektedir (Vincent, 1993: 59).

Kıta Avrupa'sında görülen muhafazakârlığın *Germenefon* ve *Frankofon* olmak üzere iki şekilde de incelenebildiği ifade edilirken Alman muhafazakârlığının ise devlet ve otorite eksenli olduğu, Hegel'in düşüncelerini merkeze aldığı ve devleti

toplumun tüm yaşam birimlerine entegre etmeye çalışan hiyerarşik bir yapı sergilediği belirtilmiştir (Çaha, 2004: 18-19). Nisbet (2014: 112) de Alman muhafazakârlığının önde gelen isimlerini Justus Möser (1720-86) ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) olarak sunmaktadır. Möser herhangi bir toplumun yasasının yazılı hukuk kuralları değil tarihsel ve kurumsal sürekliliğin ürünü olan "özsel gelenekler" olduğunu söylemekte; Hegel ise liberal-radikal gençlik yıllarından sonra gelenekselciliği vurguladığı diyalektik yöntemiyle insanın tarihsel ve toplumsal doğasını öne çıkarmaktadır. Ayrıca, felsefi temellerin güçlü olduğu Alman ekolünde ilerlemenin itici gücü olarak Aydınlanmacı akıl ve devrimlerin değil, her ulusun kendi tarihinde barındırdığı diyalektik enerjinin merkeze alındığı not edilmiştir (Nisbet, 2014: 112).

Alman muhafazakârlığının modernizme karşı bir hareket olan romantizmden etkilendiği; güçlü bir Alman ulusu düşüncesini efsanevi anlatımlarla desteklediği ve geleneksel toplumsal kurumları bu şekilde yeninden canlandırılmak istediği belirtilmektedir (Akkaş, 2000: 148). Anayasal ve toplumsal kurumları modern ihtiyaçlar ve geleneksel değerlerin ortak alanında ele aldığı ifade edilen Alman muhafazakârlığının; otoriter, romantik ve mistik nitelikleri nedeniyle Alman gelenek ve göreneklerine duyulan sevgi (*moser*), anavatana duyulan aşk (*klopstock*), milli ruh (*volkgeist*), kültürel karamsarlık (*kultur pessimismus*) ve kendine özgü yol (*sonderweg*) kavramlarını retoriklerinde sıklıkla vurguladığı kaydedilmiştir (Vural, 2017: 55-59). Muhafazakârlığın Alman geleneğine dikkat çeken İnce (2010: 11-18) de buradaki elitizm ve egemen sınıf vurgusunun; yabancı düşmanlığı; itaatin yüceltilmesi; aklın reddi ve eksik bulunması gibi özelliklerinin Alman muhafazakârlığını bir zaman-ötesi karaktere büründürmeye çalıştığını ifade etmektedir. Buna göre, Alman muhafazakâr siyasi ideolojisinin temel anlayışının, modern iş bölümünün toplumda meydana getirdiği parçalanmışlığa karşın devlet ve toplum bütünlüğünü yönetici bir sınıfın idaresi altında düzenleyecek bir örgütlenmeye dayanmak olduğunu aktarmıştır (İnce, 2010: 11-18).

Muhafazakâr siyaset felsefesinin en uygun teorik ve pratik uygulama alanı olarak görüldüğü ifade edilen ABD'de muhafazakârlığın temellerini Vural'dan (2017: 60-66) aktarırsak şu şekilde özetlemek mümkündür: ABD'de istikrar ve geleneklere

saygı vurgulanmakla birlikte değişim ve devletin idare gücü sınırlandırılmıştır. Devlet dış tehditlere karşı bir savunma işlevi görürken içeride de düzen sağlayıcıdır. Toplumsal kurumlara ise merkezi otoritenin gücünü toplumsal yapı içerisinde dengeleyen unsurlar olarak bakılır ve Tanrı, insan ve ahlak örüntüsü muhafazakârların çok değer verdikleri bir ilişkidir. Dindarlığın Avrupa'ya nispetle fazla olduğu ABD toplumunda din önemli bir yerde tutulmakta ve görev haklardan önce gelerek insanın bencil doğasına karşı bir düzenleyici unsur olarak tanımlanmaktadır. Demokrasi, anayasalcılık, serbest piyasa, özel mülkiyetin korunması, kişisel girişimciliğin bir garantisi olarak özgürlüğün ve eşitliğin savunulması; fakat bunun yanında güçlü bir meritokrasi ideali de ABD muhafazakârlığının temel unsurlarındandır. Antikomünist bir tepki içeren muhafazakârlık ABD'de çoğunlukla üniversitedeki entelektüellerce temsil edilmektedir ve Avrupa muhafazakârlığının aksine iyimser, popülist ve geleceğe dönük olan bu biçim, 19. yüzyılda hız kazanan yeni-muhafazakârlık akımının bir temsili olmuştur. Buna göre refah devleti anlayışından vazgeçerek toplumun sivil kurumlarını öne çıkaran bir yaklaşım sosyal çöküntülere karşı durabilecektir (Vural, 2017: 60-66).

3.2.2. Muhafazakârlığın Temel Görüşleri

Siyasi bir ideoloji olarak muhafazakârlığı yapısallaştıran ilk isimlerin Hıristiyan inancına bağlı kişiler olduğu ve taşıdıkları "ilk günah" nedeniyle daha en baştan insanın "sorunlu ve sınırlı" olduğunu kabul ettikleri belirtilmiştir (Vural, 2017: 20-21). Bununla birlikte dindar muhafazakârların bu ilk günah olgusuna atıfta bulunurken ateist muhafazakârların da tarihsel bilgi ve geleneksel tecrübe olmaksızın yetersiz, sorunlu ve sınırlı kalacak bir insan aklı doğasına vurgu yaptıkları ifade edilmiştir (Özipek, 2017: 69). Mannheim (2002: 116-119) de tüm siyasi muhafazakârların ortak bir yanı olarak insana toplumsal ve tarihsel kimliğinden soyutlanmış "doğal" haliyle ve Aydınlanmacı bir üslupla değil; ancak "mekân, zaman ve toplum içinde anlaşılabilen bir insan" olarak bakıldığını not etmiştir. Bu sebeple de Burke, Bonald, De Maistre ve Lamennais gibi muhafazakâr isimlerin bireylerin hakları ya da rasyonel sözleşme üzerine kurulmuş toplum nosyonunu reddederek insanı oluşturanın toplum olduğunu savundukları kaydedilmiştir. Buna göre,

toplumun tarihsel kurumları ve gelenekleri birbiriyle ilintili işlevsel parçalardır ve bireyler tek tek akıllarından önce toplumsal akıl tarafından var edilmişlerdir (Bottomore ve Nisbet, 2014: 125). Bu nedenle evrensel olduğu kabul edilen insan hakları konusunda dahi muhafazakârlar, bunların doğuştan gelen özellikler olmadığını; fakat bir toplum içinde şekillenen ve insana toplumca verilen değerler olduğunu savunmaktadır (Çaha, 2004: 19-23).

Nisbet (2014: 125-140) muhafazakârların toplumu geçmişten geleceğe uzanan, canlı bir organizma olarak gördüğünü ve değişik evrelerden geçse de kendi iç dinamiğiyle kendini zamanın koşullarına göre yenilediğini düşündüğünü aktarmaktadır. Durkheim'ın organizmacı toplum anlayışıyla paralel olan bu düşünce biçimi sürekliliği esas alırken, toplumu dış ve suni müdahalelerle dizayn etmeyi amaçlayan toplumsal mühendisliğe ya da devrimci fikirlere karşıdır ve Sanayi Devrimi'nin toplumda meydana getirdiği değişikliklere şüphe ile bakmaktadır. Karmaşık bir yapı olarak tanımlanan toplumun kendi yapısal düzenine ve seyrine saygı göstererek toplumsal kurum ve kuralların yaşam gücüne güvenmek; toplumsal değişimin aktörü olarak bireyleri ve devrimsel olayları değil toplumun kendi organik kurumlarını görmek muhafazakâr ideolojinin toplum görüşünü ifade etmektedir (Bottomore ve Nisbet, 2014: 125-140).

Muhafazakârların toplum görüşleri hakkında Köni ve Torun (2013: 186-191) da muhafazakârların herhangi bir toplum mühendisliğine karşı olduklarını, gerekli değişimlerin toplumun kendine içkin dinamikleri vesilesiyle tedricen ve serbestçe olacağını savunduklarını ifade etmektedir. Organik bir toplum anlayışına sahip bu görüş, insanı ancak toplum içinde anlamlandırmakta ve yaşam için gerekli olan birçok işlevin toplumsal yapı içerisinde atalardan gelen kültür mirasıyla desteklendiğini savunmaktadır. Ayrıca din ve ahlak vurgularıyla muhafazakârların toplumda barış, denge, birlik, yardımlaşma, dayanışma gibi değerleri destekledikleri ifade edilmekte ve din ve ahlakın bu boyutlarının işlevsel olarak değerlendirildiği belirtilmektedir. Dinî kurumlar etrafında toplanan sivil toplum kuruluşlarının devlet yönetiminin keyfi idaresine karşı bir baskı unsuru oluşturduğu için desteklendiği de not edilmiştir (Köni ve Torun, 2013: 186-191).

Çaha (2004) muhafazakârların toplumu insanın gerçek doğası olarak gördüklerini not etmekte ve muhafazakâr toplumun temel organlarını otorite, düzen, gelenek, din (kilise, cemaat), mülkiyet ve aile şeklinde sıralamaktadır. Akıldan ziyade tecrübeden beslenen bir fikir yapısının, gelenek ve görenekleri o toplumun kimliği olarak görmesi, toplumsal kurum, ahlak ve değerlere vurgu yapması beklenen bir şeydir. Toplumsal zenginlik, toplumsal mahremiyet ve kimlik kazandıran aile de bu kurumlar arasında neslin devamı, sosyal dayanışma ve sosyalleşme kaynağı olarak önem arz etmekte ve mülkiyet temelli görülmektedir. Ailenin gelecek nesilleri inşası ve geleneğin aktarımı için özel mülkiyet hakkına sahip olması gerektiğini vurgulayan muhafazakârlar, mülkiyetin toplumsal düzenin bir şartı olarak "ortaklık" duygusunu pekiştirdiğini savunmakta (Giddens, 2009: 44), aile çıkarlarının korunmasını toprak üzerindeki refah ve düzenin devamlılığı açısından önemli görmektedir (Nisbet, 2014: 56). Burke (2009: 46) de aileyi bireylerin sosyalizasyon sürecindeki bir ara kurum olarak "ruhun dinlenme mekânları" şeklinde tarif etmektedir. Muhafazakâr düşüncenin babalarından Bonald'ın da toplumun en küçük birimi olarak bireyi değil aileyi gördüğü ve bu aileden ise ataerkil; babanın kral çocukların da tebaa olarak tasarlandığı monarşik bir Orta çağ ailesini kastettiği not edilmiştir (akt. Bottomore ve Nisbet, 2014: 110).

Toplumu bir arada tutan ve bireye koruma sağlayan *ara kurumları* savunmak, devletin bu kurumlardan boşalan yerleri kendi silahlarıyla dolduracağını düşünmek (Nisbet, 2007: 67) muhafazakârların önceliklerinden olmuştur, nitekim muhafazakârlara göre siyasetteki rasyonalizmin çok sayıdaki toplumsal değişkeni ve bunların birbirleriyle ilişkisini ihmal ettiği belirtilmiştir (Özipek, 2017: 69). Ayrıca, genel olarak siyasal muhafazakârların, pornografi, kürtaj, ötenazi, klonlama vb. fenomenlere karşı çıktığı, ailenin korunmasını ve evliliği teşvik edici yasalar çıkarmayı desteklediği, aile yararına vergi düzenlemeleri, hatta ebeveynlere çocuk sayısına göre oy hakkı tanıyacak bir "aile oyu" sisteminin oluşturulmasına çaba gösterdikleri kaydedilmiştir (Vural, 2017: 68).

Muhafazakârlığın dine bakışındaki özün ise "her toplum, cemaat ya da grubun bir çeşit dinle bağlantılı olacağı düşüncesi" olduğu ifade edilmektedir. Genel olarak muhafazakârların evren hakkında kozmolojik ilkeyi benimsedikleri, böylelikle

Tanrı'yı her şeyin merkezinde ve var oluşun temelinde gördükleri ve Tanrı merkezli bir hümanizm benimsedikleri ifade edilmiştir (Vural, 2017: 20-21). Bunun yanı sıra toplumun ruhu için de dinin temel olduğu; ancak toplumsal yaşamdaki tercihler haricinde, muhafazakârların siyasi düşüncesinde bir teokrasinin olmadığı, dinin devlet siyasetinde ve devletin toplumsal politikalarında hâkim olacak bir üstünlük arz etmediği, bilakis dinin muhafazakâr ideolojide sadece toplumsal dayanışmayı, birlik ve beraberliği sağlayan manevi bir motivasyon kaynağı olarak işlevsel tutulduğu belirtilmektedir (Çaha, 2004: 19-23). Muhafazakârlığın, dini "modern bir müdahaleye tabi tuttuğu ve dünyevi saiklerle yeniden yorumlayıp biçimlendirdiği"; insanları "iyi davranışa" ikna ettiği ve aidiyet bilinci sağladığı da kaydedilmiştir. Bu nedenle, din Burke ve Kristol gibi dindar olmayan; Hume, Oakeshott ve Strauss gibi muhafazakârlar için de mevcut düzeni kutsallaştırdığı ve "insan karakterini şekillendiren" bir motivasyon sağladığı için önemli bulunmuştur (Kandemir, 2013: 38).

Nisbet (2014: 127) dinin toplumsal işlevlerine yapılan vurgunun ve dinin toplumsal fonksiyona indirgenmesinin siyasal muhafazakârların bir karakteristiği olduğunu söylemektedir. Buna göre, bireysel dine kapı açan Reform'a, bireyleri dinsel cemaat ve otoriteden uzaklaştırdığı gerekçesiyle karşı çıkan muhafazakârlar için toplumsal dayanışma ve bütünlük kutsaldır (Bottomore ve Nisbet, 2014: 127). Vural (2017: 142) da muhafazakârların ya doğal hukukun ve siyasal ahlakın kaynağı olarak ya da istikrarlı ve düzenli bir toplumun sosyolojik bir gereği olarak din ile ilgilendiğini ifade etmektedir. Bu sebeple, Burke ve Bonald gibi dindar yahut A. Sullivan ya da M. Eastman gibi ateist muhafazakârlar olduğu aktarılmıştır (Vural, 2017: 142).

Muhafazakârlık muhafazakârlar tarafından temelde "sahih bir kültür" inşa etme hareketi olarak değerlendirildiğinde (Mollaer, 2008: 263) politik sorunların temelinde toplumsal ve ahlaki sorunların/yozlaşmanın olduğunun kabulü ve bunların iyileştirilmesinde tarihsel kodlara bir geri dönüşün ya da toplumların özünde olanın yeni şartlar içerisinde en uyumlu haliyle devam etme arzusunun olduğu kabul edilmektedir. Nitekim, muhafazakârlara göre reformcular ve devrimciler akılcı eylem ve hareketlerin öngörülemeyen olumsuz sonuçlar yarattığını fark edememekte, toplumsal kurum ve pratiklerin gizil işlevlerini ve bunların birbirlerine bağlılıklarını

anlayamamakta (Özipek, 2017: 69) ve toplumları kültürlerinden kopuk hale getirmektedir. Buna göre kültürel muhafazakâr "modern değişimin ideolojik dünya inşasına karşı bir kültürel korunma ve kapanma" (Çetin, 2004: 88) şeklinde tanımlanmıştır.

Kültür bağlamında sosyal muhafazakârlık önemli bir kavramdır. Kuru'nun (2018: 9-10) aktarımıyla, "sosyal muhafazakârlık insanlığın kadim ahlaki değerlerinin özellikle din ve aile kurumuyla korunmasını (Jost, Glaser, Kruglanski, 2003)" içeren; "sosyo-politik sorunların hızlı ve devrim niteliğindeki toplumsal değişmelerden kaynaklandığını varsayarak değerleri, dinî ve ahlaki kökenleri korumaya (Crowson, 2009)" yönelen; "geleneksel ve dinî değerlere ilişkin olarak aileye, cinsiyet ilişkilerine, çocuk niteliklerine, iç grup normlarına, epistemik inançlara ve diğer gruplara yönelik önyargılara etki eden; otoriter ve ataerkil bir özellik gösteren (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009)" bir muhafazakârlık boyutudur. Bir iç grup kohezyonunu teşvik ederken, toplumsal normlardan sapmış olanlarla bir ayrım oluşturmakta, özgürlük değerlerinden ziyade gelenekçilik ve güvenlik talepleriyle önyargıları da teşvik etmektedir.

Sosyal muhafazakârlıkta ilk önemli tema olan aile toplumun temel ontolojik birimidir ve insanın aile içerisinde kendini inşa etmesi ve olgunlaşması esastır. Sosyal muhafazakârlar için aile, özsaygının, sürekliliğin ve mirasın kaynağıdır. Toplumsal düzeni sağlayan ilk kurum olarak aile, cinsel ahlak, cinsiyet konuları, ailenin önemi ve aile içi itaati içermektedir. Evlilik öncesi cinsel ilişkiler, boşanma, kürtaj ve eşcinsellikle ilgili olumsuz bir tutum sergilemekte, İlahi bir ahlak öğretisi vaaz etmektedir. Buna göre, kürtaj hem aile değerleri hem de dinî değerler için bir tehdit olarak görülmekte ve eşcinsellik, geleneksel aile yapısına karşı olduğu için güçlü bir şekilde kınanmaktadır. Aile içinde cinsiyetler arasında belirli bir iş bölümünün hem kaçınılmaz hem de efektif olduğunu vurgularken toplumsal cinsiyet konusunda eşitliksizliği öne çıkardığı konusunda eleştirilmektedir. Sosyal muhafazakârlar ebeveyn disiplinine vurgu yapmakta ve çocukların avantajına olacak şekilde rehberlik sağlama amacını taşımaktadırlar. Bireysel özgürlük ve bağımsızlığın bir rehberlik olmaksızın ahlaki yozlaşmaya yol açacağını düşünmektedirler. Bu minvalde aile içi

ve toplumsal norm ve düzeni sağlamak açısından itaat kavramına önem vermektedirler. Nitekim aile, ideoloji veya politikacı tarafından 'oluşturulmamış'; toplumsal düzenin kadim gelenek içinde kurumsallaşmış bir ürünüdür ve insan doğasının sevgi, şefkat ve sorumluluk gibi duygularının bir sonucudur (Kuru, 2018: 16-22).

Kuru, sosyal muhafazakârlığın ikinci önemli teması olarak din konusunu serimlemektedir. Siyaset literatürü de toplumda dindar ve seküler gruplar arasındaki bölünmenin sağcı ve muhafazakâr/sol, liberal ve seküler partilere sağlanan seçim desteğinde ortaya çıktığını ve dindarların genellikle muhafazakâr partilere oy verdiğini tartışmaktadır. Bu noktada önemli olan ise sosyal muhafazakârlığın geleneksel din yorumuyla dinin toplumsal düzeni teşvik eden işlevinin örtüşmesidir; ayrıca din, muhafazakâr birey için kendi çabalarıyla kuramayacağı bir düzen için rehberlik etmektedir. Bu nedenle, toplumdaki herhangi bir devrimsel çaba Tanrı iradesine saygısızlık olarak değerlendirilmektedir. Bu durum Türkiye toplumunda da sosyal muhafazakârlık ve dinin birlikteliğinin önemli bir noktası olmuş, vatansever bir Müslüman vatandaş, muhafazakârlığının temeline dini almış, geleneksel ve dinî değerlere, örf ve adetlere sahip çıkan bir görüntü izlemiştir (Kuru, 2018: 22-27).

Kuru (2018) kendi çalışmasında, toplumda sosyal muhafazakârlığın yükseldiği sonucuna ulaşmakta ve bu eğilimi küresel kültürel etkilerin ortasındaki denge arayışına, hükümet politikalarının ve sosyokültürel değerlerin dönüşümüne bağlamaktadır. Türkiye toplumu özelinde de sosyal muhafazakârlığın, muhafazakâr-sağ partilerin başarısına katkı sağlayarak oy davranışını şekillendirmede önemli bir rol oynadığını vurgulamakta ve Türk siyasetinde seküler-muhafazakâr ayrım bağlamında dindarlık ve sosyal muhafazakârlık arasındaki iç içe geçmişliği ortaya koyarken bu kavramın temelinde dinin önemine vurgu yapmaktadır.

3.2.3. Türkiye'de Muhafazakârlık

Bir siyasal ideoloji olarak incelendiğinde Türkiye'de muhafazakârlığın gelişim çizgisinin Batı muhafazakârlığından oldukça farklı ve kendine özgü olduğu belirtilmektedir. Mollaer (2008: 71-82) bu konudaki öncelikli farkın Türkiye'nin

toplumsal tarihinde muhafazakâr ideolojinin gerektirdiği bir toplumsal sınıfın, az ya da çok bir sınıfsal çatışmanın veya bu ideolojinin tarihsel taşıyıcılarının görülüp görülmediği hakkındaki kabullerin olduğunu ifade etmektedir. Bu tartışmaların sınıfsız bir toplum idealine hizmet eden ideolojik bir zemini haiz olduğunu belirten Mollaer (2008: 71-82) Batılı karşılıklarıyla toplumsal sınıfları olmasa bile Osmanlı modernleşmesinde ideolojileri taşımaları açısından toplumsal modernleşmeyi yönlendiren güçlü bir yönetici bürokratik elitin ya da bürokrasiye yakın aydınların görüldüğünü belirtmektedir. Bu bürokratik etkiler dolayısıyla da Türkiye'deki muhafazakârlığın devrime karşı; fakat değişime, evrim ve ilerlemeye, istikrar ve hiyerarşiye yakın duran, pozitivizm içerikli bir "bürokratik muhafazakârlık" özelliği taşıdığını kaydetmektedir (Mollaer, 2008: 71-82).

Osmanlı bürokratik muhafazakârlığını ayrılıkçı akımların başarıya ulaşmasını engellemek için yurttaşlık haklarını sınırlayıcı; devletin bekasına odaklı; halkçılığı yüzeysel olarak ele alan; fakat bir "kitle korkusu" taşıyan elitist bir muhafazakârlık olarak içeriklendiren Mollaer (2008: 83) bu muhafazakârlığın içe bakış ve sezgiselciliği temel alan Bergsoncu akımdan etkilendiğini belirtmektedir ki bu akım 1905-1918 yılları arasında etkin olmuş pozitivizm ve mekanik evrimcilik karşıtlığını; zamanın geçmiş boyutunu bugünde hissetmeyi salık veren bir "süre" ideali tarafından beslenmektedir (Mollaer, 2008: 84-86). Bununla birlikte, Osmanlı modernleşmesi ve bürokratik muhafazakârlığının Cumhuriyet dönemi muhafazakârlığına "kültür" ve "uygarlık" ayrımını miras bıraktığını, Türkiye'de görülen muhafazakârlığın böylelikle "medeniyetçi" ve "modernist" gibi sıfatlarla kullanılabileceğini ifade etmektedir (Mollaer, 2008: 76). Ekonomi konusunda sessiz kalan muhafazakârlığın Cumhuriyet döneminde kapitalizmin yanında yer almasıyla birlikte kısmîci ve teknolojist bir modernleşme bakiyesi taşıdığını da belirtmektedir (Mollaer, 2008: 82-101).

Bir siyasi eğilim olarak "sağcılık" muhafazakârlık olarak tanımlanamasa da bir siyasi ideoloji olarak toplumsal düzen vurgusu ve hiyerarşi talepleri nedeniyle muhafazakârlık, eşitsizlikçi-sağ politikanın bir parçası olarak görülmektedir (Mert, 1997: 5) Türkiye özelinde ise, sağ siyasetin daha çok milliyetçilik ve İslamcılık çerçevesinde tartışıldığını söyleyen Mert (2017: 315) aslında bu siyasetin zeminini belirleyen etmenin Demokrat Parti ile kendine alan açan ve ekonomik

kalkınma/teknolojik gelişim taleplerini milli ve manevi değerlerle uzlaştıran muhafazakâr bakış açısının olduğunu savunmaktadır. Türk sağının üç halini, Türkçülük, İslamcılık ve Muhafazakârlığı birbirine dönüşebilecek haller olarak tanımladıktan sonra muhafazakârlığı bir üslup, Türk sağının "havası" şeklinde değerlendiren Bora (1998: 8-9) da bu muhafazakâr duruş biçimlerinin diğer akımlarda da bulunabileceğini savunmaktadır. Nitekim Sovyet sosyalizminin başarısızlığından sonra 20. yüzyılın son çeyreğinde muhafazakâr söylemlerin liberal ve sol eğilimler üzerinde etkili olmaya başladığı, bu süreçte örneğin İngiltere'de İşçi Partisi'nin radikal özelliklerinden sıyrılarak Muhafazakâr Parti'ye yaklaştığı, aynı dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri'nde de Demokratlar'ın muhafazakâr politikalar geliştirdiği ve yeni muhafazakârlığın savunucularının rasyonalizm ve ilerleme düşüncelerini bir kenara bırakan eski sosyalistler olduğu kaydedilmiştir (Özipek, 2017: 74).

Her toplumda farklı bir biçim aldığı belirtilen siyasi bir ideoloji olarak muhafazakârlığın Türkiye'deki versiyonu için Avrupa'da tezahür eden farklı akımların bir sentezini sunduğu fikri vardır. Çaha (2004: 18-19) Türkiye'deki muhafazakârlıkta liberal ve demokratik fikirleri destekleyen bir yaklaşım ile bu değerlere şüpheyle yaklaşan otoriter ve hiyerarşik bir muhafazakârlık anlayışının birlikte var olmasının İngiliz, Fransız ve Alman muhafazakârlıklarının bir karışımı olarak görüldüğünü aktarmıştır. Şöyle ki: Türkiye'de merkez sağ siyasetin daha çok liberal muhafazakâr; sağ ve soldaki milliyetçi çizginin ilki De Maistre'den, ikincisi Hegel'den etkilenen otoriter bir muhafazakârlık sergilediği kaydedilmiştir. Buna göre Çaha (2004: 18-19) Türkiye'de sağ milliyetçiler Tanrı/Allah, din, örf, gelenek ve görenek odaklıyken sol milliyetçilerin devlet ve otorite odaklı olduklarını yazmış; milliyetçilik ve muhafazakârlık ilişkisindeki durumsallığa dikkat çekmiştir.

Türk muhafazakârlığının kendine özgü tarihi seyrinde "kültürel ve sembolik sermayelerin" paylaşımı açısından İslamcılıkla yakın bir ilişki içerisinde olduğu belirtilmektedir. Buna göre, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam'ın geleneksel yorumuna karşı bir değişim ve ihya çabası içine giren İslamcılığın, toplumsal hareketlerin hem bir sonucu hem bir nedeni olarak toplumların kendi özlerindeki herhangi bir unsura tekrar dönüşünü vurgulamasıyla muhafazakâr düşüncenin alanına

girdiği kaydedilmiştir (Aktay, 2017: 348). Aktay'a (2017: 348) göre de muhafazakârlık, dinlerin ritüel düzeyinde devam ettirdikleri ve zamana karşı direnen "dünya kurucu" metafizik sabitliğine ilintilenmiş, dinsel söylemlerin kutsallaştırıcı, süreklileştirici ve meşrulaştırıcı işlevini bir siyaset aracı yapmıştır. Siyasi perspektifin dışında bir alandan bakan Belge (2017: 96) de İslamiyet'in bütün dinler arasında, kendi metniyle kurduğu ilişkinin özgül olduğunu ifade ederek, "değişmeyen kelam"a referans verilerek oluşturulacak "düzen"in bizatihi kutsallaştığını ve korunması gerektiği fikrinin yerleştiğini belirtmektedir. Bu sebeple İslam'daki muhafazakârlığın ötekilerin "kendiliğinden" var olan muhafazakârlıklarının yanında biraz daha "kanonize" olduğunu ifade ederek aradaki ilişkinin mahiyetini belirlemiştir (Belge, 2017: 96).

Cumhuriyet döneminde yasal zemininin kaldırıldığını ve hiçbir zaman adı İslamcılık olarak konulmuş bir hareket olmadığını aktardığı İslamcılığın, Kurtuluş Savaşı'ndaki ortak amaçlarıyla da kendini ifade etmeye en yakın araç olarak muhafazakârlığı kullandığını belirten Aktay (2017: 350) İslamcılık ve muhafazakârlık arasında bir seçmeli yakınlık olduğunu kaydetmektedir. Bununla birlikte, Aktay (2017: 358) sağ muhafazakâr İslamcılık sentezini seçkincilik ve Türklük vurgusuyla ve Güzel'den yaptığı "ekonomi politik anlamda statüko karşıtı, değişime açık; kültür politika anlamında teoride muhafazakâr pratikte güncel; teolojik politik anlamda ise oportünist ve fırsatçı" aktarımıyla içeriklendirmekte ve bu muhafazakârlık mezcinin yaygın kanaatin aksine kentli bir refleks olduğunu belirtmektedir.

Türk- İslam sentezini muhafazakâr bir proje olarak ele alan Taşkın (2017: 382) bu sentezin devleti doğallaştırma ve yüceltme olgularını Kemalist kuşaktan aldığını, "devlet ve tarih-üstü organik cemaat" tasavvurunu da muhafazakârlık ve milliyetçiliğin ortak dilinden devşirdiğini ifade etmektedir. Buna göre, Türkiye'deki muhafazakârlar, modernist İslamcıların evrenselci söylemlerini yerelci, milli ve gelenekselci bir çizgiye getirmiştir (Aktay, 2017: 357).

İslamcılıktan başka, Mollaer (2008: 97-98) milliyetçi ideolojinin, ulus-devlet kurguları ve ütopyalarıyla muhafazakârlıktan ayrılsa da inşa eden ve koruyan eğilimleri nedeniyle Türk muhafazakârlığına destek veren bir fikir yapısı olduğunu

belirtmektedir. Siyasi arenadan ziyade kültürel alanda tartışıldığını ifade ettiği Türkiye muhafazakârlığının Fransız Devrimi'nden sonra De Maistre ve Bonald gibi monarşinin savunuculuğunu yapacak bir Osmanlı aristokrasisi yahut hilafet yanlılığı bulamadığını; fakat kendisini etkin bir siyasi muhalefet olarak sistemleştirmeyen, tarihsel sürekliliğe uygun bir Türkiye devleti kurmak için geleneğe atıfta bulunan bir milliyetçilik üzerinden söylem geliştirdiğini ifade etmektedir (Mollaer, 2008: 97-98). Ayrıca, Mollaer (2008: 87-89) Türkiye'de muhafazakârlığın izini sürerken Millî Mücadele zamanında *Dergah* dergisi etrafında toplanan ve Anadolu milliyetçiliğini savunan bir aydın ekibin politik olarak rejimle uzlaşan gelenekçi muhafazakâr tablosunu sunmakta ve bu ekibin ulus inşa sürecine olan desteklerini Kemalist rejimle ideolojik uyum sağlayan muhafazakâr bir yorum olarak tanımlamaktadır.

Muhafazakâr ideolojinin uyum sağladığı Kemalizm, ulus inşa eden bir radikalizme kaynaklık etmesi ve Cumhuriyetçi rejimin dayanacağı yeni muhafazacı siyasetin sınırlarını ve hassasiyetlerini belirlemesi nedeniyle Türkiye siyasal hayatının kurucu ideolojisi olarak adlandırılmaktadır (İrem, 2017: 107). İrem (2017: 105-106) Kemalizm'i parlamenter bir rejim, modern/milli bir ekonomi, seküler bir kültür gibi Batı modernliğinin temel siyasal ve ekonomik unsurlarını bir siyasal mühendislik girişimiyle ele alan; Osmanlı'nın emperyal özellikler taşıyan mirasından çeşitli hukuki ve idari reformlarla yeni bir ulus-devlet inşa etmeye çalışan muhafazakâr bir devlet ideolojisi olarak tanımlamıştır. Ayrıca, Kemalizm'in liberalizm ve sosyalizm eksenli tanımlanmalarına karşın yeni ve muhafazakâr bir yorum olarak Cumhuriyetçi muhafazakârlığın ortaya çıktığını ve dinin sosyal, hukuki ve siyasal yaptırımlarını reddeden, aynı zamanda Batıcı sosyal reformlara karşı milliyetçi bir tepki olduğunu belirtmiştir (İrem, 2017: 105-106). Belge (2017: 100) de Türkiye'de otoriter milliyetçilik anlamına gelen Kemalizm'in geleneksel Osmanlı mirası ve İslami değerlere merkezi bir yer veren muhafazakârlık tipinin yanında ve onun karşısında ikinci ve egemen bir muhafazakârlık sergilediğini ifade etmektedir. Buna göre, Kemalizm, ulus-devlet düşüncesi ve kurumlarıyla temellenen, onlarla sınırlı kalan ve onların dışında bir dünyayı büyük ölçüde reddeden korporatist, muhafazakâr bir düşünce biçimidir (Belge, 2017: 100).

Kemalizm'i "parametrelerini kültürel açıdan kuran pozitivist bir sol/bürokratik muhafazakârlık" olarak tanımlayan Mollaer (2008: 17-23) din olgusunu toplumsal bir pekiştirici olarak gören, değişime değil devrime karşı çıkan, devlet ve toplum düzeni için hiyerarşilere sadık kalan, liberal kapitalizmi eleştirirken solidarist bir kapitalizmi savunan Kemalizm'in bu özellikleriyle bürokratik muhafazakârlık sergilediğini ve sol Kemalistlerden daha etkin olduğunu belirtmektedir (Mollaer, 2008: 90-93). Bununla birlikte, Türkiye'deki liberalizmin hep bir muhafazakârlık kisvesiyle karşımıza çıktığını, Terakkiperver Fırkası'ndan Serbest Fırka'ya; Demokrat Parti'den Millet Partisi'ne; Adalet Partisi'nden Doğru Yol Partisi'ne kadar bu çizginin hep liberal olduğunu; fakat oldukça muhafazakâr göründüğünü belirterek Türkiye'de örtük bir Kemalizm karşıtlığını ifade eden muhafazakârlığın varlığını kaydetmektedir (Baker, 2017: 103).

Türkiye'deki muhafazakâr yorumu, modernleşme ve Batılılaşma taraftarı fakat materyalizm karşıtı, Cumhuriyet ve Kemalizm taraftarı fakat onlardaki radikal ve buyurgan dil karşıtı, sekülarizm taraftarı fakat dinî sembol ve değerlerin gizlenmesi karşıtı bir revizyonist düşünce olarak değerlendiren Mert (2017: 315) muhafazakârlık ve laiklik ilişkisini Türkiye'deki muhafazakârların ulusal kimliklerini yeniden tanımlama çabalarıyla ele aldığı çalışmasında, sağ siyasal söylemin milliyet kavramını dinselleştirirken din tanımını da millileştirme gayretleri olduğuna dikkat çekmiştir (Mert, 2017: 315).

Değerlendirme

Düşünme araçları olarak kavramlar dinamiktir, ortaya çıktıkları ilk andan itibaren dönüşüme hazırdır. Bu sebeple "kavramlarla düşünürken kavramlar üzerine" de düşünmek gerekmektedir (Sayer, 1992: 52) Görüldüğü gibi, Türkiye'deki muhafazakârlık çalışmaları, Batı'daki muadilleri gibi, muhafazakârlığı genel olarak modernleşme karşıtı hareketlerle birlikte ele almaktadır. Bunun geri planı kavramın bir siyasi ideoloji olarak ilk defa Fransız Devrimi'nden sonra karşıt bir hareket olarak doğduğunun kabul edilmesine dayanmaktadır; ancak bununla birlikte muhafazakârlığı salt bir modernizm karşıtlığı olarak değerlendirmek hatalı bir tutum olacaktır. Nitekim muhafazakârlık Aydınlanma karşıtı olsa da kendisini var eden dili ve şekillendiren

üslubu modernizmden devşirmiştir. Bu anlamda, özelde Osmanlı Devleti'nde devletin kurtuluşu ve bekası için yapılan çağı yakalama hamleleri ve reformlar çerçevesinde medeniyet ve kültür ayırımları; kısmî Batılılaşma tezleri arasında söylemine yer bulan muhafazakârlığın bir refleks olmanın ötesinde Türkiye'deki siyaset bilimciler tarafından müstakil bir siyasi ideoloji olarak incelenmesi nispeten yenidir. Sosyoloji literatüründe ise bir siyasi ideolojinin düşünsel kurucuları, bu ideolojinin toplumsal tabanı ya da geleneksel bir toplum yapısı çalışmalarında konu edilmektedir. Mardin'in (1991) Türkiye özelinde entelektüel muhafazakârlık ve kolektif bilinç olarak muhafazakârlık şeklinde yaptığı ayrım da bunu desteklemektedir. Buna göre, entelektüel muhafazakârlık muhafazakâr söylemin temelini kurmakta ve siyasal ve kültürel kurumlarını inşa eden fikir adamlarıyla temsil edilmektedir. Kolektif bilinç olarak muhafazakârlık ise dinin toplumsal işlevi, toplumun yaygın kanaatleri ve gelenekleri çerçevesinde biçimlenen sıradan insanların muhafazakârlığıdır (Mardin, 1991). Din sosyolojisinde de sıklıkla kullanıldığı üzere, muhafazakârlık daha çok dindar kesimi niteleyen bir çerçeveyi konu edinmekte, özellikle kendisini muhafazakâr demokrat olarak niteleyen AK Parti'nin[1] 20 yıllık iktidar tecrübesinden sonra da siyasetle ilişkili bir kitleye daha çok dikkat çekmeye başlamıştır. Bununla birlikte, kavramın bir tutum ya da dindarlık olarak kullanımı gündelik dilde yaygındır.

Muhafazakârlık çalışmalarında siyasi/teorik/entelektüel/modern/doktriner muhafazakârlık; esnek bir ideoloji olarak muhafazakârlık, ideolojilere ve doktrinlere eklemlenip onları niteleyen bir tutum ve yöntem olarak muhafazakârlık yanında pratik/gündelik muhafazakârlık şeklinde ayrımlar yapılmaktadır (Köni ve Torun, 2013: 185-186). Mollaer (2011: 60) ise literatürde yer alan birden fazla muhafazakârlık görünümünü eleştirmekte ve "aynı anda birden çok nesneye yönelmiş bir eylemin aktörünü tayin etmenin" de mümkün olmadığını belirtmektedir. Politik kültürel açıdan reaksiyonerlik, tutuculuk, gericilik, cemaatçilik, Doğuculuk; teolojik açıdan dindarlık, öte dünyacılık, İslamcılık, mürtecilik; sosyolojik açıdan geleneksellik/geleneksel toplum, tarihsel durağanlık, az gelişmişlik, kırsallık ve gemeninschaft vs. şeklinde tanımlanan muhafazakârlığın herhangi bir çağdaş siyasi ideolojinin taşıyabileceğinden

[1] AK Parti resmî sitesinde partinin siyasi kimliği "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlanmaktadır. (Çevrimiçi) https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasal-vizyon/siyaset/muhafazak%C3%A2r-demokrat-siyasi-kimlik/ Erişim tarihi 25 Temmuz 2023.

fazla olguyu tanımladığını; dolayısıyla olanaksız bir kapsam olduğunu ifade etmektedir (Mollaer, 2012: 9). Literatürdeki muhafazakârlık çalışmalarının "farklı düzeyleri birbirine indirgediğini" ifade eden Mollaer (2017: 20-21) bu sebeple, "Hangi muhafazakârlık?" sorusunu sorarak, tanım ve kullanımlar arasında hegemonik olanın –siyasi ideoloji- seçilmesinin mümkün olduğunu ve yapılacak araştırmanın öncelikle bu konuda netleşmesi gerektiğini salık vermektedir.

Akçaoğlu (2018: 23) ise muhafazakârlığın sosyolojik araştırmasında bir siyasi ideoloji olarak muhafazakâr ideoloji ile toplumsal uzamda yer alan muhafazakâr konumları birbirinden ayırmakta, "muhafazakâr düşünür" ile "muhafazakâr failin" aynı olmadığını tartışmaktadır. Muhafazakârlığın özsel bir kaynağı ya da evrensel ve yekpare bir formu olmadığını savunan Akçaoğlu, ideolojiyi muhafazakârlığın önemli bir boyutu olarak görse de bu zemini toplumsal uzamın diğer konumlarındaki muhafazakâr tavırların temeli olarak kabul etmemektedir. Muhafazakârlığın sosyolojik incelemesinin herhangi bir faili muhafazakâr kılan nesnel ve toplumsal koşulların tespit edilmesine ve failin belirli bir toplumsal konumda kendi muhafazakârlığını biçimlendirme süreçlerine odaklanması gerektiğini belirten Akçaoğlu, Bourdieu'nun ilişkisel sosyolojisinden faydalanarak bedensel bir muhafazakârlık tanımı önermektedir. Buna göre, muhafazakârlık "toplumsal cinsiyet, etnisite, uyruk ve dinî aidiyet gibi toplumsal görme ve ayrım ilkelerinin çeşitli alanlardaki sembolik girişimciliğinin neticesinde büründüğü" bir toplumsal görme ve ayrım biçimidir. Bu "sembolik ürünler bir eğilimler seti olarak içselleştirildikten sonra failin dünyayı muhafazakâr bir biçimde algılamasına ve yine muhafazakâr biçimde eylemesine yol açan zihinsel bir şemaya" dönüşmektedir. Akçaoğlu (2018: 22-27) ayrıca, Türkiye'deki yaygın akademik kanaatin "fiili muhafazakârlığın kaynağını kutsal metinler olarak kabul ettiğini" ve dini, "muhafazakâr değerlerin merkez bankası" olarak gördüğünü belirtmekte ve din ve muhafazakârlık arasında kurulan bağa işaret etmektedir. Nitekim popüler çizgide de muhafazakârlık genellikle dindarlık şeklinde algılanmaktadır.

Kurtoğlu (2018: 92) muhafazakârlığı kavramsal olarak kapsayıcı bir nitelik arz etmekten ziyade "tek başına doğrudan bir anlam-atıf ilişkisi kurma becerisi taşımaktan uzak olan ve bu ilişkiye ancak nitelemeler vasıtasıyla dâhil olabilen bir kavram" olarak

önermektedir. Bu sebeple muhafazakârlığı "toplumsal muhafazakârlık" nitelemesiyle kullanmakta ve muhafaza etme pratiğine, bu pratiğin değer/mana yüklü bir eylem oluşuna ve iradi/ bilinçliliğine vurgu yapmaktadır (Kurtoğlu, 2018: 130).

Öyleyse, muhafazakârlığı konu edinen bir araştırmada önemli olan öncelikle kavramın disiplin, araştırma konusu ve perspektife göre net bir ayrımının belirlenmesidir. Sosyolojik açıdan kavramı incelemek bir tanım yapmayı zorunlu kılmayan; fakat konu edildiği sınırların açık bir çerçevesini çizmeyi salık veren bir üslup gerektirmektedir. Bir siyasi ideoloji olarak muhafazakârlığın Türkiye'deki inşasını ve tarihsel seyrini konu edinebildiği gibi, kavramın "kültürel ve toplumsal" içeriğini ve gündelik dildeki yaygınlığını temel alarak din sosyolojisinde "dindar" şeklinde ulaştığı yaygın kullanımını konu edinebilmektedir. Böylelikle "muhafazakâr düşünür" ve "muhafazakâr fail" arasındaki sosyolojik fark da mikro bir inceleme alanı oluşturabilmektedir. Bu çalışma da "fiziksel uzamda somutlaşmış yapılar" gibi kavramların da "zihinsel yapı, sosyal görme ve ayrım ilkelerine dönüştüğünü" (Bourdieu, 2015: 383) kabul etmekte ve bir ideoloji olarak muhafazakârlığı konu edinmekten ziyade, muhafazakârlığı, sosyal politikalarla bağlantılı olan sosyal muhafazakârlık, toplumda muhafaza etme pratiğine yönelik toplumsal muhafazakârlık kavramları çerçevesinde kullanmaktadır. Bu minvalde, katılımcıların bu çerçevedeki dünya görüşlerini ve bunların aile yaşantısındaki yansımalarını sunmayı yeterli bulmaktadır.

3.3. MUHAFAZAKÂR AİLE DEĞERLERİ

Muhafazakâr aile değerlerinin Türkiye toplumunda ne ifade ettiğini ve bu kavramın hangi değerleri kapsadığını tanımlamak öncelikle değerler, muhafazakârlık ve aile konularında yapılmış çalışmaları gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Nitekim muhafazakâr aile değerlerinin konu edildiği çalışmalar (a) bir ideoloji olarak muhafazakârlığın aile görüşlerini, (b) bir ideoloji olarak muhafazakârlığın gelenek vurgusundan ötürü geleneksel aile değerlerini, (c) Türkiye'de muhafazakâr olduğu önerilen aile yapısındaki geleneksel aile değerlerini, (d) din sosyoloji literatürünce toplumda yaygın kullanımından ötürü kabul edilen ve dindarlık ile eş anlamlı kullanılan muhafazakârlığın atıf yaptığı ailedeki dinî değerleri ya da dinin aile

hakkındaki önermelerini içeren geniş bir kaynak alanını kullanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de toplumun muhafaza etme davranışına ve neyi muhafaza ettiğine yönelik bir sosyolojik araç olarak kullanılan ya da bir ideoloji olarak muhafazakârlığın toplumsal görüşlerini yansıtan, bu sebeple aileye dair de içerik taşıyan toplumsal muhafazakârlık çalışmaları konu ile ilgili önermeler sunmaktadır.

Değerler, toplumun anlam haritalarını ve düşünce dünyalarını ifade etmektedirler. Değer kavramına dair sosyal bilimler literatüründe farklı tanımlar ve perspektifler bulunsa da genel olarak değer, bireyin sosyalleşme sürecinde çevresiyle etkileşim sonucunda benimsediği, eylemlerini yönlendiren kalıcı bir kanaat ve standart şeklinde tanımlanmaktadır. Toplumsal bağlamda ise değerler genellikle toplum tarafından en uygun, en doğru ve en faydalı kabul edilen genelleştirilmiş davranış prensipleri olarak nitelendirilmektedir (TAYA, 2010: 3). Yazıcı'nın (2014: 211) literatürden aktardığına diğer tanımlara göre de değerler, bir sosyal grubun veya toplumun varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak amacıyla üyeleri tarafından kabul gören temel ahlaki ilkeler veya inançlardır. Bu genelleştirilmiş temel ahlaki ilkeler, ortak duygu, düşünce, amaç ve çıkarları yansıtarak toplumu bir arada tutmaktadırlar. Ayrıca değerler, bireyin veya sosyal grubun kabul ettiği standartlar, inançlar ve moral ilkeler olarak da tanımlanmaktadırlar. Sosyal değerler, doğru-yanlış, iyi-kötü, güzel-çirkin ve adalet konularında genel yargılar oluşturarak toplum yaşamında rehberlik yapmakta, bireylerin yaşamı anlamlandırmalarına yardımcı olmakta ve toplumun bir bütün olarak nasıl algılandığını belirlemektedirler. Bu sebeple Yazıcı (2014: 211) bireylerin tutumlarının toplumsal değerlerle tanımlanırken; aynı zamanda toplumsal değerlerin de bireylerin tutumları, kişisel tercih ve eğilimleriyle belirlendiğini aktarmaktadır.

Sosyal değerlerin örüntü, rol ve ilişkilerle kurumsallaştığını aktararak, aile kurumunu düzenleyen değerleri, "ailevi değerler" şeklinde tanımlayan Canatan (2019: 290) klasik dönemde geçerli olan değer ve kuralların günümüz Türk ailesinin yapısında da varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir. Ailevi değerleri; evlilik değerleri, terbiye değerleri, geçim değerler, saygı değerleri ve görgü değerleri temel kategorilerinde inceleyen Canatan (2019) klasik döneme eğilmekte ve Tusi, Kınalizade ve Yusuf Has Hacib'in bu konudaki tespitlerini detaylı bir şekilde

aktarmaktadır. Bu değerlere genel olarak bakıldığında ise evlilik değerlerinin dindarlık, denklik ve karşılıklı olarak haklara saygı duymak ve korumak; terbiye değerlerinin ise çocukların yetiştirilmesinde onların doğal yetenek ve becerilerini dikkate almak, davranışlarında itidale davet etmek, görev bilinci aşılamak olduğu görülmektedir. Ailevi değerlerden geçim değerleri ise toplumsal, dinî ve hukuki meşruiyet ve harcamada itidal şeklinde belirtilmektedir. Ebeveynler ve çocuklar arasındaki değerleri düzenleyen ailevi değer de saygı değerleridir ve anne-baba hakkı konusundaki normları düzenlemektedir. Buna göre çocukların anne-baba hakkını gözetmesi bir zorunluluktur. Görgü kuralları da bir diğer ailevi değerler kategorisidir. Gündelik yaşamdaki ziyafet, yeme-içme, oturma-kalkma gibi pratiklerde adap ve erkânı ifade eden değerler toplumdaki saygınlık ve ölçülülüğü muhafaza etmektedir. Bununla birlikte, ailevi değerlerin bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve adalet erdemlerini ifade ettiği görülmektedir (Canatan, 2019: 270-288).

Değerler, sosyolojinin bir konusu olarak toplumsal değişme kuramları temelinde ele aldığında ise modern ve geleneksel değerler ayrımı görülmektedir. Toplumların kültürel değerlerini ve siyasi eğilimlerini 1981 yılından beri takriben 100 ülkede düzenli bir şekilde yürüttüğü sosyal araştırmalarla saptayan Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey) temel toplumsal değerler olarak dikey eksende "geleneksel değerler" ve "seküler/ akılcı değerler", yatay eksende ise "hayatta kalma" ve "kendini ifade etme" değerlerinin ayrımını yapmaktadır. Inglehart ve Welzel'in (World Values Survey, 7: 2023) ayrımlarına göre geleneksel ve seküler/rasyonel değerler boyutu dinin önemli bir rol oynadığı toplumlar ile böyle olmadığı toplumlar arasındaki belirgin bir ayrımı ortaya koyar.

Geleneksel toplumlarda Tanrı, vatan ve aile üçlemesi sıkı bir bağa sahiptir, bu da otoriteye saygı ve aile bağları ile ulusal kimlik arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Özellikle aile, bireylerin ebeveynlerini gururlandırmaya çalıştığı ve büyük aileleri idealize ettiği merkezi bir alandır. Milliyetçi duygular yüksektir, yabancı ticarete karşı direniş gösterilir ve çevresel sorunların uluslararası iş birliği olmaksızın da çözülebileceğine inanılır. Politik pasiflik karakteristiktir ve geleneksel değerlere bağlılık, boşanmayı reddeden ve kürtaj, ötanazi ve intihar konularında "yaşam hakkını

savunan" duruşları benimseyen toplumları ortaya çıkarır. Bu boyut, özellikle ailenin hayatta kalma için önemli olduğu ön sanayi toplumlarında belirgindir.

Hayatta kalma ve kendini ifade etme boyutu, ekonomik ve fiziksel güvenliği önceliklendiren toplumlar ile öz ifade, hoşgörü ve sivil aktivizmi vurgulayan toplumlar arasındaki kültürel değişimleri kapsar. Buna göre, hayatta kalmaya odaklı toplumlarda, varoluşsal güvensizlik ve otonominin katı kısıtlamaları, çeşitlilik ve değişime yönelik endişelere yol açmaktadır. Bu, dış gruplara karşı hoşgörüsüzlük, geleneksel cinsiyet rollerine bağlılık, otoriter politik bakış açılarına eğilimli olmak, maddi değerleri sahiplenmek, bilime güven duymak, düşük çevresel aktivizm ve otoriter yönetimi tercih etme eğilimlerinde artış oluşturmaktadır. Buna karşılık, kendini ifade etmeye odaklı toplumlar hoşgörü, güven ve öz-iyiliğe odaklanmaktadır. Post-materyalist değerler buralarda ortaya çıkmakta ve bu, kendini ifade etme, çevreyi koruma ve cinsiyet eşitliği konularında yüksek bir farkındalığa geçişe işaret etmektedir. Bu boyut, varoluşsal güvenlik ve bireysel otonomiye sahip post-endüstriyel toplumların karakteristiği olarak tanımlanmıştır.

Araştırmanın (Inglehart ve Welzel, 2023) katılımcılara yönelttiği önermeler ise şu şekildedir:

a. Geleneksel değerler (seküler/akılcı değerler bunların karşıtıdır);

1. Tanrı, katılımcının hayatında çok önemlidir.

2. Bir çocuğun bağımsızlık ve kararlılıktan ziyade itaati ve dinî inancı öğrenmesi daha önemlidir.

3. Kürtaj hiçbir zaman meşrulaştırılamaz.

4. Katılımcının güçlü bir ulusal gurur duygusu vardır.

5. Katılımcı otoriteye saygı duymaktadır.

b. Hayatta kalma değerleri (kendini ifade etme değerleri bunların karşıtıdır);

1. Katılımcı ekonomik ve fiziksel güvenliğe, kendini ifade etme ve yaşam kalitesi düzeyinden daha fazla önem vermektedir.

2. Katılımcı kendisinin pek mutlu olmadığını ifade etmektedir.

3. Eşcinsellik hiçbir zaman meşrulaştırılamaz.

4. Katılımcı herhangi bir konuda bir dilekçeyi imzalamamıştır.

5. İnsanlara güvenme konusunda çok dikkatli olunmalıdır.

Dünya Değerler Araştırması 7'nin Türkiye hakkında ayrıntılı şekilde açıklanan raporu ise ailenin Türkiye toplumu için en önemli değer olmaya devam ettiğini, bununla birlikte aileye verilen değerde düşüşün olduğunu; buna mukabil arkadaş grubuna verilen değerin yükseldiğini; dinin toplumda çok önem verilen bir olgu olduğunu; fakat İslami siyasetin politikalarına tepki olarak dine verilen önemde öncekine göre bir düşüş gözlendiğini bulgulamaktadır. Ayrıca, Türkiye toplumunda çocuk sahibi olmanın yüksek bir oranla toplumsal bir görev olarak kabul edildiğini, çocuklara aktarılması istenen değerlerin en başında hoşgörü, saygı, çalışkanlık, sorumluluk bilinci ve dinî inanç olduğunu ve onların yaşlı ve hasta ebeveyne bakmakta öncelikli görevliler olarak görüldüğünü saptamaktadır. Toplumun sırasıyla uyuşturucu bağımlıları, eşcinseller, nikâhsız birlikte yaşayanlar, göçmenler, farklı dinden/ırktan/dilden kişilerle komşu olmakta temkinli olduğunu; fakat önceki yıllara göre daha rahat bir görünüm sergilediğini kaydetmiştir. Toplumun ataerkil karakteristiğini sürdürdüğünü, çalışan annelerin çocuk bakımındaki yeterlilikleri ile ilgili endişelerin devam ettiğini, erkeklerin iş hayatında olmalarının daha çok desteklendiğini, erkeklerin daha iyi siyasi liderler olacağına inancın sürdüğünü ve kadınların eşlerinden daha yüksek maaş almalarının toplumda %42-43'lük bir oranla hâlâ sorun olarak görülmeye devam ettiğini bulgulamaktadır.

Toplumdaki değerler araştırmaları geleneksel-modern, dindar-seküler ya da laik-muhafazakâr kategorilerini kurgularken ve toplumda değerler üzerinde bir çeşit kutup noktaları belirlerken, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin desteklediği *Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları* (2015, 2017) adlı çalışmalar kutuplaşma konusuna özellikle

eğilmektedir. Bu çalışmalarda, Türkiye'de parti tabanları arasındaki sosyal mesafenin yüksek olduğu, siyasi parti taraftarlığıyla siyasal kimliklerini iç içe kullandıkları, partililerin kendilerini diğer parti mensuplarından ahlaki olarak daha üstün gördükleri, kutuplaşmanın en çok sosyal medyada yer aldığı, kişilerin "yankı odaları" adı verilen sadece kendi görüşlerini paylaşan insanlar arasında yaşamayı seçtikleri gibi bulgular kaydedilmiştir. *15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrası Türkiye: Elitler Kutuplaşma Hususunda Kutuplaşınca* adlı araştırma da Türkiye'deki elitlerin ülkede kutuplaşma olup olmadığına dair görüşlerini araştırırken tam da bu konuda bir kutuplaşmanın olduğunu belirtmiştir. Çalışma, Türkiye'de toplumsal uzlaşı için bazı politika önerileri sunsa da "halkın yüksek düzeyde kutuplaştığını" ve bunun "ülkemizin yaygın bir gerçeği" olduğunu savunmaktadır (Aydın ve Balta, 2017: 5). Araştırmada "seçmenlerin, toplumsal ve siyasi konulara yönelik tutumlarında partici siyaset ekseninde, ciddi bölünmüşlük içinde olması" (Aydın ve Balta, 2017: 4) şeklinde tanım getirilmiş olan kutuplaşmanın siyaset sahasına baktığı açıktır. Kadir Has Üniversitesi desteğiyle yürütülen *Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması* (2017) da Türkiye toplumunda bir kutuplaşma olduğuna inananların oranını %61,7 olarak bulgulamışken bu ayrımın temelde laik ve muhafazakâr kesimler arasındaki ayrıma dayandığını düşünenleri %47,6 olarak açıklamıştır.

Siyasi bir alanı tarayan bu kutuplaşma araştırmalarının yanı sıra, Kolluoğlu (2020) Boğaziçi Üniversitesi destekli araştırmasında "Türkiye toplumunun bölünme hatları" olarak tanımladığı "seküler ve mütedeyyin" kesime, ailelerin çocuk yetiştirme pratikleri bağlamında baktığında "ortak yönlerin çok" olduğu kaydını düşmektedir. Siyasi kutuplaşmanın sosyal ve mekânsal ayrıştırma getireceğini düşündüğü için "kutuplaşmanın ötesini düşünmeye başlamak" istediğini, bu sebeple ayrışmadan ziyade benzer pratikler olacağını düşündüğü annelik-babalık pratiklerine baktığını ifade eden Kolluğlu (2020) tüketim tutum ve pratikleri, çocuklarına ayırdıkları imkân ve açtıkları alan, boş zamanlar için yaptıkları yatırımlar konularında ailelerin ortak bir tutum sergilediklerini bulgulamıştır. Araştırmanın en önemli sonucu olarak ise "çocuklarının sevdikleri işlerde çalışması, sevdikleri işlerle meşgul olmaları ve tüm emek ve gayretleri sonunda 'mutlu olmalarını' istemeleri" her iki kesimin anne ve babalık pratiklerinin ortak amacı olarak bulgulanmıştır. Bu bulgunun, kutuplaşma ve

ayrışma tartışmalarında bir adım öteye bakmak olarak katkı sunduğunu düşünmektedir (Kolluoğlu, 2020).

Toplumsal yaşamda değerlerin kutuplaşmasını, modernleşme ve muhafazakârlaşma ayrımları üzerinden kuran tartışmalara cevaben Sunar ve Kaya (2016: 345) ise siyasal yaşamı analiz etmede kullanılan ayrımların sosyal değerleri ayırt ederken kullanılamayacağını ifade etmektedir. Türkiye'de toplumsal değerlere etki eden farklılaşmanın en çok dinî pratikler düzeyinde olduğunu belirtmekte, siyasi partilerin seçmenleri arasında aile ve cinsellik konularında çok az bir değer farkı sergilendiğini; fakat özellikle cinsel roller, demokrasi ve ekonomik ve sosyal adalet konularında değerlerin benzer olduğunu savunmaktadır (Sunar ve Kaya, 2016: 345).

Konu ile ilgili bir diğer araştırma alanı da sosyal muhafazakârlık araştırmalarıdır. Everett (2013) araştırmaların sağ-sol, liberal-muhafazakâr şeklinde yapılan klasik siyasi ayrımlarda düzen, yapı, kapalılık, netlik, dogmatizm ve disiplin gibi özellikleri daha çok muhafazakâr savunucuların düşünce yapısıyla; belirsizlik ve karmaşıklığa daha yüksek tolerans, yeni deneyimlere daha fazla açıklık gibi özelliklerin ise liberal düşünceyle ilişki kurduğuna işaret ettiğinde sosyal muhafazakârlık değerlerinin tespiti için güncel bir ölçek önermektedir. Sosyal muhafazakârlığın insanlığın kadim ahlaki geleneklerinin korunmasına atıfta bulunduğunu ve temelde politik sorunların dinî ve ahlaki sorunlar olduğu varsayımını içerdiğini ifade eden Everett (2013: 6) önerdiği sosyal muhafazakârlık ölçeğinde ekonomik muhafazakârlığı da birlikte inceleyerek şu temaları sıralamıştır:

1. Kürtaj
2. Aile
3. Din
4. Geleneksel Evlilik
5. Geleneksel Değerler
6. Vatanseverlik

7. Askeri ve Milli Güvenlik (Ekonomik)
8. Mali Sorumluluklar (Ekonomik)
9. İş (Ekonomik)
10. Sınırlı Hükümet (Ekonomik)
11. Bireysel Silahlanma (Ekonomik)
12. Sosyal Yardımlar (Ekonomik)

Sosyal muhafazakârlık çalışmaları aile konusunda aile değerlerini, cinsel ahlak, toplumsal cinsiyet, ailenin önemi ve aileye itaat değerleri açısından ele almaktadır (Ray ve Wilson, 1976). Bununla birlikte sosyal muhafazakârlık özellikle Amerikan toplumundaki muhafazakârlığın siyasal hayatta ifadesini en temelde aile ve cinsel yaşam konusunda geleneksel değerleri, vatanseverliği ve bireysel silahlanmayı savunmakla ve kürtaj ve eşcinsellik karşıtlığıyla bulan (Smith, 2014: 101) o topluma ait müstakil bir fenomeni ifade etmek olarak da kullanılmaktadır. Özellikle aile değerleri konusunda, geleneksel aile değerleri, kürtaj ve eşcinsellik karşıtlığı olarak kabul edilmektedir (Vogl ve Freese, 2020: 7696). Türkiye'de sosyal muhafazakârlık ve seçmen davranışını incelediği araştırmasında ise Kuru (2016: 118) şu sosyal muhafazakârlık endekslerini kullanmıştır:

1. Mevcut toplumun korunması
2. Sosyal düzenin korunması
3. Toplumun iyiliği ve güvenliği arayışı
4. Aile otoritesinin korunması
5. Aile bütünlüğünün önemsenmesi
6. Geleneksel aile değerlerinin önemsenmesi
7. Makul cinsel yaşamın belirlenmesi

8. Evlilik öncesi bekâretin korunması
9. Kürtaja karşıt olunması
10. Boşanma konusunda temkinli olunması
11. Dinin ahlaki öğreticiliği ve sosyal fonksiyonunu koruma
12. Toleranssızlık (yabancı korkusu, toplumdaki değerler sistemine uymayanların dışlanması)

Aile konusunda, muhafazakâr bir parti olarak tanınan AK Parti'yle (Uçar ve Yalçın, 2014: 339-350) seküler ana muhalefet partisi olarak tanınan CHP seçmenlerinin sağladığı veriler arasında karşılaştırma yapmış ve bu konuda anlamlı bir farklılık bulgulamamıştır. Sosyal muhafazakârlığın ve Türkiye vatandaşı olmaya dair kültürel kimliğin toplumda siyasi zemindeki kutuplaşmayı önleyemediğini; seküler kesimler ile dindar kesimler arasında kültürel muhafazakârlık ekseninde bir ayrılık yaşandığını savunan Kuru, araştırma bulgularının din ile ilgili sonucunda ise dinin tüm seçmenler arasında sosyal muhafazakârlık kapsamında ortak bir etik ve bütünlük aracı olurken, kültürel muhafazakârlık açısından dinî pratiklerin zeminde ayırıcı bir kimlik sunduğunu belirtmektedir (Kuru, 2016: 120-121).

Muhafazakâr aile değerlerinin parametrelerini belirlemek için kaynak olarak kullanılabilecek toplumsal değerler ve sosyal muhafazakârlık araştırmalarından başka diğer kaynaklar da aile araştırmalarıdır. Nitekim "toplumsal araştırmalar Türkiye aile yapısında muhafazakâr değerleri bulgularken muhafazakârlığın kapsamındaki dinî öğeleri de serimlemektedirler." Bir kurum olarak, "ailenin en küçük toplumsal birim", "nesiller arası bir sistem" ve "toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi yapılardan etkilenen dinamik bir yapı" olduğu şeklindeki ön kabulünü ifade eden KONDA Araştırma ve Danışmanlık Şirketi 2012 yılında Türkiye aile yapısı üzerine yaptığı araştırmayı yayınladığında, Türkiye'deki aile yapısının geleneksel ve dinî değerler ağırlıklı ve iktisadi olarak geniş aileden çekirdek aileye geçiş arasında duran üçüncü bir aile tipi olduğunu belirtmiştir. Araştırma "geleneksel", "modern", "geleneksel muhafazakâr", "dindar muhafazakâr" gibi önceden belirlenmiş kategorilerle

yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları şu şekildedir ve muhafazakâr aile değerlerinin bu maddeler içeriğinde saptanması açısından anlamlıdır:

1. Aileyi kuran temel resmi ve dinî nikâha dayanan evliliktir.

2. Aileler çekirdek ailede yaşasalar da kendileri için aile tanımlarını "ilişkisellik" üzerinden geniş aile özellikleriyle yapmaktadır.

3. Aileler pratik hayatlarında ortak şekilde hareket etmeseler de ailedeki bireyler yüksek bireysellik özellikleri göstermemektedir.

4. Aileler araştırma anketinde kendilerine sunulan kategorilere göre kendilerini "geleneksel muhafazakâr" (%50), "dindar muhafazakâr" (%26,6) ve "modern" (%22,5) olarak tanımlamaktadırlar.

5. Aileler için komşuların ve çevrenin itibar ve saygısı öncelikli bir değerdir (%58). Bunu gelenek ve göreneklere (%54) ve dinî değerlere bağlılık (%46) izlemektedir.

6. Aileler maddi geçim ve çocukların bakımı ve korunması gibi konularda sosyal politikalar üretilmesini ve devlet müdahalesini talep etmektedirler.

7. Kadınların aile içi kararlara katılımı dört aile kategorisinde de düşüktür ve bu konuda kategoriler arasında anlamlı bir fark kaydedilmemiştir.

8. Ailelerin çocuklara öğrettiği değerler kız çocukları için "namuslu ve dürüst olma" (%82), "dinî vecibelerini yerine getirme" (%30), "çalışkanlık" (%20), "vatana ve millete bağlılık" (%18), "hakkını arayabilme" (%18), "gelenek ve göreneklere bağlılık" (%17); erkek çocukları için ise "dürüst ve namuslu olma" (%76), "vatana ve millete bağlılık" (%31), "çalışkanlık" (%27) ve "dinî vecibelerini yerine getirme" (%24) şeklindedir.

SEKAM'ın 2016'da yayınladığı "Türkiye'de Aile" adlı araştırma da aileye ilişkin toplumsal yaşam, evlilik, nikâh, eşler arası ilişkiler, cinsellik, boşanma, ebeveyn ve çocuk ilişkisi, boş zamanları değerlendirme, aileye yüklenen anlam, dinî bilgi düzeyi gibi çok sayıda başlık içeren geniş bir kapsamı ihata etmektedir. 12

bölgede ve 67 şehirde yürütülen bu araştırma toplamda 6748 kişiye sunulan anketlere dayanan araştırmanın sunuşunda aile tarihin en eski örgütlü yapısı, toplumun yapı taşı, "sorun çözmede alternatifi olmayan tek kurum", "hem değişim aracı hem de değişime en çok direnen kurum" olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, neslin devamı, toplumsal süreklik, kimlik ve kişiliğin inşası, toplumsal değerlerin korunup zenginleşmesi, cinselliğin düzenlenmesi, sorumluluk, sadakat, güven, sevgi, bağlılık ve birlik duygularının kökleşmesi, toplumsal statü kazanımı gibi konularda başat bir önemi haiz olduğu belirtilmiştir. Bu araştırmanın bazı sonuçları şu şekildedir:

1. Aileyi eş ve çocuklar olmak üzere çekirdek aile şeklinde tanımlama oranı yüksektir (%75,7) ve bununla birlikte %24,3'lük bir kesim pratik olarak büyük aile yapısına sahiptir.

2. Ailelerin %27,2'si Türkiye'deki mevcut aile yapısının iyiye gittiğini, %41,5'i kötüye gittiğini, %22,39'u ise aynı kaldığını düşünmektedir.

3. Ailede otorite olma konusunda kadınlara ve erkeklere tek başlarına yetki verilen alanlar vardır. Bununla birlikte aile reisi olarak "kadın-erkek birlikteliği" (%57,5) "erkek" (%38,8) ve "kadın" (%2,5) şeklindedir.

4. Evlilik "mutluluk" olarak tanımlanmaktadır (%63,8) ve tek eşlilik oranı %93,2'dir.

5. Aile ortamı değerlendirmesi %62,6 ile "huzurlu", %20,9 ile "çok huzurlu", %3,1 ile "huzursuz" ve %1,3 ile "çok huzursuz" şeklindedir.

6. Ailede namus kavramı cinsiyetler üstü bir kavram olarak algılanmakta ve hem beden hem de düşünceyle ilişkilendirilmektedir.

7. Aile içinde fiziksel şiddetin faili en çok "baba" (%35,6), sonra "anne" (%14) ve "eş" (%11,6) şeklindedir ve mağdurların ifadesine göre eşler arası şiddet evliliğin ilk zamanlarında başlamaktadır (ilk aylar %40,3; ilk yıl %21,5 ve ilk günler %25,1).

8. Ailede çocuğun “hayatın tadı” şeklinde tanımlanmasına dair yaygın bir temayül vardır (%49,8). Bunu, %27 ile “huzur/sevgi” ve %17,5 ile “neslin devamı” izlemektedir.

9. İnternet kullanım sıklığı ile nikâhsız/evlilik dışı cinsel birlikteliğe, nikâhsız birliktelik yaşayan komşuya, evlilik dışı birliktelikle çocuk edinmeye, sanal evliliğe ve çocukların eş seçimlerine dair tutumlar arasında anlamlı bir ilişki vardır.

10. Aileler yaşanılan bölgelere göre değerlendirildiğinde yapısal ve işlevsel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir, benzerlikler baskın olarak ön plandadır.

Araştırmada (2016) eşler arasında anlayış, hoşgörü, saygı, sadakat ve sorumluluk duygularının yanı sıra din birliğinin de başarılı bir evliliğin şartlarından (%14,8) olduğunu; toplumun dinî nikâha “evliliğe kutsiyet katan bir temel” olarak baktığını (%85,1- resmi/dinî nikâh + %4,5- dinî nikâh); ailelerin, kendileri bir dine bağlı olmayanlar dahil, çocuklarının dinî eğitim almaları konusunda pozitif bir tavır içinde olduklarını (%96,4) bulgulamıştır. Katılımcılara dinî bilgi düzeyi ile dinin duygu ve düşüncelere etkileri de sorulmuş ve bu cevapların evlilik dışı çocuk sahibi olma (olumsuz, %77,7), nikâhsız birlikteliklere (olumsuz, %73,5) ve namus kavramına yaklaşım (bedensel ve düşünsel), televizyondaki dizi ve filmlerinin aile ve değerlere olan etkisini (olumsuz, %70,9) değerlendirme gibi konularla ilişkisi serimlenmiştir. Ayrıca, bir kadının giyim tarzında en belirleyici kural olarak dinin etkisi %27,8 olarak belirtilmiş ve bu konuya yaklaşımda cinsler arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir (erkekler kadınlardan daha fazla bu görüşte). Eşler arasındaki (%11) ve anne-baba ile çocuklar arasındaki (%3,9) problemlerde dinî tutum ve davranışlara dair sorularda da sorulmuş ve dinî bayramlarda yapılan aktiviteler araştırmaya dâhil edilerek aile hayatında dinin yerine dair örnekler işaret edilmiştir.

TÜİK tarafından aile yapısı, aile yaşam biçimleri ve değerlerine yönelik Türkiye Aile Yapısı Araştırması başlığı altındaki araştırmalar 2006, 2016 ve 2021 tarihlerinde (mülga) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı iş birliğiyle yapılmış ve

ülkenin bütün coğrafi bölgelerini kapsamına almıştır. TAYA 2016'nın önsözünde[2] ailenin "sadece yapısal olarak değil anlayış olarak da" Türk toplumunun (ifade araştırmaya ait) temelini teşkil ettiği, milli ve kültürün doğduğu ve yeniden üretildiği bir alan olduğu ve ayrıca toplumu anlamanın ve toplum için politika üretmenin ilk basamağı olduğu ifade edilmektedir. Araştırma 35.475 katılımcıyla anket uygulanarak yapılmıştır ve araştırmanın soru alanları oldukça geniştir. Buna göre oturulan konut biçimi, oda sayısı, eşya sahipliği, ailenin aldığı sosyal yardımlar, krediler ve borçlar, ailenin tasarruf durumu gibi hane halkı özellikleri; evlenme yaşı, evlilik sayısı, eş ile tanışma biçimi, nikâh türü, başlık parası, akraba evliliği, evlilik törenleri ve eş adaylarında aranan özellikler, boşanma sebepleri, nafaka gibi evlilik ve boşanma konuları; ortak geçirilen zamanlar, ev içi iş bölümü, çocuğun bakımı, çocuğun eğitimi, hanede hasta ve engelli üyelerin bakımı, eşler arası sorun alanları ve anlaşmazlıklarda başvurulan kişiler gibi aile ve akraba ilişkileri; nikâhsız birliktelikler, kadınların çalışması, bireylerin kendilerine ve ailelerine dair mutluluk düzeyi algıları, dinî bilgilere erişim ve dinî inancın gündelik yaşamı etkileme düzeyi gibi aile ve toplum hayatına ilişkin algılar; ailenin sosyal ve kültürel yaşantısı ve yaşlılık konuları kapsanmıştır. Araştırmanın sonuçlarından bazıları ise şu şekildedir:

1. En yaygın aile tipi çekirdek ailedir (%65) ve dağılmış aile oranı %21'dir.

2. Bireylerin en baskın evlilik sayısı %95'lik oranla "bir defa"dır.

3. Erkeklerin kadınlarda eş adayı olarak aradıkları özellikler "ilk kez evlenecek olması" (%85), "aile yapılarının benzer olması" (%83) ve "dindar olması"dır (%76). Kadınların erkeklerde eş adayı olarak aradıkları özellikler de "bir işi olması" (%92), "aile yapılarının benzer olması" (%88), "ilk kez evlenecek olması" (% 85) ve "dindar olması"dır (%83).

[2] Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2016'nın önsözündeki metin dönemin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı Zehra Zümrüt Selçuk'a aittir. https://www.aile.gov.tr/media/35811/taya-2016.pdf Erişim 13.12.2023.

4. En yaygın boşanma sebepleri “sorumsuz ve ilgisiz davranma” (%51), “evin maddi geçimini sağlayamama” (%30) ve “eşlerin ailelerine karşı saygısız davranılması”dır (%24).

5. Ailede en çok yapılan ortak aktivite televizyon izlemektir (%40), ikinci sırada akraba ziyaretleri gelmektedir (%25).

6. Ev işlerinin bakım ve tamirat gibi türleri erkeklere; yemek, ütü, çamaşır, bulaşık, dikiş, temizlik gibi türleri de kadınlara tanımlanmıştır (%80-88).

7. Aileler genelinde aile içinde 0-5 yaş çocuklarının gündüz bakım sorumluğu %88’lik oranla annelere tanımlanmıştır. Anneanne ve babaanne desteği %6, kreş desteği %3, profesyonel bakıcı desteği ise %1’dir.

8. Ailede bakıma muhtaç hasta bireylerin bakımı %26’lık oranla eşleri, %16’lık oranla gelinleri, %19’luk oranla ise kızı ya da annesi tarafından yapılmaktadır. Bakıma muhtaç yaşlı bireylerin bakımı ise %8’lik oranla “gelinler”, %23’lük oranla “kız çocuklar” ve %18’lik oranla “eşler” tarafından yapılmaktadır. Bakıcı istihdam eden aileler ise %2’lik dilimdedir.

9. Aileler genelinde en çok görüşülen kişiler %89’luk oranla kız çocuklar, %88’lik oranla erkek çocuklar, %67’lik oranla anne, %66’lık oranla baba, %48’lik oranla da abi/erkek kardeştir.

10. Aileler genelinde kadının çalışmasını olumlu karşılama düzeyi %85’tir. Kadınlar kadınların çalışmasını erkeklere oranla daha fazla desteklemektedirler (%91, %75). Bununla birlikte kadının asli görevi %81’lik oranla “çocuk bakımı ve ev işleri” olarak tanımlanmaktadır.

11. Aileler genelinde bireyler ailelerini %13’lük oranla “çok mutlu” ve %62’lik oranla da “mutlu” olarak değerlendirmektedir. Ailelerinin mutsuz ve çok mutsuz olduğunu söyleyen bireyler %6’lık orandadır.

Araştırmanın dini konu edindiği soru alanları nikâh (resmi nikâh ile birlikte dinî nikâh %97,1; sadece dinî nikâh %1,1); evlenirken yapılan törenler (dinî nikâh merasimi %98); eş seçimi kriterleri (dindar olmak, kadınlarda %83, erkeklerde %76;

aynı mezhepten olmak, kadınlarda %76, erkeklerde %64,1); eşler arasında sorun yaşanan konularda (dinî görüş farklılıkları %2,4); eşler arasında anlaşmazlık olduğunda destek alınan kurum veya kişiler (din adamları %0,2); anne-baba ve çocuklar arasında sorun yaşanan konular ve destek alınan merciler (dinî tutumlar %6,2 ve din adamları %0,0); çocuğa ceza verme nedenleri (dinî görevlerini yapmaması %8,8); farklı din ve milliyetten biri ile evlenme (kadınlar için %27'lik oranda olumlu yaklaşım, erkekler için %33'lük oranda olumlu yaklaşım); dinî bilgilere ilişkin kaynaklar (aile ve akrabalar %57,2; din görevlileri %13,3, Kur'an kursu %11,6; okul %9,4) şeklindedir. Araştırma, dinî inancın gündelik yaşamdaki belirleyiciliğini eş seçimi, arkadaş seçimi, komşuluk ilişkileri, iş seçimi, oy verme davranışı, kılık/kıyafet seçimi, yiyecek/içecek seçimi, yaşanacak çevre ve çocuk eğitimi alanlarında araştırmış ve dinin belirleyiciliğinin en yüksek olduğu alanın "eş seçimi" (%76) olduğunu bulgulamıştır. Bu oranı, %75,3 ile yiyecek/içecek seçimi; %71,6 ile çocuk eğitimi; %66,0 ile kılık/kıyafet seçimi; %58,6 ile yaşanacak çevre; %58,2 ile arkadaş seçimi ve %57,7 ile komşuluk ilişkileri takip etmektedir. Dinî inancın oy verme davranışına etkisi ise seçenekler arasındaki %47,8'lik oranla Türkiye genelinde en azdır. Cinsiyet bakımından yapılan analize göre araştırma kadınların gündelik yaşamında dinin etkisinin erkeklere göre daha fazla olduğunu bulgulamıştır. Hane tipine bakılarak yapılan analizde de geniş ailelerde gündelik yaşam üzerindeki dinin belirleyici etkisi diğer hane tiplerine göre daha fazladır.

TAYA 2021'in önsözünde aile "bireylerin hayatlarına yön veren ve toplumların devamlılığını sağlayan, değer yargılarının ve davranışlarının şekillenip kuşaktan kuşağa dönüşerek aktarıldığı bir kurum" olarak tanımlanmaktadır. Burada, ayrıca, hızlı bir dönüşüm süreci yaşayan toplumumuzda aile hakkında yapılan çalışmaların ve onların sağladığı verilerin güncellik sorunu yaşadığı belirtilmektedir. Çalışma 2016'da yapılan araştırmanın kapsamından daha dar bir alanı kapsamaktadır (hane içi ilişkiler, hane içi iş bölümü, hane içi ortak zamanlar, hane içindeki otorite, demografik özellikler, gelir kaynakları, evlilik yaşı, evlilik kararı alma biçimleri, uygun eş adayı kriterleri, evlilik törenleri, başlık parası uygulaması, çocuğa bakış, eşler ve ebeveyn-çocuk arasındaki anlaşmazlıklarda başvurulacak kişiler ya da kurumlar, eşler arası geçim düzeyi ve başlıca sorun alanları, aile mutluluk düzeyi, boşanma

nedenleri, kadının çalışmasıyla ilgili sosyal algılar, akrabalık ilişkileri, sosyal hayat ve alışkanlıklar, yaşlılıkta bakım). Araştırmanın raporunda yayınlanan genel sonuçlar şu şekildedir:

1. Ev işleri çoğunlukla bir aile üyesi tarafından ve yüksek oranda kadınlar tarafından yapılmaktadır.

2. Hane ile ilgili konularda kararlar genellikle ortak olarak alınmaktadır.

3. Aile bireyleri en fazla akşam yemeklerinde bir araya gelmektedir.

4. İlk evlilikler çoğunlukla 20-24 yaş aralığında yapılmaktadır.

5. Evlilikler %56,8'lik oranla görücü usulü şeklinde gerçekleşmektedir.

6. Eşler arasında evlilik sözleşmesi %1,4'lük bir oranda yapılmaktadır.

7. Eğitim hayatına verilen öncelik evlenmeyi düşünmeme konusundaki en önemli etkendir.

8. Eşler arasındaki problemler en çok "harcamalar"a dayanmaktadır.

9. Boşanma sebepleri arasında en öne çıkan sebep "sorumsuz ve ilgisiz davranma"dır.

10. Kadının sosyal hayata katılımı ve çalışması olumlu ve önemli olarak değerlendirilmektedir.

11. Aile üyeleri yaşları ilerleyen anne ve babalarının bakımları konusunda kendilerini sorumlu addetmektedir.

Araştırma bulgularından aile yaşantısında dinin konu edinildiği soru alanları ve sonuçları ise şu şekildedir:

1. Evlenirken yapılan törenlerde dinî nikâh %90 oranındadır.

2. Eş seçiminde aranan kriterlerden "dindar olma" şartı kadınlarda %74,9; erkeklerde %68,2'dir.

3. Eşler arası yaşanan bir sorunda destek alınacak kişi ya da kurumlar konusunda "din adamları"na başvurma kadınlarda %0,1; erkeklerde 0,4 oranındadır (burada, eşler arası bir sorunda "kimseden destek almam" cevabının en yaygın cevap olması anlamlıdır: kadınlarda %28,6; erkeklerde %36,9).

4. Eşlerle yaşanan sorunlarda "dinî görüş farklılığı"na verilen cevap %88,4 oranı ile "hiçbir zaman"dır.

5. "Çocuk sahibi olmak inancımızın bir gereğidir" ifadesine katılım %73,1'dir (bu alanda, "vatana ve millete hayırlı çocuk yetiştirmek toplumsal bir görevdir" seçeneğine katılımın %94,4 olması anlamlıdır.)

6. Aileler dinî bayramlarda %56,3 oranında hediye vermekte ve %62,3 oranında da aile büyüklerine ziyarette bulunmaktadır.

Aile yapısı araştırmalarından sonra, ailedeki muhafazakâr değerlerin tespiti için müstakil bir ölçek öneren Doğan'ın (2016: 163) araştırmasına bakıldığında ise "muhafazakâr aile değerleri"nin şu önermeleri kapsadığı görülmektedir: (a) Çocuklara evde anne ve babası tarafından dinî ve ahlaki değerler öğretilmelidir; yaşlı anne ve babasına bakmak çocuğun görevidir; (c) meşru bir neden olmadan kürtaj yoluyla bebeği aldırmak büyük bir insanın canına kıymak kadar kötü bir davranıştır; (d) aile dinî ve manevi değerlere bağlı olmalıdır; (e) bir kadın evleninceye kadar bekâretini korumalıdır; (f) ev kadını da çalışan ve para kazanan kadın kadar değerlidir; (g) çocukların her istediğini alarak değil, onları aza kanaat etmeyi öğreterek mutlu edebilirsiniz; (h) nikâhsız beraber yaşamak doğru değildir; (i) bir kadın başörtüsüyle, başı açık olanlar gibi her yerde çalışabilmelidir; (j) maddi ve manevi sorunlar olduğunda başvurulması gereken ilk yer ailedir; (k) kadınlar için bazı meslekler uygun değildir; (l) eş seçiminde dindarlık benim için çok önemlidir. Tutum ölçeğinin ikinci faktörü olarak ortaya çıkan geleneksel kadın erkek rolleri ise şu şekilde sıralanmıştır; (a) evin reisi erkektir; (b) kadının asıl görevi anneliktir; (c) evin iç işlerinden (yemek, temizlik gibi) kadın, dışarıdaki işlerden (fatura yatırmak, pazar alışverişi gibi) erkek sorumludur (Doğan, 2016: 163).

Doğan'ın çalışmasına benzer şekilde; fakat direkt değerleri niteleyen bir perspektifle değil o değerlerin kaynağını ifade eden aktörler üzerinden Canatan (2011: 204) da aile değerleriyle ilgilenmiştir. Canatan'a (2011: 204) göre toplumdaki muhafazakâr kesimlerin aile değerleri geleneksel evliliğin sürdürülmesi, evlilik dışı cinsel ilişkilerin reddedilmesi, ailedeki geleneksel rol dağılımının devam ettirilmesi, geleneksel eğitimin ve bu eğitimde ebeveynlerin otoritesinin korunması, mevcut cinsel eğitim programları yerine erken cinsellik ve hamileliği engelleyen eğitimler vermek, kürtaja karşı çıkılması ve çocukları cinsel sömürüden koruyacak politikalar geliştirmektir.

Değerlendirme

Toplumu, çelişik olmaksızın insanın üreticiliğinden etkilenen ve üreticisini de etkileyen diyalektik bir olgu şeklinde inceleyen Berger (2018) bu sürecin dışsallaşma, nesnelleşme ve içselleşme süreçleriyle ilerlediğini ifade etmektedir. Dışsallaşma, insan bilincinin kendisinden taşarak çevresinde görünür olduğu, toplumsal ürettiği fazdır. Bu bilinç tarafından toplumsalda üretilen dünya, bilinç karşısına harici bir gerçeklik olarak çıkmaktadır. Bu gerçekliğin tanınması ve kavranması ile ise, artık nesnelleşmiş bu dünya bilinçte yeniden özümsenmektedir. Bireyler manalarını kavradıkları bu "yasa koyucu" toplumsal dünyada, bu anlamları kavramakla kalmamakta; fakat bu anlamların sübjektif dünyasının bir parçası olmaktadırlar (Berger, 2018). Muhafazakâr aile değerleri de muhafazakârlık, aile ve din çalışmalarının ortak kümesini ifade eden bir değerler alanında durmaktadır. Bu sebeple bir siyasi ideoloji olarak incelenen muhafazakârlığın aile görüşleri, bir sosyal muhafazakârlık araştırmasının aile yaşantısında izi sürülebilecek ölçütleri, bir aile yapısı araştırmasının araştırma sorusu olarak seçtiği öncüller ve konu edindiği değerler, değer araştırmalarının kapsama aldığı seküler/muhafazakâr ayrımları, din sosyolojisinde konu edilen ve muhafazakârlıkla eş anlamlı kullanılan dindar aileler böylelikle konuya dair bir ölçek geliştirmekte ya da çerçeve çizmekte önemli kaynaklar hâline gelmektedir.

Everett (2013: 5) kişileri sosyal muhafazakâr kılan ölçütleri belirlemenin pratik zorluğundan bahsederken araştırmaya uygun bir tanım ve bakış açısı geliştirmenin

önemine yaptığı vurguyla bu çalışma için de özgün bir tanımlamayı salık vermektedir. Nitekim, sosyal muhafazakârlık araştırmaları için önerdiği 12 maddelik ölçeği sunarken 'bireysel silahlanma' gibi öğeler göz önüne alındığında, ölçeğin Amerikan muhafazakârlığını temsil eden nitelikte görülebileceğini kabul etmekte ve bu ölçeğin, örneğin Sahra Altı Afrika muhafazakârlığını doğru bir şekilde ölçme olasılığının düşük olabileceğini ifade ederken (Everett, 2013: 5) bu çalışmanın kendi çerçevesini oluşturmasının gerekliliğine de dolaylı bir şekilde işaret etmektedir. Bu sebeple, Inglehart ve Welzel'in (2023) geleneksel ve hayatta kalma değerleri önermeleri; Everett'in (2013) sosyal muhafazakârlık ölçütündeki ekonomik muhafazakârlık harici parametreleri, Kuru'nun (2016) Türkiye'de araştırdığı sosyal muhafazakârlık endeksleri ve son olarak Doğan'ın (2016) önerdiği muhafazakâr aile değerleri ailedeki muhafazakâr değerlerin kapsamını oluşturmakta entegre bir şekilde kullanılmıştır.

Araştırmamız, bu çalışmaların yukarıda sunulan ve ekler kısmında müstakil olarak belirtilen önermelerini ailedeki muhafazakâr değerler olarak kabul etmektedir. Bu araştırmanın yöntemi ve metodu gereği bu değerler, bir sonraki bölümde araştırmacıların aile tanımlamaları ve yaşantıları hakkında yaptığı paylaşımların içinde aranacak ve bulgulandıkları yerlerde değerlendirme kısmında sunulacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULAR VE ANALİZ

4.1. EVLİLİK ÖNCESİ DÖNEM

4.1.1. Tanımlar

Ailedeki muhafazakâr değerlerin din ile ilişkisi aile yaşantıları aracılığıyla araştırılan katılımcılara evlilik öncesi döneme ait tecrübeleri sorulduğunda bazı tanımlar öne çıkmaktadır. Nişanlılık kavramı bu tanımlardan biridir ve nişanlılık tanımı bu dönemdeki ritüeller ve rollerle de sıkı bir ilişki içerisindedir. Katılımcıların yaşantılarında nişanlılık[1] 32 katılımcı içerisinde A3, A4, B2, C2, C4 İ1, İ4, D3, H3, H4, M3, M4, S1, S4'ün hayatında "sorumluluk" duygusuyla betimlenmektedir.

> (…) Sonraki süreç artık nişan... Bir yüzük var parmağında, birine söz vermişsin o da senin yüzüğünü taşıyor. Bir sorumluluk tabi… Kendini tek düşünmüyorsun artık. İnsanlar da seni öyle düşünmüyor. Haline hareketine daha dikkat ediyorsun. O süreç her şeyin evlilikle ilgili olduğu bir süreç. Çalıştığını, kazandığını ona göre ayarlıyorsun. Eşinin ailesine karşı da sorumlulukların başlıyor. Kızlarını sana emanet etmişler, güvenmişler, bazı şeyleri koruyorsun. Zaten aile kuracaksan eğer bu insanla o süreçte her şey çok mühim (D3).

> Bir nişanlılık süremiz oldu, bir yıl kadar. Eşimin tayinini bekledik İstanbul'a. Bu süreçte birkaç kez telefonda görüşmüşlüğümüz oldu, arada birkaç kere de evimize geldi. O süreçte tabi herkes sana misafir gözüyle bakıyor, nişanlısın artık, evden ayrılma vaktin gelmiş. Yavaş yavaş ailenden kopuyormuşsun gibi geliyor. Hani sen de kendi yuvanı kuracaksın. Onların bakışı da değişiyor, daha böyle bir saygı var gibi. Daha yetişkinsin. Yaşın küçük öyle çok büyük değil ama nişanlısın artık, bir aile kurma sorumluluğu almışsın (S4).

> Tabi bizde söz kesince aynı zamanda nişan da yapıldı. Eşimin ailesinin evinde… Biz de kalabalık gitmiştik, yemiştik, içmiştik, ikramlar çoktu. Bizim

[1] Farsça bir kelime olan ve işaret/belirti anlamına gelen *nişan*dan türeyen ve Türkçeleşen nişanlanma/nişanlılık kavramı evlenmek üzere söz vermiş olma ve bu amaçla yüzük takmayı ifade etmektedir. Toplumun gelenek ve göreneklerine göre şekillenen söz kesme ve yüzük takma merasimleri kişilerin evlenme niyetlerini ortaya koydukları ve bu niyetlerini çevrelerine duyurdukları evliliğe hazırlık aşamasını ifade etmektedir. Taraflar bu süreçte, belli ölçü ve sınırlar çerçevesinde birbirleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaktadırlar. Nişanlılık hukuki bir terim olarak da kullanılmaktadır. İslam'da ise nişanlılık nikâh öncesinde adayların değerlendirilmesi, taraflar arasında bir halvet hali bulunmadan birbirlerini görmesi gibi süreçleri ifade etmekte; fakat evlenme akdinden sayılmamaktadır (Güneş, 2007: 162, 187).

> müziklerimiz çaldı, bahçede halayımız oldu. Eğlencemiz oldu; ama tabi bir de bir sorumluluğun da altına giriyorsun yani. Oradan bir bakıyorsun ya bu kadar insan senin için gelmiş. Sen de baban gibi amcaların gibi bir aile kuruyorsun artık. Sorumluluk taşıyorsun artık yani. Hani nişanlısın. Nişanlısın demek aile oluyorsun artık demek. Her şeyi ona göre planlıyorsun. Birisi sana güvenmiş, hem yakınsın hem uzak [Bu ne demek, biraz açabilir misiniz?] Yani şu demek artık onun sorumluluğunu alıyorsun; ama hem de bir sınır var arada. Daha aynı evin çatısı altına girmemişsiniz. Eşimle yani. Daha çok aileler etrafında. Dikkat ediyorsun (H3).

Nişanlılık sürecini tanımlamaya yönelik öne çıkan diğer ifadeler ise "söz vermek" (B1, C1, D4, İ2, İ3), "evlenme niyetini ilan etmek" (A1, A2, C3, M2); "evliliğe hazırlık" (D2, S2, S3) "toplumsal bir talep" (H1) ve "gelenek, görenek"tir (B3, B4, D1, H2). Bu konudaki örnekler katılımcıların ifadeleriyle şu şekildedir:

> (…) Nişan taktık kendi aramızda. Bir nevi artık söz vermiş oluyorsun, birlikte bir yola çıkıyoruz diyorsun. Artık güven duyuyorsun yani (İ3).

> Bize geldiklerinde annemle babam sözü nişanı bir yapalım dediler. Hani bazen eşim okul çıkışına gelirdi, söz de olmasın, bilinsin ki yanında nişanlısıdır, evlenecekler. Hani gizli saklı bir şey değil… İnsanlara da bildirmiş oluyorsun niyetini (M2).

> Bizim toplumumuzun bazı beklentileri vardır işte söz kesmek, nişan yapmak ne bileyim bohçalar gelir gider. Biz bu tür şeyleri tercih etmedik eşimle. O bana evlenme teklifi ettiğinde bizim için her şey tamamdı artık. Biz evliydik yani. Bunlar daha çok toplumsal talepler işte nişan yapacaksınız vs... Nihayetinde biz de yapmış olduk ailelerimiz için; ama çok sonradan… (H1)

> Bizim için çok heyecanlı bir süreçti nişanlılık. Geleneklerimizin ve göreneklerimizin bize alan açtığı bir yerdi orası… Eşimle sık sık görüşürdük, çoğu kez ailesinin evine giderdim ben, akşam yemeğine. Ufaktan bir hazırlık gibi, hani sizden öncekilerin sizi yetiştirmesi gibi bir şey… Her şey bir anda olmuyor da yavaştan eğitiliyorsunuz, hazırlanıyorsunuz gibi; ama tabi içimiz çok heyecanlıydı. Kolay da geçmedi, insan bir an önce evini barkını kurmak istiyor (B2).

Katılımcıların aile hikâyelerine dâhil edilen; fakat evlilik öncesi dönemlerine ait olan nişanlılık süreci, "kaçarak" evlendiğini ifade eden katılımcı M1 hariç, tüm parti çalışanlarının hayatlarında yer edinen bir görünüm sunmaktadır. Bu süreç, katılımcılar için evliliğe niyet etmiş olmanın sorumluluğunun hissedildiği, müstakbel eşlere ve ailelere verilen bir sözün bağlayıcılığının vurgulandığı, gelenek ve göreneklerin taleplerine cevap verilen bir süreci ifade etmektedir. Bu anlamda parti

çalışanları arasında tespit edilebilen anlamlı bir gruplaşma ya da bir derece farkı yakalanmamıştır. İstisnai olarak, toplumsal beklentilere muhalif bir duruş sergileyerek bir nişanlılık süreci istemediğini aktaran katılımcı H1'in yaklaşımı nişanlılık sürecini tanımlamakta diğerlerinden farklıdır. Bununla birlikte "aileleri için" bir nişan merasimi yapmış olması yine aile kavramını içselleştirme dolayısıyla aile beklentisinin yönlendirici bir güç olarak bireysel karar mekanizması üzerindeki etkisine örnek olmaktadır.

Katılımcıların cevapları kadın ve erkek kategorilerine göre değerlendirildiğinde nişanlılığı "sorumluluk" duygusuyla tanımlayan A3, A4, B2, C2, C4, İ1, D3, H3, M3, M4, S1'in ve nişanlılığı "söz vermek" şeklinde tanımlayan B1, C1, D4, İ2, İ3'ün erkek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte nişanlılığı "evlenme niyetini ilan etmek" şeklinde tanımlayan A1, A2, C3, M2'nin; "gelenek ve görenek" şeklinde tanımlayan B3, B4, H2 kadındır. Bu durum, nişanlılığın söz vermek gibi bir bağlayıcılığı ve sorumluluğu ifade etmesi açısından erkeklerin "evin reisi erkektir" muhafazakâr değerine bir gönderme yaptığı düşünülebilmektedir. Paylaşımlara partiler bazında baktığımızda nişanlılığa atfedilen anlamlara dair heterojen bir dağılım vardır. Partililer arasındaki anlamlı bir ortaklık ise nişanlılık fenomeninin, kaçarak evlendiğini söyleyen katılımcı M1'in toplumsal bilgi stoku dâhil, her katılımcını hayatında bir karşılığı olması ve evliliğe "ailenin önemi", "geleneksel ailenin korunması", "geleneklerin korunması" muhafazakâr değeriyle ilişki kurarak dâhil edilmesidir.

4.1.2. Ritüeller

Katılımcılara evlilik öncesi dönemde yapılan hazırlıklar, merasim ve ritüelleri işaret eden hatıraları sorulduğunda kız isteme[2], söz kesme töreni[3], nişan töreni, bohça

[2] Bir kızı evlenmek için ana ve babasından veya yakınlarından istemek. TDK (Çevrimiçi) https://sozluk.gov.tr/ "kız istemek" Erişim 12 Şubat 2023.
[3] Evliliğe dair sözleşmek anlamına gelmektedir. Evliliğe hukuki bir boyut kazandırmaktadır (Mandaloğlu, 2016: 140).

hazırlama[4], bohça götürme[5] ve çeyiz serme[6] gibi gelenekler öne çıkmaktadır. 32 katılımcıdan katılımcı M1 hariç "kız istemek", "söz kesmek" (M4) ya da "nişan yapmak" aile hikâyelerinde yer alan ritüellerden olmuştur. Bu konudaki paylaşımlar şu şekildedir:

> Bizde önce bir söz olur kızın evinde. Nişanımızda da yemek olur, yemek ikram edilir. Erkek tarafı yemeklerini yerler, kahvelerini içerler. Önce isteme sonra yüzük olur. Büyütürsen salonda devam eder gün. Gitmezsen evde devam eder. Sözü böyle yaptık. Nişan da bir düğün salonunda oldu. Dinî nikâhımı da orada yaptık. Yiyorsun, eğleniyorsun o zaman öyle olmuştu (C3).

> Hani aileler de birbirini tanıdığı için eşimle söz kestik zaten haftasına. [Söz kesmekten kastınız nedir, biraz anlatır mısınız?] Yani aramızda söz vermek, seninle evleneceğim demek. Söz gününü mü anlatayım? [Buyurun lütfen.] O gün eşimin ailesine gittik. Herkeste tabi bir heyecan var, hazırlanıyorsun en güzel şekilde. Rahmetli annem, rahmetli babam, kardeşlerim, babamın amcasının oğlu vardı o da rahmetli oldu, babamın amcası gibiydi, yaşı büyüktü onun, o; büyük yengem, benim bir arkadaşım vardı İsmail, o. Başka kim vardı? Yani ailecek, yakın çevrem gittik evlerine. Onlarda da bir kalabalık vardı tabi; ama ben babamın yanında öyle oturdum tüm gün. Babam işte söze girdi hoş beşten sonra: "Allah'ın emri Peygamber'in kavli ile kızınızı oğlumuz …'a istiyoruz". Evde kız çok da bizim kim için gittiğimiz belli [gülüyor]. "Haberimiz var" dedi kayınpederim (…) Annemdeydi yüzükler, kurdele filan takmışlar, Hacı Dede, kayınpederin babası, o geldi. Dua etti, galiba birkaç nasihatte bulundu, ne dediğini hatırlamıyorum; ama bir şeyler demişti. Sonra kesti sözü. Babamın elini öptüm hemen (M4).

Evlilik öncesi bu döneme ait ritüellerde katılımcıların anlatımına göre "ritüeli yöneten" kişiler ritüele katılanlardan daha ön plana çıkmaktadır. Bu kişiler, dinî inanç, pratik ve bilgileriyle öne çıkan hoca ya da hacı lakaplı kişiler (A3, A4, B1) yahut akraba çevresinde aile büyüğü olarak yaşına hürmet gösterilen kişilerdir (A1, A2, B2, B3, B4, C1, C2, C3, H1, H2, H3, H4) ki sıklıkla bunlar dede ve amcadır. Bu kişilerin erkek olması, geleneğe; fakat aynı zamanda erkeklere imamlık vazifesi yükleyen İslam dinine referans ile açıklanabilmektedir. Katılımcılar için bu durum tercihlerini yansıtan paylaşımlarının satır aralarında yakalanabilmektedir.

---

[4] Gelin ve damat başta olmak üzere diğer yakınlara/akrabalara hazırlanan hediyeleri ifade etmektedir (Durutürk, 2008: 50).

[5] Nikâh şekeri, davetiye, gelinlik, damatlık gibi törensel tüketim nesnelerine zemin hazırlayan bohça götürme nişanlılık dönemindeki hediyeleşme faaliyetidir. (Durutürk, 2008, 51).

[6] Gelinin getirdiği çeyizleri herkesin görmesi için yaymak, teşhir etmek, çeyiz asmak. (Çevrimiçi) https://sozluk.gov.tr/ "çeyiz sermek" Erişim 12 Şubat 2023.

> Eşimin çalıştığı kursta çok sevdiği bir hocası vardı. İş dışında da sık görüşürlerdi kendisiyle. İşte hocasının eşi çok saygın, muhterem, yüzlerce hafız yetiştirmiş bir muallimdi. Sağ olsunlar, biz söz kesmeye gidince eşim kendilerinden rica etmişti, gelmişlerdi. Sözümüzü o kesti (B1).

> Biz evde aile arasında yapmıştık nişanımızı. Kayınpederim, kayınvalidem, kaynım bizimle beraber birinci derecede yakınlarımız vardı. İsteme, söz kesme, nişan hepsi bir aradaydı. Zaten o zamanın siyasal atmosferinde şaşaalı bir şey yapmaya imkânımız yoktu. Dedem, yaşça da en büyüğümüz oydu, rahmetli, o (D2).

4.1.3. Roller

Katılımcıların aile tecrübelerine dair anlatımlarında evlilik öncesi döneme ait roller, bu döneme ait tanım ve ritüellerle ilişkili olduğu gibi bir sonraki dönem olan evlilik dönemine hazırlık safhasıdır. Katılımcıların paylaşımları sırasında "nişanlısı" (A1, C1, C4, D3, İ1, H4, S3) ve "evin kız/evin oğlu" (A2, C2, İ4, M3, M4, S2) olmanın özel bir anlam taşıdığı, bu sebeple bir rol olarak muhafaza edildiği gözlemlenmektedir.

> Tabi o günden sonra nişanlısı olarak daha rahat gördüm eşimi. Önceden birkaç kere iş çıkışına da gitmiştim; ama içeri girmemiştim. Sonra arkadaşlarıyla tanıştırdı, gittiğimde içeriden, masasından alıyordum eşimi. E bir merak da oluyor insanlarda, işte …'nin nişanlısı. Bir gözler üstümde hissediyordum; şimdi bakıyorlar… Kimi seçmiş, kimi beğenmiş. Şimdi nişanlısı olarak hani onu temsil ediyorum orada; ama bir yandan da bir gurur gibi bir cesaret mi diyeyim özgüven mi diyeyim hani o da oluyordu (C1).

> Bir gün babam geldi evdeydim öyle anneme yardım ediyordum ayvanda çatlaklar vardı, onları dolduruyorduk. Seslendi dedi nişanlın gelmiştir. İnsan bir tuhaf oluyor tabi, e bir heyecanlanıyorsun; ama o zaman anladım, dedim hani bir saygı var nişanlısı olunca. İşte baban hürmet ediyor, seni çağırıyor, sayıyor yani, belli ki artık buradan başka bir yuva kurulacak (H4).

> Benim eşimin babası vefat etmişti mesela, biz tanışmadan üç dört sene önce. Annesi böyle kontrolcü bir kadındı. Bayram dahi olsa öyle işte eşi hanımı yanında olmayan akraba kısmından kimseyi almazmış eve, öyle bilinirmiş. Eşim de anlatırdı zaten; ben de saygı duydum; ama mesela giderdim yemeğe evlerine. "Oğlum sen artık bu evin oğlusun" derdi kayınvalidem (S2).

4.1.4. Değerler

4.1.4.1. Eş Seçimi[7]

Bireylerin evlenecekleri kişileri seçmeleri ve kendisiyle aile kuracakları, hayatlarını birlikte devam ettirecekleri bir partnerin seçimine dair tercihleri, kriterleri, beğeni ve meşruiyet zeminleri, içinde yaşadıkları toplum tarafından şekillenmektedir. Bununla birlikte, bireyler toplumda uyumlu ve makul görüneni biçimlendirme gücündedir. Katılımcılara eşlerini seçerken hangi kriterleri temel aldıkları sorulduğunda 32 katılımcıdan İ2, S4 eşlerini seçerken esas aldıkları temel bir kriterden bahsetmemiştir; fakat ifadeleri eşleriyle evlenmelerindeki en önemli faktör olarak "aile onayı" ya da "aile kararını" vurgularken ailenin kişilerin hayatındaki değerini, belirleyiciliğini ya da ağırlığını sergilemektedir:

[7] Geleneksel aile yapısından modern çekirdek aile yapısına yoğunluklu olarak yapılan geçişlerde Canatan (2018: 115) sanayileşme, tarımda mekanizasyon, işsizlik, iç ve dış göçler, kentleşme; iletişim, ulaşım ve teknoloji araçlarının ilerlemesinin etkisini belirtmekte ve bu faktörlere göre değişen aile yapısının evlilik yaşı, eş seçimi, gibi konularda da değişimlere sebep olduğunu kaydetmektedir. İslam dininde evliliğin sürekliliği ve huzurunun temini için eşler arasında denkliğin önemi vurgulanmaktadır (Atar, 2007: 116). Evliliğin sağlıklı olabilmesi için koşulan kefâet (denklik), ayrıntılarda mezhepler arasında görüş ayrılıkları bulunsa da erkeğin, karısının ailesine dinî, ekonomik ve sosyal seviye bakımından denk olması gerektiği hususunu ifade etmektedir. Çoğu fakîh tarafından kabul edilmiştir. Bununla beraber Hasan-ı Basrî, Süfyân es-Sevrî, Kerhî, Tahâvî gibi âlimlerin İslâm'ın eşitlik anlayışına ters düştüğü için kefâet şartını kabul etmedikleri belirtilmektedir. Hanefi mezhebinin denklik yorumu soy, Müslüman olmak, hürriyet, meslek, dindarlık ve zenginlik konularında; Şafi mezhebindeyse dindarlık, soy, meslek ve sanat, hürriyet, bedensel ve zihinsel özürlü olmamak hususlarındadır (Aktan, 2002: 166). Kefâet içerisinde dindarlık ve takva şartı "Zina eden erkek zina eden veya müşrik olan bir kadından başkasıyla evlenmez. Zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır" (en-Nur, 24/3) ayeti ile temellendirilmiştir. Bununla beraber kefâet evlilik huzurunu sağlamak için belirlenmiş bir şarttır ve dindarlık ve takva dışındaki şartlar zamanın ve toplumun örfüne göre belirlenmiş olup değişkenlik arz etmektedir. "Dini ve ahlâkı itibariyle hoşunuza giden bir kişiden teklif aldığınız takdirde onu evlendirin. Eğer böyle davranmazsanız yeryüzünde büyük bir fitne ve düzensizlik olur" (Tirmizî, Nikâh, 3) hadisi denklik konusunda tavsiye vermektedir (Atar, 2007: 113; Aktan, 2007: 133). Bunlarla birlikte, 'Kadınlarla dört hasletleri için evlenilir: Malı için, asaleti için, güzelliği için ve dini için. Sen dindar olanı tercih et, mesut olursun.' (İbn Mace, Nikâh, 6) hadisi de Müslüman bir erkeğin eş seçimi için bir kriter tavsiyesidir. İslam'ın baba-kız, anne-oğul ve kardeş evliliği dışında, amca/dayı-yeğen, teyze/hala-yeğen, nene/dede-torun evliliğini de ensest olarak gördüğü; ayrıca kayınvalide, gelin ve eşlerin diğer evliliklerinden olan çocukları ile evlenmeyi haram saydığı; sütanne, sütnine ve sütkardeşlerle de evlenmeyi yasakladığı belirtilirken içevlilik ve dışevlilik kurallarını dikkate almadığı, yani kuzenler dahil bir çok akrabanın evliliğinde yasaklara yer vermeyerek esasen dinin cinsiyetler arası farklılıklar hariç tüm sınıfsal, kültürel, toplumsal farklılıkları reddeden ümmet düşüncesine vurgu yaptığı belirtilmiştir. Bu durumun Türklerin evlenme törelerinde yer alan dışevlilik kuralını İslamiyet'in kabulüyle birlikte değiştirdiği kaydedilmiştir (Altuntek, 2001: 21-22). Bu durum, eş seçimi konusunda önemli bir çerçeve çizmektedir. Türkiye'de yapılmış aile çalışmalarının eş seçimine dair kriterlerine bakıldığında dindar olmak, aynı mezhepten olmak gibi cevapların dini etkiyi ortaya koyduğu açıktır.

> Hiçbir kriterim yoktu ki benim. Ben 18 yaşındaydım evlendiğimde, ben daha çocuktum. Ailemi dinledim. Benim eşim halamın oğlu (İ2).

> Büyükler uygun gördü evlendik. Amca çocuklarıyız biz eşimle (S4).

Diğer katılımcıların eş seçimlerindeki kriterlere bakıldığında ise 32 katılımcıdan A3, B1, B2, C1, C4, D1, D4, İ4, H1, H2, H3, M1, M3 "uyumluluk/uygunluk"; A4, B1, C1, C4, İ4 "güven hissi"; A3, A2, S2 "dindarlık" özelliklerini ön plana çıkarmaktadır.

> Uyumlu olması, uyum sağlayabilecek olması. Bir yaşantım var sonuçta, bunu kabul edecek buna uyum sağlayacak bir eş olmasıydı. Bunun yanında, beraber yürüyebileceğime inandığım biri olması (A3).

> Biraz uyum aradım. Sarışın olsun, esmer olsun değil de biraz bana yakışan, aileme yakışan, ailemi sürdürebilir birini arıyordum (İ1).

> Dedim ki kendime "Ya bu saatten sonra artık seni attan düşürecek biri karşına çıkmaz. Yani benim yaşam biçimim ile ilgili artık beni ne çok şaşırtabilir ki?". Baktım eşime, aile kurabileceğim biri kendisiyle. İşte temelde güven aradım ben (C4).

> Mesleğim icabı çok farklı şeyler gördüm o yüzden çok seçici oldum, güven, sadakat aradım (A4).

> Dinî değerleri, ahlaki değerleri ve Allah korkusuna baktım ben; çünkü bir erkek eşten değil Allah'tan korkacak. Eğer Allah'tan korkuyorsa eşine sevgisi saygısı tamdır, anne babaya saygısı tamdır (A2).

"Uyumluluk/uygunluk" kategorisindeki iki örnek (H1, H3) özellikle "ideolojik uygunluğu" araması bakımından dikkat çekmektedir. Katılımcıların eş adaylarından öncelikli beklentisi olan "uyum", kendi yaşantılarına, kendi değer ve aile yapılarına dair bir uygunluğu ifade etmektedir. Bu tercih sosyal aktörlerin *habitus*'u yeniden üretme gayretinin bir sonucu olarak okunabilir. Bununla birlikte, ait olduğu sosyal yapının karşısında eleştirel bir duruş sergileyen ve kendi *habitus*'unu kurmaya çalışan katılımcının (H1) ifadelerindeki devrimci istek de kendisine "uyumlu" olanı aramaktadır:

> Dar görüşlü, feodal, cinsiyetçi rollere bağlı bir erkek olmaması lazımdı. Benim kendi babam, erkek kardeşlerim böyleydi. Ben böyle birisini

> istemiyordum. Eşimle tanışınca fikirlerimizin bu yönde uyduğunu gördüm ve evlendik (H1).

> Aynı coğrafyadan olması; çünkü sosyolojik uyum çok önemli, ideolojik yapımızın aynı olması, çok önemli oldu. Benim kriterlerim bunlardı diyebilirim (H3).

Katılımcıların cevaplarına bakıldığında zihin haritalarında "evlenilecek kişi" (C1), "aile kurulabilecek, anne olabilecek birisi" (C4, D3), "bir ömür birlikte yaşanılabilecek bir insan" (D1, M3), "evliliğe uygun olmak" (B1) şeklinde kriterlerin de yer aldığı görülmektedir. Bu kriterlerin kişilerin kendi düşünce dünyaları ile bunun dışında bıraktıkları alanları ayırdığı nettir. Bununla birlikte iki katılımcı (D2, İ3) için "aşk" hissetmek önemli bir ölçüt olmuş ve aşkı ararken İ3, iki kere evlendiğini belirtmiştir.

Katılımcıların cevaplarını erkek ve kadın kategorileriyle değerlendirdiğimizde ortaya çıkan anlamlı ortaklık ya da farklar şöyledir: Eş seçiminde "aile onayı" ya da "aile kararı" ifadesini kullanan İ1, S4 ve "aşk"ı bir kriter olarak belirleyen D2, I3 kadındır. Kriterlerinin içerisinde "güven hisleri" olduğunu ifade eden A4, B1, C1, C4, İ4 erkektir. Katılımcılarımızda yakın akraba evliliği iki örnekle kaydedilmiştir.

> Benim eşim halamın oğlu. Biz bunlarla uzun süredir görüşmüyorduk. Onlar kendileri düşündüler planladılar. Ben çok karşı çıktım; ama baktım ailem çok istiyor, ailem isteyince de ben bir şey diyemedim. Görücü usulüydü bizimkisi (İ2).

> Büyükler uygun gördü evlendik. Amca çocuklarıyız biz eşimle (S4).

4.1.4.2. Fiziksel Teması Sınırlı Tutmak

Katılımcılara evlilik öncesi dönemlerde nişanlılarıyla (şimdiki eşleri) görüşürken fiziksel temaslarının nasıl olduğu hakkında yöneltilen özel soruları her katılımcı cevaplamıştır. 32 katılımcıdan C4, H1 haricindekilerin "elini tutmak" ile "cinsel birliktelik yaşamak" şeklinde ikili ayrım yaptığı; C4 ve H1'in evlilik öncesi cinsel birliktelik yaşadığı; A3, A4, C2, C3, D1, D2, H2, H3, H4, M3, S1, S3, S4'ün "el ele dahi tutuşmadıklarını" belirttiği; A1, A2, B1, B2, B3, B4, C1, D3, D4, İ1, İ2, İ3, İ4, M1, M2, M4, S2'nin ise "sadece el ele tutuştuklarını ifade ettikleri görülmüştür.

C2 ve H1 katılımcısı hariç, diğer 30 katılımcıların evlilik öncesi cinsel birlikteliklere karşı olduğu da kaydedilmiştir. Katılımcı C4'ün ise kendi deneyimlediği ile ideal olarak istediği arasındaki farkı işaret etmesi, bu konu özelinde zihin dünyasının pratik yaşama göre daha muhafazakâr sayılabileceğini en az bir örnekle işaret eden bir kayıttır. Bu cevapların örnekleri sırasıyla şu şekildedir:

> El ele tutuştuk biz. İnsanlar birbirlerini tanımalı, bir şeyler hissetmeli. Cinsel anlamda pek ileri gidilmesi taraftarı değilim, bunun evlilikten sonra olması gerekiyor; ama en azından bir el ele tutuşmak çok önemli. Benim bir eniştem vardı, hacı. Rahmetli oldu yeni. Bana dedi ki, 83 yaşındaydı, "Senin var ya bu teyzen, dedi bir elini tutturmadı ya bana!" İşte adamın içinde kalmış, 83 yaşında; ama demek ki önemli yani. Hani bazı insanlar bazı şeylere karşı çıkar; ama mutlaka isteği vardır. Zaten insan etrafa yalan söylese de kendine söyleyemez. Bunlar hayatın bir gerçeği, mutlaka elini tutacaksın, bir elektrik alacaksın, bir şey hissetmen lazım hissetmeden bir evlilik olmaz (C1).

> Ben evlenmeden önce eşimin elini tuttum; ama şu var öyle birlikte olmak filan Türk-İslam sentezine yakışmaz. Ben çok tutucuyum. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan hangi mezhep, din, ırk olursa olsun ortak bir kültürümüzdür bu. Bizim İslam düşüncemizin dışında bir de bakışımız, yöremizin bakışı önemlidir (İ1).

> Biz kaçtık. Ben kaçtığım güne kadar da elini tutmadım eşimin. Kendi kız kardeşlerim de olduğu için çok temkinli davrandım, eşim de temkinliydi zaten. Resmi nikahımız geç oldu; ama dinî nikâhımızı hemen yaptık (M3).

> Hanımımla evlendiğimizde bir buçuk aylık hamileydi o; ama kızım için istemediğimi ben yaşamış oldum. Fiziksel popülerliğim bu konuda beni zorladı tabi. Sen istesen de istemesen de sana geliyorlar. Öyle oldu o zaman (C4).

Katılımcıların evlilik öncesi dönemlerinde fiziksel temaslarını belirleyen unsurun toplumsal yapıda içselleştirdikleri aile değerleriyle ilişkili olduğu anlaşılan cevaplara ek olarak AK Partili katılımcıların, SP'li katılımcıların ve parti üyelikleri bulunmayan katılımcıların cevapları ise evlilik öncesi cinsel ilişkiyi ya da nikâhsız birliktelikleri dinî inançlarına uygun olmadığı için tasvip etmediklerini ifade etmektedir. A3 ise fiziksel temas ile mahremiyet ve kutsiyet arasında kurduğu bağı direkt ifade etmiştir. Bu düşüncelerin örnekleri sırasıyla şu şekildedir:

> Benim eşimin elini ilk tutuşum nikâha giderkendi. Ben mutaassıp değildim, mini etek giyerdim, askılı giyerdim, dar pantolon giyerdim. Babam rahat

yetiştirdi. Karşı değilim birlikte de olabilir insanlar; ama sübyana günah. Niye herkesin aile yuva ortamında olması varken, dışarıda öyle doğsun ki. Ufacık çocuklar bile o çocuğu rencide ediyorlar artık, günah! Büyükler evliyken yaşayacakları şeyleri bekârken yaşadığı zaman çocuklar çekiyor günahı (C2).

Sadece el ele tutuşma... Gönlümüzde fırtınalar koptu tabi; ama gönül dünyamız belli, yetiştiğimiz aile çevresi belli. El ele tutuşmak da haram; ama onu işledik işte, yapacak bir şey yok (B1).

Çok fazla bir şey yoktu ya. Evlilik öncesi birliktelik olacaksa evliliğin anlamı kalmıyor ki. Olayın kutsiyetini bitiriyor, hoş bir şey değil. Evlilik cinsel ilişki demek değil illa; ama mahremiyetini bozuyor bu (A3).

Evlilik öncesi ya da dışı bir birliktelik mümkün değil, Allah'ın kanununa, dinimize uygun değil. Haram. Bizim de sınırımızı çizen şey ta en başta (S2).

4.2. EVLİLİK HAYATI

4.2.1. Tanımlar

4.2.1.1 Evliliğin Kutsiyeti[8]

Bu araştırma kapsamında, Türkiye toplumda dinî nikâhın evliliğe kutsiyet kattığı inancı (SEKAM, 2016; Avcı, 2019: 142), ailenin "tüm muhafazakâr

[8] Evlilik, ailenin alt sistemlerinden biri olarak bir toplum ya da topluluk içerisinde kimler arasında, ne zaman ve nasıl eş ilişkileri kurulacağını düzenleyen bir olgudur. Tüm toplum ve topluluklarda var olduğu rapor edilen ve mahremiyeti düzenleyerek cinsel ilişki konusunda ortaya koyulan sınırlar ve yasakları ifade eden temel bir kurum (Aslantürk, 2001: 290-291) olarak kabul edilmektedir. Berger (1964: 3-5) ise Kellner'le ortak çalışmasında aile sosyolojisinin Durkheim'dan beri evliliğin, bireyi anomaliye karşı koruyan bir yapı olarak tanımladığını ifade ederek bu tanımın ardındaki "düzen inşa eden araçsallığı" vurgulamaktadır. Weber'in, toplumu bir anlamlar ağı olarak okumasından; Mead'in, kimliği bir toplumsal fenomen olarak tanımlayışından ve Schutz ve Ponty'nin gerçekliğin toplumsal olarak inşa edildiğini savundukları fenomenolojik perspektiflerinden yararlanarak evliliği "bireyler için anlamlı ötekileriyle kurdukları ilişkiler içinde günlük yaşamlarını organize eden, kendine ait tipleştirmeler oluşturan, onlar için bir düzen sağlayarak yuvada hissettiren, bir başka deyişle bireyler için anlamlı bir şekilde tecrübe edilen istikrarlı bir gerçekliği (kimlik, dünya) kuran, yerleştiren ve modifiye eden önemli bir araç" olarak kabul etmektedir (Berger ve Kellner, 1964: 3-5). Bu sebeple toplumsal inşacı perspektifte Berger, evliliği bir ilişki ve iletişim ağı temelinde kavramaktadır ve kişiler için anlamını, kişiler için nasıl bir dünya ve kimlik aracı olduğunu, hangi iletişim, dil ve simgelerle kurulduğunu incelemektedir. Böylelikle evlilik, bireyler açısından mikro-sosyolojik, toplumla ilişkiler açısından da makro sosyolojik araçlarla incelenmektedir. İslam hukukunda ise evlilik çoğunlukla birleştirme, bir araya getirme, evlenme, evlilik, cinsel ilişki gibi anlamlara gelen 'nikâh' ve 'zevâc' kelimeleriyle karşılanmaktadır. Terminolojik olarak, "şer'an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen ilişkiyi" ifade etmektedir. İslâm hukuku, yegâne

politikaların merkezinde kutsal" bir söyleme sahip olması (Kesgin ve Yaman, 2013) verileri ışığında, evlilik ve kutsiyet ilişkisi kapsamında fikirleri "Sizce evlilik kutsal mıdır?" sorusuyla sorulan 32 katılımcıdan A3, A4, B1, B2, B3, B4, C1, C2, C3, C4, D1, D3, D4, H1, H4, İ1, İ2, İ3, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3, S4 evliliğin kutsal olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. H1 ve H3 içinse evlilik "kutsal değildir". A1, A2, D2 da evliliğin kutsiyetini "içindeki yaşam şekli" (A1), "doğru insanı bulmak" (A2), mahremiyeti korumak" (D2) gibi şartların temini sonrasında kutsal saymakta ve bu nedenle, evliliğin kutsiyetine "göreceli" şekilde yaklaşmaktadır. Evliliğe "kutsal" olarak bakan katılımcıların düşünce akışlarından bazı örnekler şöyledir:

> Müslümanım diyen İslam'la şereflenmiş herkes için kutsaldır evlilik. Hadis-i şeriflerden, ayet-i kerimelerden aldığı bir önem var. Rasulullah'ın (sav) sözü var, evlenin çoğalın ben sizlerin çokluğuyla övüneceğim diye, bu başlı başına bir kutsiyet katar işe (A3).

meşru aile ilişkisini, evliliği ifade eden bu "nikâh akdi" ile tanımaktadır (Atar, 2007: 112). Bununla birlikte, İslâm dini, bir vecibe, bir farz olarak emretmiş olmasa da evliliği dinin asli kaynakları kabul edilen ayet ve hadislerle teşvik etmektedir. "Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir" (Nur, 24: 32). "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır" (Rum, 30: 21) ayetleri ve "Gençler! Evlenmeye gücü yeteniniz evlensin…" (Buhari, Nikâh: 3) "Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimle amel etmezse, benden değildir. Evlenininiz!"' (İbn Mace, Nikâh: 2) ayet ve hadisleri bu konuda verilen örneklerdendir. Bahçekapılı (2008: 31) İslam dininin ilahi kitabı Kur'an-ı Kerim'in evlilik müessesesini peygamberlerin sünneti, Allah'ın kullarına bir nimeti ya da Allah'ın kudretinin bir işareti olarak tasvir ettiğini belirtmektedir. Ayrıca, evliliğin "taat, salih evlat yetiştirmek ve iffetli olmak" gibi niyetlerden ötürü bazı İslam hukukçuları tarafından "ibadete vesile olan akit" şeklinde yorumlanarak bir yönüyle ibadet bir yönüyle de muamelattan kabul edildiğini belirtmektedir. Bu konuda "Sizin için temiz kılınan kadınlardan nikâhlayın..." "Ey gençler sizden evlenmeye güç yetirenler evlensin" ayet ve hadisini örnek vererek harama düşme tehlikesi olanlar için evliliğin vacip olduğunu; harama düşme tehlikesi olmayanlar için de evliliğin müstehap olduğunu ifade etmektedir. Evliliğe gücü yeten bir kimsenin evlenmesinin ve evlilik sorumluluğunu yerine getirmesinin ibadetten daha üstün görüldüğünü, evliliğin amaçlarının nefsi haramdan korumak, nesil yetiştirmek ve kadının geçimini temin etmek olarak kabul edildiğini aktarmaktadır (Bahçekapılı, 2008: 33). Ayrıca, konuyla ilgili dinin asli kaynaklarının evliliğin amacını temelde "güzel ahlakı korumak" olduğunu savunmaktadır (Bahçekapılı, 2008: 31).

İslam dininin asli kaynaklarında evliliğe atfedilen önemle birlikte Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Müslüman Türk ailesinin yeni bir şekil aldığı ve evlilik akdinin eşleri birbirine mirasçı kılarak dini ve hukuki bir bağ oluşturduğu, bu sebeple de dini bir kutsallık kazandığı tarihsel bir kayıttır (Gökbel, 2010: 89). Bununla birlikte, evliliğin bir ritüel olarak kutsal sayılması çivi yazılı tabletlerde tasvir edilen kutsal evlilik törenlerinden itibaren izlenebilmektedir (Nuhoğlu ve Çoban, 2022: 505). Nuhoğlu ve Çoban (2022: 505) bu konuda Sümer tanrılarından Aşk Tanrıçası İnanna ile Çoban Tanrısı Dumuzi'nin evliliklerinin bereket sembolü olarak kutsallaştırıldığı ya da tanrıların evliliklerini anlatan Hititlere ait İnandık Vazosunda kutsal evliliğe hazırlık aşamaları ve çeşitli figürlerin çizimiyle evliliğin bu kültürlerdeki kutsiyetine dikkat çekildiği belirtilmektedir (Nuhoğlu ve Çoban, 2022: 506).

> Kutsal tabi, Efendimiz diyor evlenen insan dininin yarısını tamamlamıştır diyor artı bir de diyor ki yarın öleceğinizi bilseniz bugün nikâh yapın (S2).

> Bekârken, kızken ne kadar zıpır olursan ol evlendikten sonra durulman lazım. Artık genç kızlığında yaptığın şeyleri yapmaman lazım kız için de erkek için de aynı. O zaman o aile olmaz. Evlilik dışı yaşantılar olur, o zaman da bir sürü annesi babası belli olmayan çocuklar olur. Günah onlara günah (C2).

> Evet kutsaldır yani toplum bizim için çok önemli yaşadığımız toplum çok önemli. Toplumu oluşturmak adına kutsal, evlilik her yönüyle kutsal (C1)…

> Evlilik kutsal bir şey… Resmi nikâh da önemli imam nikâhı da önemli (C3).

> Aileyi kuran bir bağ olması ve insana bir koruma sağlaması nedeniyle kutsaldır evlilik (D3).

> Evlilik kesinlikle kutsaldır. En nihayetinde evli olan insanlar yuva kuruyorlar ve bu yuvanın içerisinde birtakım nesiller yetişiyor. Bu çocukların temel değerleri alması noktasında birliğin olması çok önemli. Neslin devamı ve insani, evrensel değerlerin devamı noktasında aile belirleyici. Aileyi ortadan kaldırırsanız bu temel değerler de gider. Aile, evlilik bu yüzden kutsal (B2).

> Bence kutsaldır; çünkü her evliliğin kendine has bir yasası vardır. Bireyler de kendiliğinden oluşan o yasaya, evliliği bireyler arasında kuran o ilk yasadan dolayı, uymak durumundadırlar (M2).

> Tabii çok kutsal. Ailede sevgiyi saygıyı hissetme çok manevi bir şey parayla kazanılacak maddiyatla ilgili şeyler değil bunlar kutsal şeyler içten geldiği için kutsiyet duygusunu hatırlatan şeyler (İ2).

> Erkek ve kadın olarak yaratılmışız. Evlilik bu ihtiyacımızı, zayıf yaratılışımızı bir tamamlıyor. Bu yüzden kutsal (S3).

Evliliği "kutsal" olarak yorumlayan katılımcılar bu kutsiyeti dinî inançlara, toplumsal yapıya ve manevi değerler ve psikolojik öğelere atıfta bulunarak tanımlamıştır. Buna göre, A3, B1, B3, D3, D4, H2, H4, İ1, M2, M3, M4, S1, S2, S4 evliliğin İslam inancında ayet ve hadislerle teşvik edildiği, sünnette örnekliği bulunduğu için dinî inanca referans vererek kutsal olduğunu düşünmektedir. B2, B4, C1, C2, C3, C4 evliliğe, toplumun en temel birimi olan aileyi teşkil etmesi, bireyleri düzenli bir hayata yönlendirmesi, bireylere sorumluluk ve görev bilinci aşılaması bakımından toplumsal açıdan kutsiyet atfetmektedir. Bununla birlikte A4, D1, İ2, İ3, İ4, M1, S3 kutsiyetin sevgi, saygı, dayanışma, merhamet, annelik ve babalık duyguları

gibi birtakım manevi değerleri ve psikolojik öğeleri niteleyen bir kavram olduğunu, evliliğin de bu değerleri haiz olmak bakımından kutsal olduğunu düşünmektedir.

Evliliğin kutsiyeti sorusuna verilen cevaplarda katılımcıların kutsiyet kavramına atfettikleri anlamların (a) ilahi inanışlar ve kökenler; (b) dogmatik/ yasa koyucu ve görev verici; (c) manevi değerler ve psikolojik öğelerle bütünleşik olduğu görülmüştür. Bu bulgu, din sosyolojisinin en temel araştırma konusu olan din ve toplum ilişkisinde karşılıklılığın bir örneği olarak kabul edilebilir. Toplumsala ait bir kavram dine ait bir kavramla bu şekilde bir araya gelmekte ve birbirlerini karşılıklı olarak yeniden üretmektedir.

Evliliğe herhangi bir kutsiyet atfetmeyen 2 katılımcıdan H1, kutsiyet fikrini aile yapısındaki cinsiyetçi ayırımlara yönelik toplumsal bir telafi mekanizması şeklinde, olumsuz olarak değerlendirmektedir. H1'e göre böyle bir toplumsal telafi mekanizması olarak toplumsal cinsiyet ayrımına eklemlenmiş ve bu sebeple bir çeşit toplumsal baskı aracı olarak kullanılmıştır. Evliliğin kutsal olmadığını düşünen diğer katılımcı H3, evliliği sadece onaylanmış bir cinselliğin ifadesi ve sosyal bir işlevi haiz toplumsal bir yapı olarak dile getirmiş ve bunun kutsiyetle karıştırılamayacağını ifade etmiştir:

> Kutsal değil. Bu bir tercihtir. Birlikte yaşamaya bıraksaydı toplum, bir yasaya bağlı olmadan, insanlar bunu tercih ederdi. Toplumun değerleri dine aykırı bulmasa, insanlar evlenmezdi birlikte yaşarlardı. İnsanlar bunlar nedeniyle evleniyor. Toplumla ilgili bir şey bu, evliliğe biz bunu atfediyoruz öyle ki kadınlar bu kutsallığa inansın ve ne olursa olsun ailesini korusun, kolu kırılsa yen içinde kalsın. Erkek için söylenmiş olsa bu kadar aile içi şiddet olmazdı. Kutsallık denilen şey onu korumak için çaba harcansın diye, manevi olarak emek verilsin diye ki bunu kadınlar için söylemişler işte. Namus meselesi gibi… (H1)

> Ya neden kutsal olsun ki, o bir sosyal yapıdır. Etrafta kim kimle birlikte, kimin soyu nereden geliyor, bunları belirleyen bir düzendir evlilik, aileyi kurar (H3).

Kutsiyetin göreceliğini savunan A1, A2, D2 ise her evlilik bağının kendi başına kutsal olmadığını; ancak bu bağlarla ortaya çıkan yapı içerisindeki tutum ve davranışların niteliğine göre evlilik hakkında bir kutsiyet saptaması yapılması gerektiğini belirtmişlerdir.

> Onu siz kutsal hale getirirsiniz. Ben evlendim kutsal bir şey yaptım değil; ama birbirinize olan sevginiz sadakatiniz yaşam şekliniz bunu o hale getirebilir. İçinde ne yaşadığınıza bağlı… Kutsiyetinin devam etmesi sizin elinizde (A1).

> Eğer ki doğru insanı bulursan kutsaldır evlilik (A2).

> Evlilik kutsaldır; ama içindeki mahremiyetten dolayı. Siz onu korumazsanız kutsal olmaz. Şimdiki evlilikler kutsal olmuyor (D2).

Evliliğin kutsallığı konusundaki cevaplara erkek ve kadın kategorileriyle bakıldığında evliliğin kutsal olup olmaması konusundaki fikirlerin cinsiyet ile anlamlı bir ilişkisi yoktur. Bununla birlikte evliliğin kutsallığını dinî referanslarla açıklayan katılımcıların tümü erkektir. Kutsiyeti göreceli olarak tanımlayan ve aile içi yaşantıyı temel alan katılımcıların da tümü kadındır.

Katılımcıların evliliğin kutsallığı konusundaki verdikleri cevapların çalıştıkları siyasi partilere göre anlamlı bir karşılaştırma oluşturduğu noktalar ise şöyledir: SP'li katılımcılar, S1, S2, S3 ve S4, evliliğin kutsiyetini "ayet ve hadislerle teşvik edilme" esasına bağlarken; CHP'li katılımcılar, C1, C2, C3 ve C4, evliliğin kutsiyetini "toplumu düzenleme, toplumsal sorumluluk" görev ve bilinciyle ilişkilendirmektedir. Bu ilişkilendirme biçimleri, toplumun nicelik açısından nüfusunu ve kültürel açıdan değerlerini korumaya alması bakımından evlilik kurumunun politikacılar tarafından kutsiyet bağlamında desteklendiği (Avcı, 2019: 145) verisine de uygun düşmektedir[9].

[9] Arapça k-d-s kökünden türetilen bir kelime olarak Türkçede de kullanılan kutsal ise "temiz ve pak olmak"; takdis "kutsallık nispet etme" ve mukaddes de "kutsallık nispet edilmiş" anlamlarına gelmektedir. Bir dinin içindeki bütün unsurları birleştirerek herhangi bir dine bağlı olan kimseyi o dindeki tabiatüstü sayılan varlığa, Tanrıya, ritüele, cemaate, doktrine ve ahlaka bağlayan, kişinin din çerçevesinde kalmasına yardımcı olan bir duyguyu ifade etmektedir. Kutsal kendisine saygı duyulması beklenen, bunu müeyyidelerle sağlayan bir tabu olarak bir görev ahlakı taşıyan toplumu yönlendirme gücüne sahiptir (Demirci, 2023: 1). Din bilimleri açısından kutsalın tanımındaki önemli bir faktör, kutsal ve kutsal olmayan/profan ayrımıdır. Latincede sancire "diğerlerinden ayrı ve sınırlar içine alınmış" ve pro-fanum "özel alanın dışında bulunan" kelime ayrımları kutsal ve kutsal dışı arasındaki diyalektik ilişkiyi ifade etmektedir. Bu ayrım, din bilimleri tasniflerince ilkel kabul edilen dinlerde daha baskın ve geniş olarak kabul edilmektedir (Demirci, 2023: 1). Din sosyolojisi de toplumsal yaşamı ayırt eden en temel ayrımlardan biri olarak bu kutsal ve profan ayrımını ele almaktadır. Demirci (2023: 2) kutsalın özellikleri ile ilgili Otto'dan şu özellikleri aktarmaktadır: (a) İnsanın kendinden farklı ve üstün bir güç karşısında duyduğu korku ve saygı karışımı ürpertici bir hissin yöneldiği objede saklı bir kudrettir. (b) Bir şeyin kutsallık kazanması kendiliğinden değildir. O bir zuhur halidir. Bir şeyin kutsal olması onun tabiatüstü, ilahi bir güçle temasından ötürüdür. (c) Kutsal bir tabudur, onu kutsal olmayandan ayıran müeyyidelerle çevrilidir. (d) Kutsallık kalıcı ya da geçici olabilir. (e) Kutsal sirayet edicidir. (f) Kutsal, içinde oluştuğu topluma bir anlam dünyası sunar. Kutsal, toplulukların neyin kutsal olup olmadığına dair temyizine, kutsal olanlarla nasıl ilişki kuracağına dair yönlendirmelerde bulunur

Araştırmanın verileri, evliliğin kutsal olup olmadığına dair algılara öncelikle kutsalı anlamlandırma biçiminin etki ettiğini göstermektedir. Nitekim katılımcılardan evliliğin kutsal olduğunu ya da göreceli olduğunu ifade edenler açıklamalarında kutsalı genel olarak iki insan arasında hem onları hem toplumu etkileyen iletişim, değerler ve ilişki olarak tanımlamaktadır. Yaratıcı ve O'nun insana yüklediği sorumluluk ve ihsan ettiği bir rahmet olarak değerlendirildiğinde ise kutsalın sirayet edici özelliği öne çıkmaktadır. Evliliğin kutsal olmadığını düşünen H1'in esasen kutsal olana dair olumsuz fikirleri, evliliğin kutsal olarak algılanmasına yaptığı eleştirinin de temelidir. Bu durumda, evliliğin bu araştırmanın katılımcılarının ayırt edici çoğunluğu için kutsalla ilişkili olduğunu ve bunun kişilerin sosyal hayata yansıyan inançlarının temelinde, dinin sosyal düzenleme yönünde ve dinin insani güzel duyguların kaynağı olmakla ilişkilendirilme biçiminde görüldüğü açıktır. Böylelikle evliliğin, Berger'in toplumda dünya kurucu ve anlam koruyucu ve meşruiyet sağlayıcı "kutsal

(Demirci, 2023: 2). Durkheim ve Eliade'nın çalışmalarından devşirdiği özelliklere göre Belk ve diğerleri (1989: 6-8) ise kutsalın (a) hiyerofanik, (b) kratofanik, (c) profan karşıtı ve (d) sirayet edici olduğunu; (e) fedakârlık ve (g) adanış beklediğini, (h) nesnelleştirme gücüne sahip olduğunu; (ı) ritüellere, (i) mitlere, (j) gizeme, (k) kendisini kabul eden bir topluluğa sahip olduğunu ve (l) vecd ve akış sağladığını belirtmişlerdir. İslam'da ise kutsallık yani kutsiyet ayetler aracılığıyla "yaratılmış özelliklerinden ve mahiyetinin idrak edilmesinden münezzeh oluş manasında Allah'a izafe edilen bir kavram" olarak tanıtılmıştır. Bununla birlikte kavramın muhtevasında yaşanan bazı değişimler kavramı salt "yaratılmışlık üstü ve aşkınlık" anlamlarından çıkararak "çok saygı gösterilen, karşı çıkılmaması gereken" anlamlarına genişletmiştir (Haral, 2002: 497). Kutsalın, İslam dini açısından bir diğer tartışmasını ise Musahan (2015: 122-123) yapmaktadır. İslam'ın kutsallık anlayışının diğer dinlerdeki kutsallık anlayışından farklı olduğunu; kutsal kitap, kutsal topraklar, kutsal mekanlar, kutsal zatlar, kutsal görev, kutsal emanetler, kutsal ruh gibi kavramların kutsallığının sembolik olduğunu ve bunların Yaratıcının yaratmasından ötürü değerli kabul edildiğini, özünde kutsal olanın ise sadece Allah olduğu kaidesini savunmaktadır (Musahan, 2015: 122-123). Müslüman toplumlarda kutsal olmak ile mübarek ve muhterem olmak arasında kavram karışıklığı yaşandığını; inanç, şahıs, kavram, zaman gibi değerlere saygı ve hürmetin aşırı yüceltmelere varmasıyla İslam itikadında bazı sorunlu meselelerin oluştuğu belirtmektedir Müslümanların toplumsal tecrübesinde ise kutsalın biri ilahi yönü olan, Allah ile ilişkilendirilen; diğeri de insanlar tarafından sonradan yüceltilmiş değerleri ifade eden kutsallar olarak iki şekilde yer aldığını belirtmektedir (Musahan, 2015: 123- 125). Din sosyolojisi açısından dini, "kutsalın hayat içinde yeniden kurgulanması ve bu şekilde yaşanıp formüle edilmesi" olarak tanımlayan Subaşı ise, kutsalın düne ait bir bağlanma değil, bugünü ve yarını da kuşatabilen bir evren olduğunu; İslam dini söz konusu olduğunda kutsal ve profan ayrımından bahsedilemeyeceğini, İslami evren tahayyülünde her şeyin dini bir form içinde değerlendirildiğini ve dini bir bakış açısıyla açıklanabilecek şekilde formüle edildiğini, her şeyin arkasında dinsel ve kutsal bir yansımanın izlenebileceğini belirtmesi (Subaşı, 2000: 74) önemlidir. Kutsallığın toplumsal bir fenomen olmayı sürdürdüğü sürece, toplumsal yapının uzuvlarına sirayet edişinin gözlemlenebileceğini; birey ve toplumların, aksi iddiaların çokluğuna rağmen, kutsallaştırma faaliyetinden geri duramayacağını ifade eden Subaşı, sosyolojinin kutsalı seküler söylemin bir aracı olarak ele aldığını; din sosyolojisinin ise kutsalı kendi gerçekliği içinde tanımayı öne çıkardığını belirtmektedir (Subaşı, 2000: 82).

şemsiye"lerinden biri olarak en azından söylemsel düzeyde yer bulmaya devam ettiği görülmektedir.

4.2.1.2. Aile[10]

Katılımcıların aile tanımlarının ve ailenin onlar için ifade ettiği anlamlar aracılığıyla sorulduğunda alınan cevapların genel olarak aile hakkında psikolojik, sosyolojik ve dinî özelliklere atıfta bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre ailenin psikolojik yönü bir "yuva" anlatısı içinde birlik, beraberlik, sevgi, saygı, emniyet, huzur, düzen ortamı (A1, A4, B1, B3, B4, C1, C2, D4, H2, H3, H4, İ1, İ3, M3); benlik inşası, kişinin kendini olduğu gibi kabullenmesi ve ortaya koyması gibi özelliklerle tanımlanmıştır (B2, C4, D1, D2, D3, İ4, M2). Ailenin sosyolojik yönüne atıfta bulunan katılımcılar ailenin "toplumun temel birimi" olduğu ön kabulüyle neslin devamı; kültürün, gelenek ve göreneklerin, örf ve âdetlerin aktarımı; dayanışma ve toplumsal düzenin sağlanması gibi işlevlere öncelik vermiştir (C3, H1, H2, H3, M4, S2, S3, S4). Burada "neslin devamı" fonksiyonunda biyolojik özelliklere değinilmeden "kutsal bir vazifenin ifası" (A3) ya da "toplumsal sorumluluğun devamı" şeklinde açıklamalar yapılması da önemlidir (S1). Son olarak ailenin dinî bir özellik taşıdığı ifade edilmiş ve aile içindeki bağların manevi oluşu kutsal ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca "vazgeçilmez" olması ve "bireyin kendisinden önce gelmesi" de bir çeşit "kutsal" düşüncesini desteklemektedir (A2, D1, D2, D3, H2, İ2, M1, M2).

[10] Türk töresi aileye kutsal bir anlam vermekte ve kadını annelik vasfıyla kutsamaktadır (Aslan, 2019: 463). Yüksek tipli dinlerde ise aile müstakil olarak kutsal sayılmamakta (bu konuda farklı görüşler de vardır bkz. Aydın: 2001); fakat sosyal bir grup ya da kurum olarak aile kutsalın özerk alanıyla yakın ilişki içerisindedir (Mensching, 2012: 92). Nitekim, Konfüçyanizm, Hinduizm, Zorostrayinizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinleri iyi bir eş, iyi bir ebeveyn, iyi bir çocuk ya da iyi bir akraba olmanın dindar olmanın şartlarından saymakta ve ailedeki ilişkilerin iyi olmasını herhangi bir konudan daha önemli atfetmektedir (Zimmerman, 1976: 6). Dinlerin aileye verdikleri önemin temelleri ise ailenin toplum içindeki konumu ve işlevi nedeniyledir. İslam'da da aileye büyük önem verilmiştir. Aile oluşturmanın insanı kimi günahlardan alıkoyduğu gibi kişinin içinde huzur bulabildiği bir sığınak görevi de gördüğü belirtilmiştir (Aydın, 2001: 86-94). "İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda sevgi ve rahmet var etmesi Allah'ın varlığının belgelerindendir. Bunda düşünen insanlar için dersler vardır" (er- Rum, 30/21) ayeti bu hususta ki en temel kaynaklardandır. İslam'da aile kurmak neslin sürdürülmesi için de her zaman teşvik edilmiştir. "Nikâh benim sünnetimdir. Evleniniz, ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övünürüm" hadisi bu konudaki kaynaklardandır (Ebu Davud, Nikâh: 2; İbn Mace, Nikâh: 2) Aile içerisinde de iyi geçinmek ve hoşgörü tavsiye edilmiştir "En hayırlınız, ailesine hayırlı davranandır. Ben de sizin aranızda ailesine karşı en hayırlı davrananım" (Tirmizi, Menakıb: 63).

Katılımcılar "aile" kavramının onlar için ifade ettiği anlamlarda psikolojik, sosyolojik ve dinî özellikleri homojen bir biçimde ayırmadan ve muhakkak her birinden bir özelliğe atıfta bulunarak cevaplamışlardır. Bununla birlikte en çok vurgu yapılan özellikler bir üst paragrafta belirtilmiş olsa da genel olarak katılımcılarımız için "ailenin" bu üç boyutu haiz bir yapı olduğu söylenebilir. Erkek katılımcılar ile kadın katılımcılar arasında da aile tanımı açısından anlamlı bir fark saptanmamıştır; temel bir özellik ise her bir katılımcının "ailenin hayatlarında önemli bir yeri olduğunu" ifade etmesidir. Bu üç boyutun her birine örneklik teşkil eden cevaplardan bazıları şu şekildedir:

> Aile her şeydir ya, huzurdur, sevgidir, saygıdır, güvendir. Güvendiğin bir yuvadır (C1).

> Kendini kurduğun, kendin olduğun, kendini kabullendiğin bir yuvadır aile. Senin en temelindir (C4).

> Türk milletinin örf ve âdetinde de aile büyük bir öneme sahiptir. Bir Türk için önemli olacak dört beş kırmızıçizgiden bir tanesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin zaten Ortadoğu veya Avrupa'ya göre aile yapısı çok önemlidir. Bence yaşayan her Türk milletinin en önemli değerlerinden biri ailedir; küçük çekirdek aileden geniş aileye kadar en değer verilen şeylerdendir (İ1).

> Her şeyden önce bir dayanışma topluluğudur aile. Her ne kadar bizim ülkemizde bir hiyerarşik yapısı olsa da benim kendi dünyamda aile dayanışmadır. Ben geç evlendim uzun yıllar tek başıma yaşadım. İnsan tek yaşayabilir; ama bir yerde muhakkak birileri ile bir dayanışma içerisinde olma ihtiyacı hissediyorsunuz ya evlilikle ya başka bir şeyle onu arıyorsunuz. Kardeşler arasında da bir dayanışmadır aile; yani kan bağı olmak zorunda değil. İnsanlar birbirleri ile dayanışma ağı ördüyse sonra o bir ailedir (H1).

> Aile toplumun temelidir, bütün bir toplumsal yaşamın özetidir (H3).

> Aile benim için çok kutsaldır… Aile güvendir, manevi bir dünyadır (İ2).

Katılımcılara aileyi oluşturan temeller hakkında fikirleri sorulduğunda "bağlılık, sevgi" (A1, B2, A4, B1, C1, C2, D1, D2, D3, H1, H2, H3, H4, İ1, İ2, İ3, M2); "saygı" (A1, A2, B1, B4, C2, C3, C4, D1, D2, H1, H2, H4, İ1, İ2, İ3, M2, S1, S2, S3, S4); "ortaklık/dayanışma, ortak değerler, fikir birliği" (A2, A3, C1, C2, C3, H1, İ3, M1, M3, M4, S3, S4); "maddi-manevi güven" (B3, B4, C3, C4, D4, İ1, İ3); "şeffaflık, açıklık, dürüstlük" (C3, D1); "anne" (A2); "eş, çocuklar" (A3, A4, İ4);

“kurallar” (A3); “sorumluluk” (A4, İ3, S4); “sadakat” (D1, D2, D3); “karşılıklılık/mütekabiliyet” (İ3, M1, M2, S4); “hoşgörü” (B1, M1, M2); “sabır” (M2, S4) ve “dinî kurallar” (S2) şeklinde açıklamalar kaydedilmiştir. Verilen cevaplardan bazı örnekler şu şekildedir:

> Bir ailenin aile olması için ailenin birbirine yani eş çocuk birbirine öncelikle güveni olmak zorunda. Güveni olmayan bir yapı o evlilikte olsun ailede olsun ticarette olsun bir yerde başarılı olamaz, sevgi ve saygı yetiştiremez. Onun için aile felsefesi derin bir şeydir. Bu felsefeye İslam’ı sokabilirsiniz, örf ve âdetleri sokabilirsiniz, yaşantı şeklinizi sokabilirsiniz. Aile kavramı zaten büyük bir kavram, bunun önüne ne bir erkek geçebilir ne bir kadın geçebilir ne bir çocuk... Aile değişik bir yapıdır. Allah kimseyi de ailesiz ve yurtsuz bırakmasın. Bir yurdu olmayanın ailesi olmaz, bir ailesi olmayanın yurdu olmaz! (İ1).

> Çocuk. Çocuk olmadığından dolayı biz de kendimizi dışarı vermiştik evliliğin en başında (İ4).

> Gereksiz yere mutsuz hale getirmemek için haram ve helale dikkat etmek ve mutluluk için çabalamak. Ne okullarda ne Kur’an kurslarında okutuluyor bunlar. Karı koca yaşantısı çocuk bakımı vs. kimse öğretilmiyor; ama aile temeli dinî kurallardandır (S2).

> Saygı olması gerekiyor, hoşgörü olması gerekiyor, muhabbetin olması gerekiyor. Bu üç kavramdan ibaret diyebilirim. Farklı görüşlerimiz olabilir; ancak bu farklı görüşler ile beraber yaşayabiliyorsak muhabbet saygı çerçevesi içerisinde işte aile olmuşuz demektir. Kan bağından bahsetmiyorum (B1).

Katılımcılardan aileden bahsederken “kan bağı”nı temel alanları (D3, S3) olduğu gibi kan bağının bağlayıcı temel bir unsur olmadığını özellikle ifade edenler de vardır (B1, H1). Bununla birlikte, bir katılımcının örtük şekilde (M2) ifade ettiğine göre aile kendine has bir “karakteri” olan bir toplumsal yapı şeklinde algılanmaktadır. Her iki katılımcının da “karşılıklılık/mütekabiliyet” ilkesinden bahsetmesi ailenin bireyler için ortak bir faaliyet alanı olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Ailenin kendine has bir karakteri olduğu düşüncesi şu şekilde ifade edilmiştir:

> Kadın anlayışlı olacak, hoşgörülü olacak. İdare etmeyi bilecek. Canım sıkılıyor, ben şuraya gidiyorum, demekle olmaz. Aynı anlayışı erkek de gösterecek ama. İşin aslı sabır ya... Birbirinizi olduğu gibi kabul etmeye çalışmak. Bu süreç zor geçiyor; ama bir süre sonra öğreniyorsun kabullenmeyi. Herkesi olduğu gibi kabul etmeyi öğreniyorsun; ama karşılıklı

> bir emek süreci bu. İki tarafın da aynı özenle çalışması lazım... Aile bu demektir zaten, karşılıklı niyetler, emekler, bu ben bir aile kuracağım diyorsan bu onun karakteridir (M2).

Katılımcıların ailenin temelleri hakkında verdikleri cevaplarda erkek ve kadın olmak açısından bir fark saptanmamıştır. Cevaplar birçok ortak noktayı haizdir. Bu durum aile olmanın ve aile kavramının farklı siyasi temsillere sahip kişilerde ortak bir mana ifade ettiğini göstermektedir.

4.2.1.3. Eşcinsel Aileler

Katılımcılara aile kavramı hakkındaki fikirleri sorulduktan sonra yeni bir fenomen olarak görülen eşcinsel aileler hakkındaki görüşleri de sorulmuştur. Katılımcılar eşcinsel evlilikler hakkındaki fikirleri alınırken "eşcinsel olmak", "eşcinsel bir evlilik yapmak" ve "bir eşcinsel olarak aile kurmak" konularıyla ilgili ayrı sorular sorulmamıştır; fakat 32 katılımcıdan C1, D1, H1, H2 eşcinsel evlilik yapmış olmanın aile kurma konusunda olumsuz bir fark yaratmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların eşcinsel ailelere temelde olumlu yaklaştığı örneklerden bazıları şu şekildedir:

> Aslında aksi söylense de tarihe baktığımız zaman eşcinsel ilişkiler çok yaygınmış. Bizim toplumlarımızda, Orta Doğu toplumlarında kadın erkek ilişkileri aslında biraz da her cinsin ilk önce kendi cinsiyle yakınlığıyla başlıyor. Bu, dürtüleri tanıma, kendini anlama, biraz da baskıdan dolayı tabii, kendi cinsiyle başlıyor. Ben hiç karşı değilim, insanlar özgür, istedikleri gibi yaşayabilir. Bu neden bu kadar kabul edilmiyor; çünkü toplum ikili cinsiyet algısı üzerine kurulmuş. Bu hastalıklı bir durum falan değil ya da marjinal/farklı bir şey değil. O insanlar da öyle hissediyorlar. Sapkın bir durum da değil. Bu insanlar bir tanınma mücadelesi veriyor. Bu bir histir, duygudur. Buna kim karşı gelebilir? Onlar toplumun baskısıyla heterodoks bir ilişki kurduklarında, evlendiklerinde mutsuz oluyorlar. Kendi istedikleri gibi bir ilişkiyi gizli olarak sürdürüyorlar, bu çok yaygın bir şey. Bu yüzden de belki de onlar özgür olsa bu kadar sıkıntı olmayacak. Yasalarda bunların tanınması lazım, bu evliliklerin tanınması gerekiyor. Bana göre aile dayanışma demektir, bu iki insan da eğer birbiriyle yaşamak istiyorlar, bir dayanışma içerisindeyseler, bunun için de bir evlatlık alıp o çocuğu yetiştiriyorlarsa bu müthiş bir şey. Evet, onlar da bir aile kurmuş olur işte (H1).

> Bu tamamen onların hayatı, onları bağlayan bir olay, ben saygı duyarım (H2).

> Ben kimseyi ötekileştirmiyorum, saygı duyarım (D1).

> Ya şimdi ben o grubu tanımam; ama insanlara her zaman saygım vardır. Bir şey yaşamadan bilemezsiniz, ben bazı şeylere Allah korusun derim. Birisi annesine kötü davranıyorsa ya olur mu öyle şey demem. Başıma vermesin, çok kötü bir şey; onları tanımıyorum; ama ortak değerleri varsa kendileri için bir aile kurmuş sayılabilirler (C1).

Katılımcıların çoğu ise eşcinsellik ve eşcinsel evliliklere karşı olumsuz bir tutumdadır.

> Böyle olan kişilerin normal bir evlilik düzeni sürdürebilecek olduklarına inanmıyorum, onların arka yapılarına bir bakmak lazım. Mutlu olacaklarını pek zannetmiyorum illaki bir şekilde marazlar çıkıyordur. Bu insan zaten mutsuzluktan birtakım noktalara gelmiştir, altı dolu değil o yüzden yani. Nasıl aile olsun bir de? (C4).

> Ahlaksızca! Bizim dinimizde kültürümüzde örf ve âdetlerimizde böyle bir şey yok. Mümkün değil aile olamazlar. Farklı bir millet yazık yani çok yazık (A2).

> Bunlara bakış açım olumlu değil. Bunun en temel sebebi bağlı olduğum dindir. İslami kaide ve kurallar bunu onaylamaz. Bunu kesinlikle yasaklamıştır. İnsanı Yüce Yaratıcı yarattığı için insanoğluna en uygun yaşantıyı O zaten öğretmiştir, ona uygun olanı. Bugün bir makine dahi aldığınızda onun kullanma kılavuzu vardır, ona uygun kullanırsınız. Uygun bir yaşam ve kaliteli bir yaşam sürdürmek için Yüce Yaratıcının kılavuzuna ihtiyacımız vardır. Bu tür evlilikler de buna karşıdır (B2).

> Bir aile olması için bir kadın bir erkek gerekir, bir çocuğu bunlar yetiştirir. Bu tür eşcinsel evlilikler bunu karşılayamaz. Resmi değil, özel görüşüm budur. Doğaya aykırıdır bu (H3).

A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, C2, C3, İ1, İ2, İ3, İ4, H4, D2, D4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3 ve S4 eşcinsel evliliklere dair olumsuz yaklaşımlarına temel dayanak olarak dinî inançlarını göstermektedir. Dinî olarak kabul edilmeyen bir şeyin sosyal yapıda da yeri olmadığını düşünmeleri, aile ve din ilişkisi hakkında zihni tasavvurda yer alan yakın ilişkiyi en az bu örneklerle ortaya koymaktadır. Aile burada aynı zamanda dinî bir topluluk olma iddiasındandır. Bununla birlikte eşcinsel evliliklere karşı olmada sosyal yapıya içkin erkek ve kadın rollerinin gücü de etkili olmaktadır. Bunu ifade eden H3 ve D3 ifade etmişti.

> Bir aile olması için bir kadın bir erkek gerekir, bir çocuğu bunlar yetiştirir. Bu tür eşcinsel evlilikler bunu karşılayamaz. Resmi değil, özel görüşüm budur. Doğaya aykırıdır bu (H3).

> Eşcinsel evliliklerde şöyle bir şey vardır: İki eşcinsel birey demek iki kadın ya da iki erkek demek değildir. İçlerinden bir tanesi yine kendini erkek diye hissediyordur, diğeri kadın gibidir baktığınız zaman. Biri erkeğin baba rolünü üstlenmiştir; diğeri kadının anne rolünü üstlenmiştir. Bunlar aslında ailenin rolünü üstlenmiş insanlar. Aynı kurallara aile yapısı olarak aynı kurallara devam edecek olurlarsa onu verebilirlerdi; ancak zamanla aile kavramından çıkarlar. Yani temelde anne gibi davranmak o şefkat, o merhamet, kocasına da kadın gibi davranmak; aynı şekilde erkek için de baba gibi davranmak… Mesela eğer erkek gibi hisseden zamanın bir noktasında kadın gibi hissetmeye başlarsa o evlilik aile dağılır (D3).

4.2.2. Ritüeller

4.2.2.1. Resmi Nikâh

Katılımcılara evlilik hayatları içinde nikâhın yerinin ne olduğu sorulduğunda A1, B3, C1, D1, İ3, M1 nikâhı "başlangıç noktası"; A4, B1, B2, C3, C4, D2, İ1, İ2, S1, S2, S4 "meşru olma zemini"; A2, C2, D3, M2, S3, H4 "kurucu öğe/olmazsa olmazı" ve A3, B4, D4, İ4, H1, H2, H3, M3, M4 "yasalaşması" şeklinde tanımlamıştır. Araştırmaya katılan 32 katılımcının her biri evlenirken nikâh yaptıklarını belirtmişlerdir.

> Nikâh bir başlangıç noktası, orada yeni bir hayatı kabul ediyorsun, sorumluluklar geliyor yeni. Birisiyle birlikte yaşamanın, birlikte bir hayat, bir aile kurmanın ilk önemli adımını atıyorsun ve bunu insanlarla paylaşıyorsun (C1).

> İki insan bir araya gelecek, birlikte yaşayacak, biz bir aile olduk diyecekse bunu meşru kılan zemin nikâh…(İ1)

> Olmazsa olmazıdır, derim yani. Nikâh yoksa işte sevgiliden farkın ne olacak, biz bir aile kurduk, biz ortak bir hayat yaşıyoruz demenin yolu ne olacak? Çocuklarınız olduğunda bu bir grup insanı tanımlayan şey ne olacak? (A2)

> Nikâh baktığımızda evliliğin kurucu öğesidir aslında. Yani iki kişi arasında evlilik bağı olduğunu gösteren şey nedir, aralarındaki nikâhtır (H4).

> Yani hem birbirimiz hem de toplum nezdinde bir yasalaşması oluyor bu birlikteliğin. O zaman hem haklar hem sorumluluklar, bir çerçeve çiziyor. Sizi tanıyan da birbirinizle tanıyor. Zaten aksi kabul edilemez, çerçevesi olmayan birlikteliğe ne diyeceksiniz ki? Düzen olmaz o zaman (B4).

> Yani nikâh bu toplumun iki kişi arasında yaşananları kaydetmek istemesi, bir kontrol mekanizması gibi işliyor; ama sistem bu şekilde kurulduğu için de bazı resmi işleri kolaylaştırmak, her kademede uğraşamamak için biz de nikâh yaptık. Bir arada yaşadıktan çok sonra ama. Aileler önemli oluyor bu noktada. Belki biz biraz daha ertelerdik; ama aileler o imzayı istiyor. Resmi bir evrak için gerekiyor işte (H1).

Katılımcılara nikâhlarının nasıl olduğuna; o güne dair hatırladıkları başka ritüeller ya da düğün gibi kutlamalar olup olmadığına dair sorulan sorulara cevaben yapılan paylaşımlarda 32 katılımcıdan C1 ve M1 hariç diğerleri bir kutlama ritüeli mahiyetinde "yemek vermek"ten bahsetmişlerdir. Ayrıca M1 katılımcısı hariç tüm katılımcılar resmi nikâhı ya da düğün eğlencesini takip eden bir "takı töreni" yaptıklarını anlatmışlardır. Bu konudaki örnek paylaşımlar şu şekildedir:

> Ya size bir şey söyleyeyim, isim vermeyeceksiniz değil mi? [Tabi ki, dediğim gibi, kişiler tamamen anonim kalacak, elimdeki formda dahi isminiz yazmıyor] Bizim düğünümüz olmadı. Kaçtık biz eşimle. Dinî nikâhımızı yaptık; sonraları da Fatih Evlendirme Dairesinde resmi nikâhımızı yaptık. Öyle düğün, düğün yemeği, takı töreni, böyle şeyler yaşamadım ben. Şartlar öyle gerektirdi; ama olsaydı çok güzel olurdu tabi. O dönem bizim başka seçeneğimiz yoktu (M1).

> Bizde düğün salonu tutuldu, yemek ikram edildi; ama alkol yoktu. [Neden alkol yoktu?][11]; çünkü alkol haramdır ve benim hayatımda yeri yoktur. Ama bak harem selamlık da yoktu. Zaten benim iş arkadaşlarım, akrabalarımız ve yakın arkadaşlarımız vardı. Çok kalabalık değildik. Nikâh memuru salona geldi, nikâhımızı kıydı. Sonra takı törenimizi yaptık. Herkes gibi, normal; ama güzel bir gündü (A1).

> Nikâh yaptık, takı töreni falan, sonra eğlenceye gittik. O gün biraz alkol aldık tabi; ama herkes değil. Yani "biz eğlenmeye gidiyoruz, isteyen gelsin" dedik. Ailemizden, işte yakın arkadaşlarımızdan gençler bize katıldılar. Öyle kutladık (C1).

> Biz nikâhı eşimle ve anne babamla, bir de eşimin eski bir dostuyla iş arkadaşı vardı, onlarla gidip yaptık; sade bir şekilde; ama akşamında düğünüm evde oldu. Nişanım, kınam düğün gibi olunca, bu gelin alma ve düğün kutlaması Kur'anlı oldu, dualı oldu. Benim babaannem Osmanlı bir kadındır. Onu dediği oldu. Dedi "Hayır, nişan, kına müzikli oldu; artık düğün dualı olacak!" Ben de gelinliğimle falan dualı çıktım evden. [Bir takı merasimi yapılmış mıydı?]

[11] Köşeli parantez içine alınan sorular mülakatlar sırasında araştırmacının katılımcıya ek olarak yönelttiği soruları göstermek için ilgili yerlerde verilmiştir. Konunun akışının bozulmamasına özen gösterilmiştir.

Onlar hep nişanımda kınamda oldu. Nişanımda gelemeyenler kınamda verdiler elime (C3).

Ailem düğün istediği için böyle müzikli bir şey, nikâhtan sonra biz Doğubeyazıt'ta yaptık düğünü. Kınayı da aynı akşam yaptık. Öyle şaşalı bir şey olmadı. Herkes kendi arasında eğlendi. Takılar takıldı. [Düğün eğlencenizde alkol ikramı da var mıydı?] Yok, nasıl olsun, alkol, ikram etmek için pahalı bir şey. Gençler kendi getirdikleriyle köşelerde kendi aralarında alıyorlardı ama (H1).

Biz Okmeydanı düğün salonunda yaptık düğünümüzü. Nikâhımızı da orada kıydık. Herkes mutlu mesut… Görüşmeyenler görüştü. Yemekler yendi. Takılar takıldı [Alkol var mıydı?] Alkol yoktu bizde. Hani derler ya "Şişede durduğu gibi durmaz". Alkolün olduğu düğünde kavga çıkıyor, çok başa geldi; ama gençler kendi aralarında içerler, ona karışmıyoruz (İ2).

Biz nikâhımızı önceden kıymıştık; ama sünnet olduğu üzere düğün yemeğimizi vermek için de bir salon tuttuk. Kadınlar bir yerde, erkekler bir yerdeydi. Bir hocamız vardı, Allah rahmet eylesin, o, misafirlere hoş geldiniz konuşması yaptı. Sonra eşimin bir arkadaşı vardı, o Kur'an-ı Kerim okudu. Sonra hocamız evliliğin Müslümanlar olarak hayatımızdaki önemine, sorumluluk ve hak bilincine dair bir sohbet verdi. Sonra da dua yaptı. Duadan sonra da ikram başladı. Herkes kendi arasında sohbetine devam etti. Tebrikleri kabul ettik, takı takmak isteyenler takılarını verdiler. Tabi eşim ayrı ben ayrı, o erkekler tarafında ben kadınlar. Bu şekilde oldu düğünümüz (S3).

Nikâhımızı yaptık tabi. Hem dinî nikâhımızı hem resmi nikâhımızı... Benim düğünüm de çok güzeldi. Çok uğraştım tabi. Semazenler getirttim. Tasavvuf müziği söyleyen bir ekip getirdim. O gece bizim mutlu günümüze iştirak edenler için güzel bir atmosfer oluşturmak için çok uğraştım. Yemekleri özenle seçtim. İkramları özenle seçtim. Zengin bir ikram çeşidi olmasına dikkat ettim [Alkollü içecekler de dahil miydi?] He, o yok. Alkol bizde olmaz. Dinimizin hoş görmediği hiçbir şey bizde olmaz. O günün bereketini kaçırır, aklımdan bile geçmedi. Ben de benim çevremde de alkol kullanan yoktur zaten. O şekilde yaptık biz. Bir büyüğümüz vardı, babamın hocası. Dinî nikâhımızı da o kıymıştı. O hoş geldiniz konuşması yaptı. Kısa tuttu; ama insanlar sıkılıyor öyle sohbetten filan. Kur'an tilaveti yaptı yine bir hocamız. Sonlara doğru pastamızı kestik eşimle. Tatlımızı ikram ettik. Misafirlerimiz de bize hediyelerini takdim ettiler, her birinin masasına gidip onlara selam verdiğimizde. O şekilde bir gündü yani (B1).

4.2.2.2. Dinî Nikâh ve Mehir

Muhafazakâr bir yapıda olduğu ifade edilen Türkiye ailesinde önceki araştırmaların raporlarında belirtilen bu hususlardan katılımcılara dinî nikâh[12] ve dinî

[12] Türkiye aile yapısına dair birçok araştırmada ve bunlardan en yakın tarihli olanlarından TAYA 2021'de de bulgulandığı üzere Türkiye toplumunda dini nikâh olgusu evli bireylerde %90'ın

nikâhın hükümlerinden biri olan mehir[13] meselesi sorulduğunda görüşleri ve tecrübelerinden örnekler şu şekildedir:

> İmam nikâhı tabi, olmazsa olmaz. Şimdi hani her şeyin bir yeri var. Resmi nikâhını yaparsın, çocukların bu ülkeye bu devlete doğacak. Onlarla birlikte bir hukuki tanıma alırsın kendini. Bununla birlikte de biz inançlı insanlarız, ne deriz? Allah'ın emri, Peygamber'in kavliyle… Önce Allah katında evlenmek lazım… Tabi resmi nikâh da oraya giriyordur; fakat Müslümanlar olarak böyle gelmiş, böyle yapılmış, biz de böyle yapıyoruz (M3).

> Bizler Allah'ın kullarıyız ve bizlerin yaşamı O'nun bize gösterdiği çerçevede kurulur. İki kul, iki insan olarak bir araya gelirken bu sebeple dinin bizim için gösterdiğini takip ederiz. Dinî nikâh tabi zamanın resmi nikâhıydı; şu an resmi nikâh da bunun yerine geçebilir bazı şartları sağlamak açısından. İşte diyelim ki kişilerin rızası soruluyor, akli ehliyetlerine bakılıyor, bir engel var mı ona bakılıyor, ilan ediliyor. Ama bütününü kapsamıyor, mesela mehir var, din şartı var, kadınlar için; bu gibi şeyler. O yüzden dinî nikâh temel teşkil ediyor. Resmi nikâh da bu toplumda ve devlette yaşarken hukuku düzenliyor (S1).

> İmam nikâh da yaptık; tabi. Hatta onu resmi nikâhtan da önce yaptık. [Neden tercih ettiğinizi öğrenebilir miyim?] E şimdi, Allah'ın emriyle alıyoruz eşimizi o da Allah'ın emriyle geliyor. Dinî nikâhta bunu ikrar etmiş oluyorsun Müslüman olarak (H3).

> İmam nikâhı istediler annemler. Biz eşimle zaten evliydik bize göre, kendimiz adına aldığımız bir karar değildi; ama yanlarına gidince işte nişan yapalım diye, imam nikâhını da yaptık. Daha sonra da resmi nikâhı yaptık. İşte tam hatırlamıyorum neler oldu, çok dikkat etmedim; ama onlar istediği için gönülleri olsun diye (H1).

üzerindedir. Resmi nikâh olmaksızın dini nikâh ile evlilik ilişkilerini meşru bir zemine oturtan bireyler olduğu gibi, baskın çoğunluk dini nikâhı resmi nikâhla birlikte yapmaktadır. İslam dini Kur'an-ı Kerim'de (en-Nisa 4/12) nikâhı "erkek tarafından kadına verilen sağlam bir teminat" olarak tanımlamaktadır ve İslam fıkhında nikâh, sıklıkla "nikâh akdi" ifadesiyle evlenmeyi, evlenme akdini, bu bağla kurulan evlilik bağlarını ve eşler arasındaki hukuki ilişkiyi ifade edecek şekilde kullanılmaktadır (Atar, 2007: 113). Bu akdin gerçekleşmesi için gerek şartlar fakihler arasında bazı mühim ve detaylı tartışmalar içermektedir. Bununla birlikte, çoğunluk, nikâh akdi yapılacak kişinin akil ve baliğ olması, temyiz gücüne sahip olması; nikâh akdi gerçekleştirilecek kişiler arasında kan, süt ve kayın hısımlığı gibi ya da kadınlar için din farklılığı, kadının evli olması veya kadının iddet süresinde olması gibi engellerin bulunmaması; akdin sıhhati için şahitlerin bulundurulması ve bu şahitlerin hür, Müslüman, akil ve baliğ olması; akdin gizli kalmayıp ilan edilmesi konularında ittifak etmişlerdir (Atar, 2007: 115).

[13] Sözlükte "ücret" anlamına gelen mehir kavramı ise, fıkıhta evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de erkeklerin evlendikleri kadınlara mehirlerini vermeleri belirtildiğinde (el-Bakara 2/236-237; en-Nisâ 4/4, 24, 25; el-Mâide 5/5), fakihler bunun evliliğin zorunlu bir şartı değil, bir sonucu olduğu şeklinde hükmetmişler ve bu şekilde nikâh akdini, şahitlik talebine ek olarak, bir alım-satım akdinden ayıran özelliğine de vurgu yapmışlardır. Mehrin bir hediye ve bir bağış olarak kabul edilmesi gerektiğinin ve nafaka gibi akdin rüknü ve sıhhat şartı değil hükümlerinden olduğu konusu üzerinde durmuşlardır (Atar, 2007: 117).

Katılımcılarla, evlilik merasimleri hakkında konuşurken bahsi geçen nikâh konusunda tüm katılımcılar evlenirken hem dinî nikâh hem de resmi nikâh yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu konu kapsamında konuşulan evlilik sözleşmesi ise katılımcıların tercih etmedikleri ve tecrübe etmedikleri bir olgu olarak kaydedilmiştir. Bu konuda A3 ise dinî nikâhın gereklerinden birisi olan mehri bir tür evlilik sözleşmesi olarak tanımlamasıyla bir istisnadır. Burada katılımcının kendi dünya tasavvuru açısından mehri bir evlilik sözleşmesi olarak sayması anlamlıdır.

> Biz sözleşmemizi dinî nikâhta yaptık, mehir istendi, biz yazdık her şeyi. Bu kutsiyetin bir parçası, karşındaki de bir insan sonuçta eşit. Ötesi yok. Benim kafa yapım aşırı muhafazakârdır. Tutucuyumdur bazı şeylerde. Filmlerde film icabı evleniyorlar; ama evleniyorsun işte yetmiş milyon önünde öyle lanse ediyorsun, bitti. Dolayısıyla evliliğin kutsiyetine zarar veriyor. Benim için nikâh nikâhtır, resmi, dinî (A3).

Bunlarla birlikte, katılımcıların verdikleri cevaplara bakıldığında mehir konusunun daha çok aileler tarafından öne sürülen, katılımcılardan bazılarının hiç bilmediği; ancak evlilik aşamasında öğrendiği bir bilgi olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte mehir anlaşması yapmasına rağmen halihazırda mehrini veren ya da mehrini alan katılımcılar görece azdır (B1, H2, H3, İ4). Bu konudaki farkındalığa dair farklı tecrübeler şu şekilde örneklendirilmiştir:

> Dinî nikâhı nişan akşamında yaptılar. Babam "hadi bu arada nikâhı da yapalım" dedi. Ne olduğunu anlamadan baktık nikâh kıyılmış. Mehri sordular bana, ben istemediğimi söyledim. İslam dinine göre istemek zorundasın dediler. Hatta nikâhı kıyan eşimin dayısı "bir şey istemen gerekiyor" dedi, ben de o zaman koluma bir dal bilezik takmışlardı, ben de "bu olsun" dedim. Kayınpederim demiş ki olmaz o kadar yetmez, ben 5 dönüm arsa da veriyorum ona. Böyle bir şey oldu yani, daha çok büyüklerin, ailenin kendi istekleri doğrultusunda (H1).

> O nedir? Hee, dinî nikâh yapılırken gönderdik hep develeri. Biz bilmiyorduk ki hoca dedi büyükler dedi işte (C4).

> Mehir, Allah katında nikâhın sahihliği için bir şarttır. Biz bunu oturduk yazdık, anlaştık. Sonra da ben eşime mehrini verdim (S2).

> Dinî nikâh yapılıyor tabi, resmi nikâhın yanında bizim kültürel kodlarımıza geçmiş bir şey. Evlilik sözleşmesi ise pek garip bir şey… Yani sen zaten o insanla evlenirken her şeyi konuşmuş oluyorsun, daha en baştan sonunu düşünüp mal mülk paylaşmak gibi bir şey bu. Sen hayatını ona, o sana

> verecek. Evlilik başka ne ki? Yok başlık parası istemeler, yok sözleşme yapmalar. Evliliğin iki insan arasındaki duygusal bağı, sevgisi, güveni nerede kaldı? İş ortaklığı mı bu? (B3)

Dinî nikâhın hükümlerinden bir olan mehirin HDP'li katılımcı H1 haricindeki katılımcıların zihin dünyalarına ve pratik yaşamlarına dinin kültürel kodlardaki "meşrulaştırıcı" işleviyle geçtiği, AK Partili ve SP'li katılımcılar açısından ise İslami inancın bir gereği olarak ibadet vurgusu daha baskın gelmektedir.

4.2.3. Roller

Evlilik yaşamlarındaki temel bir rolü işaret eden "eş olmak" hakkındaki düşünceleri kadın katılımcılara (A1, A2, B3, B4, C2, C3, D1, D2, H1, H4, İ2, İ3, M1, M2, S3, S4) "eş olarak kadın" ve erkek katılımcılara (A3, A4, B1, B2, C1, C4, D3, D4, H2, H3, İ1, İ4, M3, M4, S1, S2) "eş olarak erkek" olmak şeklinde bir sınıflamayla sorulduğunda yapılan paylaşımlar şu şekilde olmuştur:

> Eş olmak demek benim için eşine, yani kocasına destek olan, onun sınırlarını koruyan, bununla birlikte kendi ihtiyaç duyduğu yerlerde ondan destek alan, ona dayanabilen kadın demektir (A2).

> Eşlerin ikisi de aynıdır, birlikte bir hayat kurmaya karar vermiş insanlardır bunlar. Tabi toplumda kadını kocasına hizmetçi gören, aile içinde hizmetçi gören bir yapı var; ama kadın kocasının yardımcısı, çalışanı değildir. Bu ortaklığın bir tarafıdır kadın, erkek ne kadar tarafıysa. Bu bir birliktelik sonuçta… (H1)

> Eş olarak kadın… O ilişkinin yükünü taşıyan kişi olmak demektir. İdare eden olmak, eşini sakinleştiren, onun destekçisi olmak demektir. Yuvayı dişi kuş yapıyor, bu böyle (M1).

> Eş olarak erkek… O ailenin tüm sorumluluğunu üstlenen kişi demek yani erkek. Evet, yardımlaşmalar olur, birlikte yaparsınız eşinizle bir şeyleri, yeri gelir o hasta olur yeri gelir ben; ama en sonunda eşinizi yine koruyan, çocuklarınızı koruyan, onlara bir şey olsa, işte evinize bir şey olsa eşinizin de yine geldiği kişi siz olacaksınız yani. Çocuklar da öyle. Anneleriyle daha yakınlar onlar, onunla daha çok şey paylaşırlar; ama bilirim ki onlar halledemeseler bir şeyleri işler hep bana kalır, bana gelir yani. Babada çözülür Zaten dinimiz de ailenin sorumluluğunu erkeğe yüklüyor. İaşesine bakacaksın, güvenini temin edeceksin, hanımına sahip çıkacaksın, yarın bir gün çocuklar büyüyecek evlendireceksin. Hatta isim hakkı dahi babanındır çocukta… (S2)

Katılımcılara evlilik hayatında rolleri ifade eden faktörlerden biri olarak katılımcılara "evdeki iş bölümü" sorulduğunda "iç işleri" ve "dış işleri" gibi bir ayrım yaptıkları görülmektedir. Bu konuda istisna olan H1'in ifadesi ise şu şekildedir:

> Çok keskin sınırları olmayan, o anda ihtiyaç neyse müsait olan kimsenin onu karşıladığı bir aileyiz. Evlendiğimizden bu yana çok farklı yerlerde kalmak durumunda kaldık. Ben çalışıyordum, eşim çalışmıyordu o yüzden de "bu, şöyle olur!" diye oturttuğumuz bir şey olmadı açıkçası. Eşim yemek yapıyordu, ben eve geliyordum. Her şeyden önce bir eşitlik olması gerekiyor, kadın erkek rollerinin bu kadar keskin hayatımızda olmaması gerekiyor. Ben eğer evleniyorsam hayatıma bir yoldaş, bir hayat arkadaşı istiyorumdur, ev içi iş bölümlerinin çok fazla keskin olmadığı bir aile hayatı... O yüzden de hayatım kolaylaştı (H1).

"Ev içi" işlerde rol alan erkek katılımcılar C1, D3, D4, H2, H3, S1, bazı hafta sonları kahvaltı hazırlamaktadırlar. Yine de erkek katılımcılardan A3, A4, B1, B2, C4, İ1, İ4, M3, M4, S2 çoğunlukla "fatura ödeme", "alışveriş yapma", "evin geçimini temin etme" olarak adlandırdıkları "dış işleri"nde rol aldıklarını ifade etmiştir ve açık bir şekilde "evin iç işlerine karışmadıklarını" belirtmişlerdir. Kadın katılımcılar "eşime iş yaptırmam" (C2) ile "iş bırakmam" (C3, İ2) ya da "eşim ev işlerinde yardım etmez" (İ3, B2, B3) ve "eşim ev işlerinde bana yardımcı olur" (A1, A2, M1, S1, S3, S4) şeklinde cevaplar vermişlerdir. İş bölümündeki bu ayrımın görülebileceği cevaplar şu şekildedir:

> İş bölümü deyince, ben ona karşıyım, ben yaptırmam. Benim kendi içim yaptırmaz. Erkeğin mutfağa girmesine ben karşıyım, sevmiyorum. Ben varken, evde üç kız varken... Ben sevmiyorum. Yapması gerekeni yapıyor o zaten, çalışıyor. Faturaları ödüyor, ne istersek alıp getiriyor. Evinden başka yere para harcamaz. Bir de evde karışmasını istemiyorum (C2).

> Valla iş dediniz, ben hiç karışmam. Çocuklar da büyüdüğü için artık kendi aralarında hallediyorlar. Ne vardır erkeğin yapması gereken? Bazı işler vardır işte kapı tamir edilecektir, masa çekilecektir... Yani bu tip şeyler. Erkeğin yapacağı işler farklıdır, mesela çöpü atacağız, yaparım onu. Alışverişi getireceğiz, faturaları ödeyeceğiz. Daha çok dışa ait şeyler. Evdekileri de onlar yapıyor (A4).

> O konuda bir şey diyemem. Ben evde ne oluyor ne bitiyor pek bilmem, ben karışmam da. Orası hanımın bölgesi... Ben onun için orayı korurum; ama içine de karışmam. Yani benim evdeki işlerle pek işim olmaz açıkçası. Ben daha çok dış tarafına bakıyorum. [Dış taraf ne demek oluyor mesela, biraz açabilir misiniz?] Yani nedir, işte faturalarındır, ihtiyaç olan bir şeyi almaktır, evin

> geçimini sağlamaktır, buna her şey giriyor, yediğinden içtiğinden çocukların servis parasına kadar her şey. Bunun gibi (İ2).

> Tabi dışarıda işlerimiz oluyor bizim. Evde çok vaktimiz olmuyor. Yıllar içinde de bu hep böyle oldu. Sağ olsun eşim hep destektir, yapabileceğini en iyi şekilde yapar. Çocukların bakımında, evin idaresinde hep yeterli ve güçlü olmuştur. Ben de onların geçimini temin için dışarıda çalışıyorum. Ev içinde bir şey yapmışlığım yoktur; ama evdekilerin rahatı için her şeyi sağlamaya çalışıyorum (A3).

İş bölümünde daha ortak bir paylaşımı ifade eden paylaşımlar ise şöyledir:

> Çocuklar benim hafta sonu kahvaltılarımı severler. Pazar günleri kahvaltı işi bendedir. Hanım daha uyurken ben kalkar hazırlarım sofrayı. O da dinlenmiş olur. Arada yine hanım söylerse ufak tefek yardımlarım olur; ama yalan söylemeyeyim pek de yaptığım söylenemez. Evin işlerinin yükü hep hanımdadır, sağ olsun. Şikâyet de etmez, güzel idare eder. Biz de çok şükür ihtiyaç içinde bırakmamışızdır onu hiç. Böyle geçinip gidiyoruz (H2).

> Biz genelde işleri eşimle bölüşürüz. Bak bunda çok yardımcıdır o, Allah razı olsun. Yoksa ben o kadar işle başa çıkamam; çünkü bayağı kalabalık bir aileyiz. Sofra kurmada, kaldırmada yardımcı oluyor; çamaşır yıkama, yemek yapma bir yerde bana bakıyor; ama evde temizlik varsa falan eşim yardımcı oluyor, birlikte yapıyoruz o işleri. Faturaları eşim ödüyor, öğrencilerimiz var onların okula gidip gelişinde yardım ediyor, alışverişi yapıyor. Bizim evimizde iş bölümü iyidir (S4).

Katılımcılara, evlerinde yerleşik olan bu iş bölümlerine riayet edilmediğinde ne olduğu sorulduğunda iki erkek katılımcı (C1, İ4) ev içi işlere dair işlerin sıhhatini tahsis edecek yardımcı kişiler bulacaklarını ifade etmişlerdir. Bu kişiler ailenin diğer kadınlarından devşirilmektedir (C1, İ4).

> Annem var. O da olmasa aşağıda kayınvalidem var o konuda rahatım (C1).

> Yani kendisi bilir. Ben ev işlerini takip etmiyorum ki. Öyle bir vaktim yok zaten. Yardımcı olma noktasında abimin hanımı var, kız kardeşim var aynı apartmanda (İ4).

Erkek katılımcılar "iş bölümüne riayet edilmediği durumları" ekseriyetle eşleri üzerinden hikâye etmekte ve kendilerinin durumu tolere ettiklerini ifade etmektedirler. Katılımcı A3 ise işlerin aksama sebebinin, tepkileri için önemli olduğunu belirtmiştir.

Bununla birlikte kadın katılımcılar da iş bölümüne riayet edilmediği durumları kendi hastalıkları, meşguliyetleri şeklinde tasavvur ederek cevaplamışlardır. Burada "iş bölümü" kavramının örtük olarak "ev içi işlere" ve bunların da "kadına" tanımlandığı izlenimi vardır.

> Genel anlamda çok sıkıntı çıkarmam; ama eğer eşimin üstlendiği ve benim onun yapacağına güvenerek ona bıraktığım bir işi yapmazsa o zaman tepkisel yaklaşabilirim. Fakat herhangi bir olumsuz durumda bana haber verirse haber verdiği takdirde sıkıntı olmaz (D2).

> Ben üzülürüm kendi yapmam gereken şeyi yapamayınca. Eşim hiçbir şey demez, tepki göstermez yardımcı olmaya çalışır (M1).

Katılımcılara, bir iş bölümü ifadesi olarak evdeki gelir ve masraf bölüşümleri sorulduğunda ise oluşan tablo erkek katılımcıların tek gelir kaynağı olduğu durumlar 32 katılımcıdan A3, B1, B2, B3, C1, C2, C3, D1, D2, D3, H2, H3, İ2, İ4, M4, S2, S3 şeklinde kaydedilmiştir. Kadın katılımcıların tek gelir kaynağı olduğu durumlar H1; erkek ve kadının ortak bir gelir kaynağını oluşturduğu durumlar A1, B4, C4, İ3, M1, M2, M3, S4 şeklindedir. Bununla birlikte gelir kaynağına bakılmaksızın evin ve gelirin idaresinin kadında olduğu belirtilen örnekler (A4, C1, C2, H2, D1, D2) vardır. Bir diğer taraftan, kadının kendi kazancını ev idaresine katmadan kendi özelinde tuttuğu, masrafların yine erkekte toplandığı durumlar da bir kadın (A2) ve bir erkek katılımcı (İ1) tarafından temsil edilmektedir. Gelir konusunda bazı örnekler şu şekildedir:

> Şu anda sadece ben çalışıyorum. Öyle çok şey yapmıyoruz yani senin paran benim param. O kadarını ben kendime ayırayım şu kadarını eşim harcasın gibi bir durumumuz yok. Ne yapıyorsak ortak yapıyoruz, ortak bir hayat kurmaya çalışıyoruz. Bugün ben çalışıyorum; ama yarın o çalışır. Koşullardan kaynaklı o çalışamıyor şu an. Onun çalıştığı benim çalışmadığım zamanlarda da onun parasını çok rahat harcayabilirim (H1).

> Eşim yapıyor her şeyi. Ben evliyim çalışıyorum; ama hâlâ ailem için çalışıyorum. Eşim bir gün bana maaşımı sormamıştır, ne kadar aldığımı dahi bilmez. Bütün masraflarımız eşime aittir. Ben kazandığımı kendi kardeşlerime, anneme harcarım. Benim gerekli ihtiyaçlarımı da eşim karşılar. Ben evlenirken de bunun pazarlığını onunla hep yaptım. O bana dedi ki hiçbir şey değişmeyecek evliliğimizle (A2).

> Eşimin kendi geliri var; ama ben alıyorum onlar yiyor. Masraflar konusunda da bütün masraflar bana ait (İ1).

> Eşim ev hanımı benim; ama paramın idaresini ona bırakmışım, yoksa ben ev sahibi olamazdım. Biraz elim açıktır benim, sonunu düşünmeden harcarım biraz. Eşim bu konuda beni kısıtlıyor, dengeliyor yani (H2).

> Ben çalışmıyorum, bütün masraflar eşime ait. Bununla birlikte bana kendisi de bir miktar para verir, kendi özel ihtiyaçlarım ya da isteklerim için (C3).

Katılımcılara, eşlerinin kendilerinden ayrı bir hesapları olup olmadığını ve bu durumdan kendi memnuniyetlerinin derecesi sorulduğunda soru C2, C3, C4 tarafından "eşinizin gizli bir hesabı var mı" şeklinde algılanmıştır. Bununla birlikte A3, B2, H3, C1, S2 eşlerinin kendilerinden ayrı bir hesabı olmadığını ifade etmiştir, A4, B1, C4, D3, D4, H2, İ1, İ4, M3, M4, S1, S2 ise eşlerinin kendilerine ait bir hesapları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda bu hesapların ortak kullanıma açık olup olmadığı katılımcılara ayırt edici bir şekilde sorulmamıştır; fakat erkek katılımcıların eşlerine kendilerinin bir hesap açtığı örnekler (A4, B1, H2, İ4) onların anlatımıyla ortaya çıkmıştır. 12 kadın katılımcıdan 5'i kendilerine ait hesaplarının olduğunu, diğer 7'si ise eşlerinin hesaplarını kullandıklarını, kendilerine ait bir banka hesaplarının olmadığını ifade etmiştir. Bu konudaki farklı örnekler şu şekildedir:

> Böyle bir hesabı yok; ama eşimin kendisine ait bir hesabı olsa sorun etmem. Bazen kadınlar gizli bir şeyler yapmayı severler; ama onu da yapsınlar yani problem olmaz o kadar; ama benim bildiğim yok (C1).

> Eşimin kendine ait hesabı yok; ama birikimleri var, ben ondan alırım bazen hatta. Yani tabi benim verdiğim şeylerle zaman içinde birikiyor (H3).

> Dürüst olayım ki bilmiyorum. Yani saklamak isterse böyle bir şeyi, ben nereden bilebilirim ki zaten saklamıştır; ama benim bildiğim bir hesabı var zaten kendi maaşı yatıyor ona (C4).

> Eşimin kendine ait bir banka hesabı var, ben açtım. Rahat kullansın, sürekli benden istemek zorunda kalmasın, kendi rahat etsin diye (A4).

4.2.4. Değerler

Katılımcıların her biri aile yaşantılarında korudukları bir değer, kural ya da alışkanlık olup olmadığı hususunda "var" şeklinde cevap vermiştir. Nitelikleri çok farklı olmasa da çeşitlilik gösterebilen bu değerler, kurallar ve alışkanlıkların ise hususiyetle "kendi, iradi seçimleri" olduğunu belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar (A1,

A2, B1, B2, B3, B4, C4, D3, H2, H3, İ1, M1, M4, S2, S3, S4) burada kendi değerleri, kuralları ve alışkanlıklarına ek olarak açıkça bazı genel yapılar ifade etmiştir; fakat iradilikleri yine kendileri tarafından ifade edilmiştir. Bu durum, din, gelenek ve kültür olarak atfedilen yapıları takip etmekte gösterilen "gönüllülük"e işaret etmektedir; nitekim katılımcılardan bir istisna (H1) hariç diğerleri aile yapılarında örf ve âdetlere de vurgu yapmaktadır. Bazı örnekler şu şekildedir:

> Kendi oluşturduklarımız da var, ailemizden içimize işleyen, bize nakşedilen şeyler de var. Zaman değiştikçe eşimle kendi kendimize kural edindiğimiz şeyler de var. Yani bizim sonradan öğrendiklerimiz de var; ama mecbur olduğumuz için değil bize de uygun geldiği için sürdürüyoruz (B4).

> Aile geleneklerimiz bunlar; ama tabii ki gönüllüyüm ben devam ettirmekte, hep de devam etsin isterim (A2).

> Güncel yaşantı şeklindeki Türkiye'deki aile örf ve âdetler bizim değerlerimizdir. Ben İstanbul doğumlu da olsam Giresun Alucralıyım. Bizde muhafazakâr aileden gelen muhafazakâr düşünen ve milliyetçi kökenli olan aile değerleri, ulusal değerler, milli değerler çok kıymetli. Bunları evde yaşatmaya çalışıyoruz. O yüzden bizim bakışımız ayrıdır. Ben milliyetçi bir yapıya sahibim (İ1).

> Benim kurallarım zaten İslam ağırlıklıdır, biraz gelenek görenek de var; ama ne kadar uyuluyor orası ayrı. Yine de esneğimdir çok da kavga etmek istemiyorum; ama yapılmasını da isterim yani (S2).

> İçinde yaşadığınız toplumun etkileri elbette oluyor; ama biz mümkün olduğunca bundan çıkıp kendi aklımıza, çağımıza, etrafımıza bakarak edindiğimiz fikirlerle bir değer sistemi kurmaya çalışıyoruz (H1).

Katılımcılar aile değerleri, kuralları ve alışkanlıklarının pratiği açısından ise esnek bir görünüm sergilemektedir. Esnek olmadığını ifade eden hiçbir katılımcı yoktur.

> Hayat esneklik gerektiriyor, kurallar değişiyor zamanla (M4).

> Esnek olmazsanız meydana gelecek sıkıntıda zorluğu beraber yaşayacaksınız. Bir şekilde gemiyi yürütmemiz lazım. Kendi anne ve babalarımıza baktığımızda kadın ve erkeğin sorumluluk alanları birbirinden daha farklı ve katı kurallarla ayrılmış; ama bizde böyle bir durum yok. Biz esneğiz (B3).

Katılımcıların aile değerleri olarak ifade ettiği değerlere bakıldığında bunların "gelenek" (A1, A2, B3, B4, C1, C2, C3, C4, D1, D2, D4, H2, H3, H4, İ1, İ2, İ3, M1, M2, M3, M4, S2), "dinî/İslami değerler" (A1, A2, A3, A4, B2, B3, İ3, İ4, D3, S1, S2, S3, S4) ve "insani/temel değerler" (H1, B1, B2, B4) ile ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Bazı katılımcıların cevapları bu sınıflandırmaların birden fazlasıyla örtüşmektedir. Salt bu kavramların öne çıktığı cevaplardan her birinin temsili ise şu şekildedir:

> Aile değerlerimiz nedir? Bize büyüklerimizin öğrettikleri… Biz de çocuklarımıza öğretiyoruz aile nedir. Yani karşına alıp konuşmakla olmuyor; ama birlikte yaşıyorsun işte gösteriyorsun, görüyorlar. Biz de öyle büyüdük (C4).

> Aile değerlerimiz var tabi; ama temelinde İslam var, yani kendi inancımız etrafında bir aile kuruyoruz (S1).

> Temel değerler olarak hoşgörü, saygı, sevgi çok önemli. İnsan merkezli olmak çok önemli, insanı sevmek çok önemli ayırmadan ayrıştırmadan. Güzel ahlaklı olmak çok önemli. Aile değerleri bunlar işte hep. İçinde dinimiz var (B1).

Katılımcıların sahip oldukları ve sürdürmek istedikleri aile değerlerini örneklendirmeleri istendiğinde bütün katılımcılar ortak bir şekilde "sevgi ve saygı" cevabını vermiştir. Bununla birlikte "güven/sadakat" (A3, C1, C2, D1, D2, D3, İ4, M2) ve "sorumluluk" (B2, B4, H2, İ3, M1, M2, S2) örnek değerler olarak öne çıkmaktadır. Bu temelde verilen cevaplardan "eşitlik" (H1) ve "evrensel değerler" (B2) vurgusuyla istisnai kalan iki örnek de şu şekildedir:

> Her şeyden önce bir eşitlik olması gerekiyor, kadın erkek rollerinin bu kadar keskin hayatımızda olmaması gerekiyor aile hayatında. Ben eğer evleniyorsam hayatıma bir yoldaş, bir hayat arkadaşı istiyorumdur. Ev içi iş bölümlerinin çok fazla keskin olmadığı bir aile hayatı. O yüzden hayatım kolaylaştı. Ama ister istemez bu toplumun bir parçası olduğumuz için bazı cinsiyetçi rollerde kendimizi bulabiliyoruz, bunu ne kadar kırmaya çalışsak da maalesef olabiliyor; ama benim şu anda aile değerlerinden en değerlisi eşit eşler hukuku (H1).

> Dinî, ahlaki, insani, evrensel değerlerimiz var temelde. İhtiyacı olana yardımcı olmak, problemi olana problemini çözme konusunda emek vermek bir menfaat gözetmeksizin. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi, başkasının hakkına saygılı olma, insanları küçük görmeme, kibirli olmama... İyi günümüzde, kötü günümüzde eşimle hep birbirimize destek olmaya çalışırız. Hem psikolojik manada hem realitede yapılması gerekenlerde. Birbirimize karşı sadakatimizi

> ve sevgimizi hep gösteririz. Çocuğumuzla ilgileniyoruz, onun üzerine titriyoruz, onun birtakım ahlaki değerleri kazanması için eşimle ortak bir şekilde çalışıyoruz (B2).

Katılımcılara, eşleriyle ortak olarak taşıdıkları inançlar, düşünceler, değerler, hedef ve hayaller olup olmadığı, varsa bunların neler olduğu sorulduğunda ise ortaklığı ifade eden değerlere "dinî inancımız" (A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, C2, C3, D2, D3, H2, H3, İ1, İ2, İ3, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3, S4); "ahlaki değerlerimiz" (A2, A3, B1, B2, B3, B4, D3, H2, İ1, İ3, İ4, M2, M4, S4); "anne babaya saygı" (A2, A3, B3, B4, D2, İ3, M3); "çocukların bakımı ve eğitimi hakkındaki görüşlerimiz" (A4, B4, C2, D1, D3, İ1, İ2, İ4, M3, M4, S3, S4); "yardımseverlik duygularımız" (B2, C4, D2, İ2, İ3, M1); "misafirperverlik anlayışımız" (C4, İ3); "zevklerimiz" (D1, D3, H2); "günlük yaşamdaki alışkanlıklarımız" (D1, D3, H2) "siyasi görüşümüz" (H1, H3, İ1, İ3, İ4, M1, M2, S3), "gelenek ve göreneklerimiz" (H2); "hayattan beklentimiz" (B2, D1) cevapları verilmiştir. Eşleriyle ortak özelliklerinin anlatılması talep edildiğinde altı katılımcının (A1, B3, C1, C2, D1, S1) direkt farklılıklara işaret ederek başlaması ve bu farklılıkların ortak yönünün kendileri hesabına "daha sorgulayıcı" ve "daha pratik edilen bir dindarlık" olması bu konuların eşler arasındaki ilişkinin tansiyon noktalarından birini teşkil etmesi açısından anlamlıdır. Bu, farklılık vurgusu şu şekilde örneklendirilmiştir:

> Aynı dini paylaşsak da inanç konusunda pek anlaşamayız. Prensipte aynı dini paylaşıyoruz; ama benim dinî düşüncelerimi pek uçuk bulur. Ben sadece Kur'an-ı Kerim üzerinden giderim, onun dışında ben böyle bir fıkıh kitabı bilmem, hadislerin çoğuna inanmam. Sorgulayan birisiyim. Sorgulayıp araştıran birisiyim ben. Kur'an'ı 4-5 kere okudum. Son iki okumamı da yazarak not alarak araştırarak yaptım. O zaman içine girince bazı şeyleri sorguluyorsunuz (C1).

> Mesela eşimin dinî inancı azdır; bazen inanmadığını bile söyler, bazen de inandığını söyler. Bu konuda farklıyız, benim her zaman inancım tamdır; ama hayata bakışımız, hayattan beklentilerimiz genelde aynıdır ailemiz için yapacaklarımız. Dine ve benim yaşantıma saygılıdır, ben de ona saygı duyarım (D1).

> Eşimle aynı dindeyiz; ama o benim kadar dindar değildir. Mesela ben bir kapıyı açtığımda bile besmele çekerim; ama o kadar dikkat etmez. Mesela ben Kandil geceleri kandil programı dinlemeyi Mevlid-i Şerif dinlemeyi severim, o pek dikkat etmez. İşte telefonu ile oynamak ister. Ben daha farklı bir ailede yetişmeme rağmen dinî değerlerim daha ağır. Bana da çok enteresan gelir,

> kırsal daha dini yaşayan ailelerdir gibi gelir ya, benim kayınvalidem kapalıydı, görümcem de öyle. Görümcem sonradan açıldı. İnsan gerçekten içinden gelirse yapmalı bir şeyleri (A1).

Katılımcılara, eşleriyle ortak olarak taşıdıkları inançların, düşüncelerin, değerlerin, hedef ve hayallerin zamanla artma ya da azalma gibi bir değişikliğe uğrayıp uğramadığı sorulduğunda "aynı kaldı" (A1, A2, A3, D1, D2, B2) şeklinde cevap veren katılımcılar azınlıkta kalmış, kalan çoğunluk ortaklıkların arttığını belirtmiştir. Bu konudaki iki farklı görüş şu şekilde örneklendirilmiştir:

> Nasıl artmasın ki, evliliğin temeli, aile olmanın temeli sabır. Bu sabır da farklılıklardan aşmayı ve ortak bir yere çekilmeye geliyor. Herkes kendi başına hareket etse aile olmaz ki… (M2)

> Zaman içinde birbirine alışıyorsun, öyle oluyor benzeşmeye başlıyorsun. Değerlerin, düşüncelerin, inandığın şeyler her şey birbirini çekmeye başlıyor. Ben sol görüşlüydüm mesela evlendiğimde; eşim Milli Görüşçüydü. Ben şimdi ondan daha aktif oldum denebilir (S3).

> Ortak değerlerimiz aynen devam ediyor bence; çünkü zaten öyle olmasa evlilik çok zor olur, geçinemezsin. Demek ki sende de var ki onun altyapısı onun değeri seni rahatsız etmiyor sen de kabul edebiliyorsun. Benim istediklerim onu rahatsız etmiyor onun istedikleri beni rahatsız etmiyor. Bir de zaten artık birlikte yaşadıktan sonra birbirinizin isteğinin de ne olacağını kestiriyorsunuz (A1).

Katılımcılara, ailedeki istikrar bağlamında boşanma[14] hakkında görüşleri sorulduğunda boşanmanın "eşler ve çocuklar için yıpratıcı olduğu" (A1, A2, A3, A4),

[14] Eşler arasındaki evlilik bağının çözülmesi, evlilik akdinin kaldırılması anlamına gelen boşanma, toplumdaki geleneksel aile yapısı ve değerlerinin değişime uğraması sonucu hızlanmıştır (Giddens, 2000: 157). TÜİK verilerinin bulgularına göre de Türkiye toplumunda boşanma hızı artmıştır. Muhafazakâr düşüncede toplumun istikrarını tehdit eden bir vakıa olan boşanma, İslam dini açısından taraflara tanınan bir hak olarak tanımlanmış; bununla birlikte nikâh akdinin feshedilmesi keyfiyetle tanımlanmamış ve ciddi bir sebep bulunmaksızın evliliklerin sona erdirilmesi Allah'ın hoşnut olmadığı bir hak olarak tanımlanmıştır (Atar, 2007: 117). İslâm hukukunda boşanma 'talâk' kavramı ile ifade edilmektedir. Boşanmanın İslâm dininde teşvik edilmediği; ancak meşru olduğu hususu fakihlerin üzerinde ittifak edilen konulardandır. Bu husus ayet ve hadislerde açıkça belirtilmiştir. Bir hadisi şerif "Helâl şeyler içerisinde Allah'a en sevimsiz geleni boşamadır" şeklindedir (Ebu Davud, Talak: 3). Talâk eşlerden birinin diğerini tek taraflı irade beyanıyla boşaması yahut kocanın eşinden belli bir bedel karşılığında boşanmaya razı olması (muhâle'a) veya hakim kararı ile (tefrîk) olabilmektedir. Yine evlilik birliğinin bozulmasının bir diğer nedeni ise fesihtir. Fesih, nikâh anında var olan veya sonradan ortaya çıkan bir evlilik engelinin bulunması durumunda gerçekleşir. Mesela eşlerden birinin irtidad etmesi durumunda evlilik akdi kendiliğinden ortadan kalkmış sayılır. Bunların haricinde "eşiyle cinsel ilişkide bulunmamak üzere yaptığı yemin" anlamına gelen îlâ, "kocanın karısını annesine veya kendisine ebediyen nikâh düşmeyecek yakınlarına benzetmesi" anlamındaki zıhâr ve kadının kendisini zina ile itham eden kocasıyla yeminleşmesini ifade eden liân gibi sebepler evlilik birliğini bozan

"geniş aileyi etkilediği" (A1, A2, A4), "bekâr gençleri evlilikten soğuttuğu" (A3, İ4, M3) "büyük hayal kırıklıkları ve zarar" (B3, C2, İ2, D1, D2) olduğu düşüncelerinin yanı sıra "bazı şartlar altında zorunlu bir seçenek" (C1, C4, A3, A4), "yaşanması hoş olmayan bir sonuç" (A2, B1, D3) şeklinde ifadeler yer almaktadır.

İstikrar bağlamında katılımcıların değerlerini ifade eden pratikleri açısından katılımcılara eşleriyle anlaşmazlık yaşadıklarında ne yaptıkları sorulmuştur. Bu konudaki cevaplar şu şekildedir: "küfür ederim" (A1); "meselenin üstüne gitmem, sakin davranırım" (A2, A4, C3, D1, D3, H2, İ2, İ3, S3); "meselenin soğuması için dolaşmaya çıkarım" (A3, İ1, H3); "küserim" (A3, B1, B3, C2, D4, H1, M2, S2); "açıkça konuşurum, meselemizi konuşarak halletmeye çalışırım" (B2, C1, C4, D2, İ4, M1, S1, S3, S4); "sesimi yükseltirim" (B2, B4, C1, C2, C4, D3, M2, M4, S1, S2, S4); "susarım" (B3, H3, M3) ve "üçüncü bir kişiden yardım alırım" (İ1, M4) tutumlarını paylaşan katılımcılar eşler arası anlaşmazlıklarda boşanmayı uygulanabilir bir seçenek olarak görmektedirler.

> Birçok sıkıntısı var evliliğin. Kolay mı birisiyle yaşamak? Her gün hayatın bin bir zorluğu arasında. Sen ona uymazsın, o sana uymaz. Ama nedir efendim, anlaşamıyoruz, hadi boşanalım… E nerede aile olmak? Nerede fedakâr olmak, nerede bir çatıyı dik tutmak, yuvaya sahip çıkmak? Tabi bazı öyle sebepler vardır ki boşanmak kaçınılmazdır. Onlar da istenmez tabi. Herkes elinden gelen gayreti gösterir (M2).

Katılımcılara, kendileri için boşanma sebepleri sorulduğunda cevaplar şu şekilde sıralanmaktadır: "aldatma" (A1, A2, A4, B1, B2, B3, B4, C1, C2, C3, C4, İ1, İ3, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S4); "dayak ve şiddet" (A1, A2, B3, B4, C2, D2, D4, İ1, M1, M3, M4, S1); "aşağılama, psikolojik şiddet" (A1, A2, B3, B4, C2, D2, D4, H2, İ3, M1, S3); "yalan" (A2, C4, S4); tamahkârlık" (A3, S2); "nankörlük" (A3, S2); "itikadi ve iktisadi bozulma" (A3, S4); "tahammülsüzlük" (B2, B4, C2, H3, S4); "eşler arasında sevginin tükenmesi" (C1, D1, D3, D4, H1, H2, H3, İ2, S1); "eşler arasında

durumlar arasında zikredilmektedir (Acar, 2010: 496). İslam dinin asli kaynağı olan Kur'an ve sünnet, evlenemeyenlerin bu imkânı buluncaya kadar iffetlerini korumalarını (en-Nûr 24/33), imkânı olanların ise evlenmesini teşvik etmiştir (İbn Mâce, "Nikâḥ", 8; Ebû Dâvûd, "Nikâḥ", 1) (akt. Atar, 2007: 116). Sosyal muhafazakârlık araştırmaları ve Türkiye'de yapılan aile çalışmaları da nikâhsız birlikteliklerin toplumda çoğunluk ve muhafazakâr değerlere sahip bireyler tarafından kabul edilmediğini bulgulamıştır.

vefanın kaybolması" (C1, H2, H3, S1); "saygısızlık" (C2, D1, D2, İ2, İ3, M1, M3, D4); "eşitsizlik" (H1); "maddi/manevi sömürü" (H1); "aşırı alkol" (İ1); "kumar" (İ1, İ3, S2); "madde bağımlılığı" (M2); "babanın sorumsuzluğu" (S3); "çocuklara şiddet uygulanması" (S3); "geçinmeye gönlü olmamak" (D1, D3, H3) ve "farklı dünyalarda olmak" (A1).

> Dayak… Kumar… Aşırı alkol... Aldatma, sadakatsizlik… Ev huzurunu bozan her şey… Kadınlar emanettir. Kızım gibi sevdiğim bir kızım vardı, onu benden istediler. Damada, "ister zeytin ekmek yedir ister kebap yedir; ama eğer onun hakkını yersen, o emanete hıyanet edersen seni yerim" dedim (İ1).

> Aldatma, yalan... İslam'da da olmaması gereken şeyler, itikadi bozulma. Habersiz borçlanma, krediler, iktisadi bozulma. Bir de yalan üzerine kuruluyor evlilikler yürümüyor. Toz pembe bir hayat görüyorlar; ama hiçbir şey altın tasta kurulmamıştır. Belli bir süre sabretmek gerekiyor. Gerçek yüzlerini birbirlerine göstermemeleri ve tahammülsüzlük (S4).

> Sevginin ve saygının bitmiş olduğuna iki taraf da karar vermişse evlilik bitebilir. Hataları insanlar aşabilirler, düzeltmek isterlerse düzelir; ama bunun için gösterecek iradeleri, motivasyonları yoksa, o sevgi saygı bitmişse boşanılabilir (D2).

> Genelde sadakatsizlik ya da büyük yalanlar gösterilir boşanma sebepleri olarak; ama benim için boşanma sebebi şudur: örneğin ben size bir ormandan bahsediyorum; ağaçlarından, yeşilliğinden içindeki hayvanlardan; fakat siz en sonunda tutup bir ağaç kabuğu olarak anlıyorsanız meseleyi bizim anlam dünyamız bir değilse ya da iletişim kurulamıyorsa bu dünyalar arasında nasıl olacak ki sevgi saygı? (A1).

4.3. EBEVEYNLİK TECRÜBESİ

4.3.1. Tanımlar

4.3.1.1. Annelik-Babalık

Katılımcılara anne ve baba kavramlarıyla[15] ilgili fikirleri sorulduğunda erkek katılımcıların babalığı "güven/dayanak" (A3, C1, D3, D4, H2, H3, İ1); "sonradan

[15] İslam dini çocuğun dünyaya getirilmesi, bakımı, yetiştirilmesi, eğitilmesi, hatta evlendirilmesi gibi hususlarda aileye sorumluluk yüklemektedir. Bu sorumluluk alanında anne ve babanın emeklerine aynı zamanda hürmet ve kıymet atfedilmiştir (Çağrıcı, 1991: 103-105). Kaynaklarda kaydedilmiş bir hadis

kazanılan bir his" (C1, C4), "sorumluluk" (B2, M3), "güçlü olmak/lider olmak" (B1); anneliği ise "bütünlük, hissiyat" (C1, İ1, S1, S2), "doğal ve sonsuz bir sevgi" (A4, B1, B2, C1, C4, D3, D4, H2, H3, M4), "sonsuz fedakârlık" (A3, A4, H2) şeklinde tanımladığı görülmüştür. Kadın katılımcıların anneliği ve babalığı tanımlarken başvurduğu ifadeler ise şu şekildedir: annelik, "hep evladını düşünmek" (C2, D2), "toparlayıcılık (C3, D1)", "sabır, merhamet (A1, D1, D2, İ2, İ3, M1)", "kendinden vazgeçmek" (A2, M2), "yetiştirici, eğitici olmak" (S3, S4, H1); babalık, "güç/güven/dayanak" (A1, A2, B3, B4, C2, C3, D1, D2, İ3, M1, M2, S3); "destek" (H1, İ2, M1). Ebeveyn olmakla ilgili bazı örnek cevaplar şu şekildedir:

> Babalık güvendir. Hayatta bir güven... Sırtını yaslayacağın, güveneceğin bir varlık. Bunu ona vermen lazım. Yoksa herkes bir birey, hayatta doğar tek başına da yaşar büyür. Yani bir şekilde yaşıyor insanlar; ama bir güven duyması gereken birisi var yani o da sensin, o duyguyu vereceksin (C1).

> Baba güvendir, dayanaktır. Arkandaki dağ, sırtını yasladığın kapıdır. Baba güçtür seni koruyan, sığındığın… (B3)

> Annelik doğal bir sevgidir ya, kendini ondan ayıramazsın, sonsuz fedâkardır anneler. Acayip bir şey, başka yerde karşılığı yoktur. İnsanın gözlerini dolduruyor (A4).

> Anne olmak çok başka bir şey. Şimdiki nesil bunu pek bilmiyorlar. Önceliğin çocukların oluyor. Çocuklarını sadece dünyada doyurmak büyütmek değil, İslami açıdan da zarar görmesini engellemek demek. Eğitimleri ile ilgilenmek demek, yetiştirici olmak demek; ama tabi çok büyük fedakârlıklar gerektiren bir duygu (S4).

Katılımcılara, ideal anne ya da ideal baba var mıdır, sorusu yöneltildiğinde yukarıdaki tanımlara referans vererek bunları açıklayan katılımcılar çoğunluktadır. Bir örnek (A3) ideal babanın Hz. Muhammed (sav) olduğunu ifade etmesi, bir diğer örnek

bu önemi şu şekilde ifade etmektedir: "Bir adam Resûlullah (s.a.v.)'a gelerek: Kendisine en iyi davranmam gereken kimdir? diye sordu. Rasulullah (s.a.v.): "Annen!" buyurdu. Adam: Ondan sonra kimdir? diye sordu. Efendimiz "annen!" buyurdu. Adam tekrar: "Ondan sonra kim gelir?" diye sordu. "Annen!" dedi. Adam tekrar: "Sonra kim gelir?" diye sordu. Resul-i Ekrem (s.a.v.): "Baban!" cevabını verdi" (Buhari, Edeb: 2; Müslim, Birr: 1; İbni Mace, Vesâyâ: 4; Ebu Davud, Edeb: 120; Tirmizi, Birr: 1). "Allah'ın rızası, anne babanın rızasında, gazabı da anne babanın gazabındadır" (Tirmizi, Birr: 3). Bu konuda, Hz. İbrahim'in babası Azer'i hidayete davet ederkenki tutumu ve o dini inanç olarak bir putperestken ona olan saygısı, ona "babacığım" şeklinde nezaketle hitap ettiği de Kur'an-ı Kerim'de (Meryem, 19: 42) bildirmektedir.

(S3) de "ideal anne ya da ideal baba gibi bir realitenin olmayacağı" düşüncesiyle istisnai kalmışlardır. Bu konudaki bu iki farklı görüşün ifadesi şu şekildedir:

> Var örnek hayatımızda: Önderimiz, Peygamberimiz ailesiyle… (A3).

> Hiç kimse bence ideal değildir, benim mesela kendi babamda özendiğim şeyler var, bende yok onlar; ama ikimiz de babayız. Bu herkeste böyledir. Böyle bir kavram yoktur (M4).

Katılımcılara, ideal çocuk sayısı hakkında ne düşündükleri sorulduğunda bir katılımcı (A1) "Reis ne diyorsa odur, üç ve üçten fazlası" şeklinde cevap vermiştir. Diğer katılımcıların cevapları ise "iki" (C4, İ2, İ3, D4) ve "bakabileceğin, imkânlarının yeteceği ve yetiştirebileceğin kadar" (A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, C1, C2, C3, D1, D2, D3, H1, H2, H3, İ1, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3, S4) şeklindedir.

4.3.2. Ritüeller

Katılımcılara, aynı ev içinde yaşayan aile bireylerinin doğum günlerinin kutlanıp kutlanılmadığı sorulduğunda iki katılımcı (M3) dışında bütün katılımcılar "kendi aramızda bir pasta keseriz" şeklinde cevap vermişlerdir. İstisna durumundaki bu iki katılımcı (M3, D1) evlerinde doğum günlerinin "yabancı âdeti" olduğu düşüncesiyle kutlanmadığını belirtmiştir. Bu düşünceyi paylaşan üç katılımcı ise (M4, S1, S2) düşüncelerine rağmen zaman zaman "çocukların isteğine boyun eğmişlerdir" ve doğum günlerini kutlamışlardır. Az sayıdaki katılımcı ise (B2, D2, İ2, İ3) doğum günü olan üyeye muhakkak bir doğum günü hediyesi aldıklarını da ifade etmiştir. Bu konudaki farklı fikirlere örnekler şu şekildedir:

> Doğum günü bizim âdetlerimizde olan bir şey değil, biz ölümü biliriz, yâd ederiz. Yani bizim ailemizde de çok yoktur, kendimiz bile bilmiyoruz belki yabancı âdet… (M3).

> Şaşalı şeyler yapmayız; ama kendi aramızda bir pasta keseriz. Sevinçli, sohbetli, muhabbetli bir gün olur (İ2).

> Ya biz doğum günü filan bilmezdik. İstiyorlar ki o gün de işte pasta alınsın, hediye alınsın hep ekonomik şeyler bunlar. Özenti yabancı ülkelere... İnsan bir gün özel değil ki! Ben hiç hazzetmiyorum, sevmiyorum; ama çocuklar özeniyorlar. Bakıyorlar herkes kutluyor, kendilerini özensiz hissetmesinler

> diye işte biz de boyun eğiyoruz artık biraz. Kendi aramızda bir pasta kesiyoruz (S2).

Katılımcılara, çocuklarına isim vermenin önemi hakkında bir soru yöneltildiğinde bir "isim verme" ritüeli gerçekleştirdikleri bulgulanmıştır. Buna göre bütün katılımcılar "çocuğun kulağına ezan okumak ve ismini söylemek" şeklindeki ritüeli gerçekleştirmişlerdir. Bu ritüeli gerçekleştiren kişi ise "baba", "kayınpeder" ya da "bir aile büyüğüdür". Erkek bir figür olması imamet geleneği açısından anlamlıdır. Dinî bir inancı pratik yaşamında sürdürmediğini ifade eden bir katılımcı da (H1) "yöresel ve ailevi nedenlerden ötürü" bu ritüeli gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir.

> Ben böyle bir şeyi gereksiz görüyorum, zaten oğlum doğmadan önce ona ismiyle sesleniyordum ben. Kimliğine de yazsam ismini sonradan değiştirebilir kendisi, illaki annesi babası olarak bizim koyduğumuz isimle yaşayacak değil; ama işte ne var ailen istiyor, o anı yaşamak kutlamak istiyorlar. Kayınpederim aldı oğlumu kucağına bir ezan okudu, her iki kulağınaydı galiba, sonra da ismini söyledi. Öyle bir şey oldu işte (H1).

Katılımcılara, çocukları doğduktan sonra bu doğum hadisesine ilişkin bir ritüel gerçekleştirip gerçekleştirmedikleri sorulduğunda çoğu katılımcıdan (B1, D3, H2, H3 hariç) "mevlüt okutmak" cevapları alınmıştır. Mevlüt okutmak, akraba ve arkadaş çevresine verilen yemekli bir daveti ve bu toplantıda Kur'an-ı Kerim ve mevlit okunup dua edilmesini tarif etmektedir. Bununla birlikte katılımcıların tümü "akika kurbanı kesmek"ten de bahsetmiş ve özellikle bu kurbanın ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığını belirtmişlerdir. Bir katılımcının (H1) kendi pratik yaşamında bu ritüeller bir yer teşkil etmese de eşinin ailesi tarafından yine de kendi çocukları adına gerçekleştirildiğini ifade etmesi kültürel çevrenin kendini yeniden üreten dinamiklerini göstermesi açısından anlamlıdır. Bu konudaki iki farklı örnek şu şekildedir:

> Yani doğum işte zor; ama çok da büyük bir olay değil. İnsanlar doğuyor bir şekilde. Benim için bir anlamı yok; ama heveslerini kırmak istemedim. Sevinçlerini o şekilde göstermek istiyorlardı, müdahale etmedim. Bir kurban kestiler, dağıttılar. İşte köyde, eşimin ailesinin evinde toplandılar. Kur'an filan okundu, ben çok karışmadım, çok çıkmadım içlerine; ama rahatsız da olmadım. Öyle bir şeyler yapmışlardı mevlüt gibi (H1).

> Bizim âdetlerimizde çocuk doğduktan sonra kurban kesilmesi, ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunulması, insanlara yemek yedirilmesi vardır. Mevlüt okutulur. Bunların hepsi oldu bizde de (B2).

Erkek çocukları olan katılımcılara (A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, C1, C3, C4, D1, D3, D4, H1, H2, H3, İ2, İ3, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3, S4) "sünnet" geleneğini sorduğumuzda tüm katılımcıların çocuklarını sünnet ettirdikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bu konudaki motivasyonları sorulduğunda ise "dinimiz gereği" (A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, C3, C4, D1, D3, D4, İ2, İ3, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3); "sağlık" (A2, B1, C1, M1, M4, S4); "toplumsal beklenti" (B2, B3, B4, C1, C4, H1, M1, M3) ve "Müslüman bir toplumun geleneği" (C4, H2, H3) cevapları alınmıştır. "Sağlık" konusundaki faydaları nedeniyle sünneti tercih eden katılımcıların "toplumsal beklenti" ya da "dinimiz gereği" cevaplarını da vermiş olmaları anlamlıdır. Burada sağlık konusunun bu iki yapıyla bir meşruiyet ilişkisi kurduğu düşünülebilir. Bir katılımcı (H1) ise çocuğunun sünnetinin sadece eşinin ailesi tarafından istendiği için yapıldığını ifade etmesiyle "toplumsal yapı"nın belirleyiciliğine dikkat çekmektedir. Bu konudaki iki farklı görüş şu şekildedir:

> Bana kalsa olmasın isterdim, istediği zaman olabilirdi kendisi; ama eşimin ailesi ısrar etti. Biraz kültürel bir şey bu... Doktorlar da sağlık açısından önemli diyorlar; ama ben bunu kendisine bırakırdım ileriki yaşlarına. Yine de çok karşıt değilim, insanların hayatına aykırı bakmıyorum. Onlara kendi içimde olmasa da "yok" demiyorum. İşte eşimin ailesi de böyle yaptı sünneti, bir düğün gibi kutladılar (H1).

> Ohooo, biz düğün bile yaptık. İslamiyet'te var bir kere, sünnet yani. E ananelerimiz, toplumumuz da böyle gerektiriyor. Bizi diğer dinlerden ayıran unsurlardan da bir tanesi erkek açısından, bir de Musevilerde var galiba. Ama neyse yaptırmamak gibi bir durumumuz yok yani (C4).

4.3.3. Roller

Katılımcıların ebeveyn olmakla ilgili tecrübelerindeki ortak ve farklı noktaları saptamak amacıyla sorduğumuz sorulardan ilki "çocukları olduğunda yaşadıkları ilk hisler"dir. Bu soruda, istisnai tek bir cevap (C3) dışında bütün katılımcılar "çok mutlu oldum, çok sevindim" şeklinde cevap vermişlerdir. İstisnai olan cevap ise şu şekildedir:

> Ben çok üzüldüm. Ben daha küçüğüm, çocuğum, dedim ne çocuğu! Ama eşim sevindi. Ben kabullenemedim bir türlü; ama sonradan reddedecek halin yok evladını, bir şekilde alışıyorsun (C3).

Katılımcıların cevaplarında cinsiyetle anlamlı bir ilişki bulunduran fark, erkek katılımcıların (A3, A4, B1, B2, C1, C4, D3, D4, H2, H3, İ1, İ4, M3, M4, S1, S2) "çok mutlu oldum, çok heyecanlandım" şeklinde verdikleri cevaplara mukabil, kadın katılımcıların (A1, A2, B3, B4, C2, D1, D2, H1, İ2, İ3, M1, M2, S3, S4) cevaplarında bu duygulara ilaveten yer bulan kaygı durumudur. Kadın katılımcılar sorumluluk hissini daha ilk anda taşıyor olduklarını ifade etmişlerdir.

> Şimdi benim kızım tüp bebek, 12 yıldan sonra oldu. Çok çok büyük mücadelelerden sonra... Cenab-ı Allah kimseyi çocuksuz bırakmasın, bununla terbiye etmesin, kimseye bu yontsuzluğu vermesin… Hastaneye gittik, eşimi içeri aldılar. Birkaç dakika sonra beni çağırdılar. Bir gelir misin, dediler. İçerde boğuk bir ses var. Bu ne? dedi doktor. Ya dedim ne bileyim nedir? Fırsat olsa döverim de öyle bir sinirliyim yani. Bebeğin kalbinin sesi dedi ve ben bayılmışım. Çok büyük mutluluk çok büyük bir heyecan… (İ1).

> Yani kucağına veriyorlar, mutlusun sağ salim dünyaya gelmiş ama hemen başlıyor o duygu, artık annesin yani. Büyük bir sorumluluk… Artık eskisi gibi olamazsın, kocaman bir sorumluluk, altından kalkabilecek misin, hiçbir şey bilmiyorsun o an, sadece hem korku hem sevinç bir arada (B3).

> Ya tabi bir mutluluk yaşadım öncelikle; ama büyük de bir sorumluluk yani. Onu da biliyorsun, acaba iyi bir şekilde büyütebilecek misin? (M3)

Katılımcılara, anne ya da baba olmanın onlarda ayırt edici bir tecrübe olarak bir değişime sebep olup olmadığı sorulduğunda istisnai olan iki cevap haricinde (C1, H3) bütün katılımcılar "bir değişim yarattığını" ifade etmişlerdir. Bu konudaki farklı iki cevap ve bazı örnekler şu şekildedir:

> Baba olmam bende bir şey değiştirmedi, ben hep bir baba gibi yaşıyordum zaten, yeğenlerimden alışkındım. Yeğenlerime de bir baba gibi yaklaşırdım. Antrenmanlıydım bir nevi (C1).

> Ben hep aynıydım ya, bir şey değişmedi bende (H3).

> Baba olmak beni çok değiştirdi, çok terbiye etti beni (M4).

> Ya artık çocuk değilsin, annesin. Ben 32 yaşında bile hiç büyüyebileceğimi sanmıyordum. Babam hâlâ benimle konuşurken küçük bir kız çocuğuymuşum gibi konuşur. Ben de buna inanamamıştım; ama şu anda daha olgun hissediyorum, daha sakinleştiğimi hissediyorum (H1).

> Kesinlikle yarattı. Baba olmadan önceki hayatım farklıydı, sonrası farklı oldu. Bir kere sorumluluk arttı. Çocukların eğitimi, bakımı, bunlarla ilgili bir şeyler yapmam gerekti. Tek başına bir hayat gibi değil, daha çok dikkatliyim artık. Tehlikelere karşı mesafeliyim ve onların geleceği için çalışmak zorundayım. Açıkçası ciddi bir sorumluluk yükleniyor insan tabii ki (H2)

> Baba olmak tabi ki bir değişiklik yarattı, önceden kavgadan filan çekinmezdim, böyle girerdim ayırmak için filan. Şimdi dur diyorum kendime, kendimi sakınıyorum yani, evde çocuklar var, sorumluluklarım var (M3)

Katılımcıların anne ya da baba olma tecrübesinden sonra yaşadıkları değişimin yönleri ise şu şekilde çeşitlilik göstermiştir: "daha fazla sorumluluk sahibi olma" (A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, C2, C3, C4, D1, D2, D3, D4, H1, H2, İ1, İ2, İ3, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3, S4); "daha sabırlı olma" (A1, A2, C3, D3, M2, M3); "daha dikkatli ve temkinli olma" (B1, B2, D3, H2, İ2, M3); "daha disiplinli olma" (A3, H1, H2) ve "daha şefkatli ve duyarlı olma" (A1, C4, D3, M1, M4).

> Araba kullanmama kadar giden bir değişim oldu, bir sorumluluk. Biriyle tartıştığımda haklı olduğumu hissedersem bekârken ileriye giderdim, çocuk olduktan sonra sinirimi bir yerde tutuyorum artık, daha dikkatli davranıyorum, etrafımı daha çok kolaçan ediyorum (B2).

> Daha disiplinli oldum. Tembellik yapamıyorsunuz eskisi kadar (H1).

> Ben mesela hep kendime ait özel bir alan isteyen birisiydim. İnsanlarla vakit geçireceğim, ailemin içinde olacağım; ama kendime ayıracağım, sadece kendimle olacağım bir vakit de isterdim. Anne olduktan sonra ise bu pek mümkün olmuyor. Baktım ki sonradan bu konuda tahammülüm, sabrım artmış. Bu büyük bir değişim bende (M2).

Katılımcılara çalışan bir kadının çalışmasının yanında kendisine asli bir görev olarak "annelik" görevinin tanınması hakkında ne düşündükleri sorulduğunda katılımcı H1 dışında tüm katılımcılar bu görevin çocuk sahibi olmuş her kadın için öncelikli bir vazife olduğunu ifade etmiştir. Bu yaklaşım, ailedeki muhafazakâr değerlerden en güçlü argümana sahip bir öncülü teşkil etmektedir.

4.3.4. Değerler

Katılımcılara, çocuklarına öğrettikleri ilk değerler sorulduğunda kimi katılımcılar bu soruyu çocukluk dönemini temel almadan ergenlik döneminin konusu

olabilecek şekilde cevaplamışlardır. Verilen cevaplar şu şekildedir: "dinî konularda sorgulayıcı olmak" (C1, C2); "saygı" (C2, C4, H1, İ1, İ2, İ3, İ4, M1, S3); "sevgi" (C2, İ2, M1); "ibadetlerini yerine getirmek" (A1, A2, A3, A4, C3, H4, S1, S2, S3, S4); "sigaradan uzak durmak" (C3, İ1); "hisleri yaşamak, duyarlı olmak" (C4, H1, İ3, M1); "vatan ve millet sevgisi" (B1, C2, D1, İ1, İ4, M2, M3, S1, S2); "dürüst olmak, yalan söylememek" (B1, C4, D3, D4, H1, H4, İ3, M2, M3, M4, S1, S2); "kendine güvenmek" (C4, H1, M1); "kanaatkâr olmak" (A1, A2, B3, H4, M1, M2, M3, M4, D4); "bazı dinî kavramları/sembolleri tanımak ve tekrarlamak -Allah, peygamber, ezan, tekbir, dua vs.-" (A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, H1, H2, İ1, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S4); "bazı ideolojik sembolleri tanımak ve taklit etmek- ülkücü işareti, Milli Görüş işareti vs." (B1, B2, B3, M2, S4,); "kuzenlerini kardeşleri olarak görmek-akraba evliliğini engellemek için" (D3, M3, S1); "paylaşmak" (C1) ve "adaletli olmak" (S3). Bu konudaki bazı örnekler şu şekildedir:

> Ben kendimi yetiştirdim, dokunarak yaşadım ben. İnsanlara dokundum, onlar da bana dokunsunlar istedim. Acıyı hissetmeden olmuyor, sen acıyı hissedince başkasının canını da yakmamayı öğreniyorsun. Bu yüzden çocuklarıma hissederek yaşamayı öğrettim ilkin, duyarlı olmayı. Sonra doğruluk çok temeldir, yalan söylememek. Büyüklerine saygıyı öğrettim, temel değerleri öğrettim yani, kendine güvenmesini istedim. Her şeye rağmen ayakta durmasını istedim (C4).

> Kitabımız Kur'an-ı Kerim, dinimiz İslam, Peygamberimiz Hz. Muhammed... Bunları ezberlediler ilk önce. İslam'ın şartları, imanın şartları onları da ezberlediler. Bizim küçükken öğrendiğimiz ne varsa onlara da öğrettik. Namaz kıldığımız zamanlar da yanımıza çağırıyoruz. Oğlumu dayıları ya da babası camiye götürüyor mesela her cuma. Okuldan onu alıp tekrar geri bırakırlar. İbadetleri de böyle böyle öğretiyorum (A2).

> Önce anneanne, babaanne, dede vs. ile saygılı olmayı öğretiyorsun, işte o senin deden, bağırma vs. gibi. Sonra kendisine güvenmesini istedim hep destekledim oğlumu. Yaptığı şeyleri takdir ettim, yapamadıklarında eleştirmedim. Sonra onu her haliyle kabul ettim ki yalan söylemesin, bana olanı olduğu gibi anlat dedim hep, ben senin yanındayım ne olmuş olursa. Öyle işte (H1).

> İlk öğrettiğim şey paylaşmak herhalde. Bu, çocuklara göre şekilleniyor, onu takip ediyorsunuz. Mesela çocuğunuz eğer elindekini size vermiyorsa paylaşmayı; eşyalara kötü davranıyorsa iyi kullanmayı öğretiyorsunuz (C1).

Katılımcılara, çocuklarına aktarmak istedikleri değerlerin ne olduğu sorulduğunda öncelikle böyle bir "değer aktarımı" fikrinin hepsinde var olduğu saptanmıştır. Bu değerlerin neler olduğu ise şu şekilde çeşitlenmektedir: "insanlara faydalı olsun" (A1, B3, C3, D2, İ1, İ4); "inançlı ve dindar olsun" (A2, A3, B1, B2, M3, M4, S1, S2, S4); "merhametli olsun" (A1, B4, İ4); "bizim gibi bir aile kursun" (A4, C2, İ2, M2); "evrensel değerlere sahip çıksın" (B2, H1); "özgüvenli olsun" (B4, C2, C4); "Türk gelenek ve göreneklere, örf âdetlerine, vatan ve milletine, bayrağına sahip çıksın" (B1, B4, D1, D3, İ1, M1, M2); "partimizin davasına sahip çıksın" (B1, H3, S3, S4); "evlilik ve bekârlık arasındaki farka dikkat etsin" (C2); "ev temizliğine erkeği sokmasın" (C2); "kendinden ödün vermesin" (C2, C4, H2); "özgürlüğünü korusun" (C2, H1); "ahlaklı, şerefli, namuslu birisi olsun" (C3, C4, D3, H2, H4, İ1, İ4, M4, S1, S2); "sadık olsun" (C3); "dürüst olsun" (C4); "açık fikirli olsun" (H1); "saygılı bir insan olsun" (D2, D4, H2); "dürüst bir insan olsun" (D3, H2); "sorumluluk sahibi olsun" (İ3, M2, S3); "ailesini sahiplenici olsun" (İ3, M2); "adaletli olsun" (S3), "hayatı sevsin ve kendinden memnun olsun" (C2). Bu konudaki bazı örnekler şöyledir:

> Mücadele ettiğimiz siyasi parti de bu yönde. Dillerinin, kültürlerinin onlara miras kalmasını istiyorum. Yaşadığımız coğrafyada da bir asimilasyon var; ama sadece Kürt diline değil Lazca konuşan da kalmıyor. Bu coğrafyaya, bu kültüre, bu dile sahip çıksınlar, mücadelemizi, partimizin mücadelesini devam ettirsinler (H3).

> Vatan, bayrak, millete sahip çıkmalarını ve bunlara değer vermelerini isterdim (D1).

> Çocuklar namuslarına dikkat etsinler, şerefli, onurlu bir hayat sürsünler. Dürüst olsunlar en başta, insanlara faydalı olsunlar, sadık olsunlar (C3).

> Çocukların dinlerine, ibadetlerine sahip çıkmalarını isterim. Dindar olsunlar, Türk gelenek ve göreneklerine, örf ve âdetlerine, vatanına, milletine ve bayrağına sahip çıksınlar isterim (B1).

> Her ne olursa olsun kendilerinden memnun olmalarını isterim. Hayatı sevmelerini isterim. Bu hayatın bize verilmiş bir hediye olduğunu bilmelerini isterdim (C2).

Katılımcılara, ebeveynlerin aldıkları kararlara bağlı olan kürtaj[16] konusunda düşünceleri sorulmuştur. Soruya "onaylamıyorum" cevabını verenler çoğunluk oluşturmaktadır (A1, A2, A3, B1, B2, B3, B4, C1, C2, C3, D2, D3, D4, H2, İ2, İ3, İ4, M3, M4, S1, S2, S3, S4). Biri erkek (C4) diğeri kadın (M2) iki katılımcı ise zamanında kürtaja başvurduklarını; ancak bundan ötürü pişman olduklarını ifade etmiştir. Dört katılımcı (A4, D1, H3, İ1) da kürtajın "şarta bağlı olarak düşünülebileceğini" belirtmiştir. Bir katılımcı (M1) bu konuda çekimser kalırken Katılımcı H1 kürtajın yasal bir hak olması gerektiğini savunmaktadır. Bu konuda "olumsuzun" aksine görüş bildirmiş olan cevaplar şu şekildedir:

> Şimdi anne karnında engelli çocuklar olduğu görülebiliyor. Çok zor bir karar tabi. Mesela benim oğlum iyi bir aile ortamına doğdu. Biz ona iyi baktık. Her engelli çocuğun onun gibi bir şansı olacak mı bilmiyorum. Ben çocuklarını saklayan, engelli çocuklarını evin bir köşesinde gizleyen aileler biliyorum, gördüm. Cenab-ı Allah, imtihan dünyası böyle bir şey verdi bize; ama bazı ailelerde saklanıyor bu çocuklar. Onları görünce yaşayan birisi olarak eğer böyle ailelere gelecekse kürtaj olunsun diyorum (A4).

> Çocukları istemiyorsa anneler babalar, hasbel-kader ve kaza ile olduysa, ona bakamayacaklarsa, topluma zararlı bir birey olarak yetişecekse... Anne babanın, karı kocanın ortak karar vermesi gereken bir şey bu. Ben hiç yaşamadığım için çok bilemeyeceğim (M1).

> Ya bunun belli bir süresi var, eğer o süre içerisindeyseniz, e durumunuz da elvermiyorsa, bakamayacaksanız, o zaman olabilir kürtaj. O vakte dikkat etmek lazım (H3).

> Bunun yasal bir hak olması gerekiyor. Bunu engellemek için ellerinden geleni yapıyorlar. İstenmeyen gebelikler sonlandırılabilir olmalı. Bir tecavüzden hamile kalan kadın neden onu doğurmak zorunda? O zaten bir travma yaşamış, o bebek onun isteği dışında gerçekleşmiş. Ensest ilişkiden dünyaya gelecek olan bir çocuk da olabilir. İlla bir travma olmak zorunda da değil bir birliktelik yaşıyor onun sonucunda da bir hamilelik oluyor; ama ona bakacak

[16] Hamile kadının rahmindeki ceninin tıbbi müdahale sonucu alınması işlemine kürtaj denilmektedir. Kürtaj, muhafazakârlık üzerine yapılan çalışmalarda siyasi anlamda muhafazakâr atfedilen bireylerin en çok karşı çıktıkları ve bu karşı çıkışlarının ortak bir kimlik unsuru oluşturduğu bir konudur. Bu konuda İslam hukukçuları dinin hükmü konusunda iki gruba ayrılmaktadır. Çoğunluğun yer aldığı birinci gruba göre hamileliğin hiçbir döneminde meşru sebep olmaksızın çocuk düşürmek ya da kürtaj câiz değildir. Allah'ın yarattığı ceninin hayatına insan tarafından son verilmesi meşru sayılmamaktadır. İkinci grupta yer alan hukukçulara göre ise hamileliğin ilk dönemlerinde çocuğun düşürülmesi haram değildir. Bununla birlikte fakihlerin çoğunluğa göre meşru bir sebep olmaksızın kürtaj caiz görülmemektedir (Çeker, 1993: 364-365).

durumda değil ya da istemiyor. Bunun da bir hak olması gerekiyor. Eğer özgür olabilseydik hepimiz, bunlar sorun olmayacaktı (H1).

Katılımcıların ebeveynlik dönemi hakkında yaptığı paylaşımlardan öne çıkan iki husus ise ailedeki muhafazakâr değerler açısından oldukça önemli bulgulardır. Kendi hayatlarından verdikleri örneklerle anne ve babalarına onların yaşlılık çağında kendilerinin baktıklarını belirten katılımcılar (A4, B3, B4, D2, D4, H2, H3, İ1, S3, D3, M3, M4, S1, B1, B2, A3, C1, İ1, İ4) bunun bir"görev olduğunu" kendilerinin "elden ayaktan düşmemeyi", "sağlıklı ve kendine yeter" bir durumda olmayı dilediklerini; fakat yaşlılık çağında ihtiyaç duyarlarsa öncelikli olarak yanlarında çocuklarını isteyeceklerini belirtmişlerdir.

4.4. GENİŞ AİLE VE AKRABALAR İLE İLİŞKİLER

Katılımcılara, geniş aile ve akrabaları ile ilişkilerini açan sorular niteliğinde "eşlerinin ailesinden en yakın hissettikleri kişiler" sorulduğunda genel tablo "kayınvalide ve kayınpeder" üzerindedir; bunun istisnası üç kadın katılımcının "eşimin dayısı" (A1) ve "görümcem" (D1, İ2, M1) cevaplarıdır. "Kayınvalidem" şeklinde yanıt veren kadınlar (B4, C3, D3, D4, H1) ve "kayınpederim" şeklinde cevap veren kadınlar (B3, H4, M2, S3) "hiçbiri" şeklinde yanıt verenlerden daha azdır (A2, C2, C4, D2, M3, S4). Bununla birlikte erkek katılımcılardan "hiçbiri" şeklinde yanıt veren tek bir katılımcı (S2), "hepsiyle" şeklinde yanıt veren üç katılımcı (A3, A4, H2, İ4) vardır ve bu kategoride bir kadın katılımcı saptanmıştır (İ3). Son olarak erkek katılımcılardan "kayınvalidem" (B2, C1, D3, H3, İ1, M4) ve "kayınpederim" (B1, S1) cevapları da verilmiştir.

Katılımcılara, "eşlerinin aileleri" ile ne kadar sıklıkta görüştükleri ve bunun kimin talebi olduğu sorulduğunda "kendi isteğimle her gün ziyaret ederim" (C1, C3, S3); "uzak oturuyorlar, bayramdan bayrama görüşüyoruz" (A4, C2, C4, D2, D3, H1, H3, İ3, M2, M3, M4, S1, S2); "aramız iyi değil, pek görüşmüyoruz" (A1, A2, S4); "hafta bir iki kez eşimle ortak bir istekle" (A3, B1, B2, D4, B4, İ1, H2, H4); "haftada bir kez onların talebiyle" (B3, D1, İ2, M1); "ayda bir kere eşimin talebiyle" (B4, İ4) cevapları verilmiştir.

Katılımcılara, "eşlerinin ailesinden kendilerine gelip kalanlar olup olmadığı ve buna gönüllülük dereceleri" sorulduğunda "gelip kalan kimse yok" (A2, C2, C3, C4, D1, H1, İ3, M2, S2, S4) şeklinde cevap verenler görece daha azdır. Bununla birlikte bir katılımcı (A1) "eşinin akrabalarından kendi evlerine gelenler olduğunu; ancak eşinin kabul etmek istemediğini, yine kendisinin kabul ettiğini" ifade etmiştir. Yakın oturulduğu için "evde kalmaya gerek kalmıyor" şeklinde yanıt veren katılımcılar da vardır ve bunlar görüşmelerden memnundurlar (B1, B2, A3, C1, İ2, İ4, M1). Bazı katılımcılar da eşlerinin ailesinden kendi evlerine gelip kalan misafirleri sevdiklerini ve bunu sıkça yaşadıklarını ifade etmişlerdir (A4, B3, B4, D2, D4, H2, H3, H4, İ1, S3) . Son olarak üç katılımcı (D3, M3, M4, S1) "İstanbul'a geldikçe bizde konaklarlar ve bu durumdan oldukça memnunum" ifadesini kullanmıştır.

Katılımcıların akrabalarıyla ne kadar görüştüklerini ifade eden bu paylaşımlardaki ağırlık, katılımcıların hayatlarında onları geniş aileye bağlayan görüşmelerin bir yeri olduğuna yöneliktir. Anne ve babanın bakım sorumluluğunu hisseden katılımcıların bu konuda daha çok inisiyatif aldığı görülmektedir. Aile görüşmeleri, aileyi bir arada tutmayı önceleyen pratiklerdendir ve bu yönüyle grup içi dayanışmayı, cemaat uyumunu içermekte ve ailedeki muhafazakâr değerlerden sayılmaktadır.

4.5. DİNÎ PRATİKLER

Katılımcılara herhangi bir dinî inançları olup olmadığını sorduğumuzda Katılımcı H1 haricindeki tüm katılımcılar İslam dinine inandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcı H1 ise nüfus cüzdanında yer alan İslam ibaresinin onun için "kültürel olduğunu ve kendisinin bir dinî inancının olmadığını" söylemektedir. H1 haricindeki katılımcılara kendileri İslam dinine inandıklarını ifade ettikten sonra, bu dinin inanç esasları hakkındaki bilgileri ve inançları biraz daha detaylandırılmak istenmiştir. Katılımcıların her biri "İslam'ın ve imanın şartlarına inandıklarını" belirtmiştir. 31 katılımcıdan A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, C1, C3, C4, D1, D2, D3, D4, H1, H2, H3, H4, İ1, İ2, İ4, M1, M3, M4, S1, S2, S3, S4, "Allah'ın varlığına ve birliğine, meleklerin varlığına, Allah'ın kullarına elçiler aracılığıyla gönderdiği kitapların varlığına, Allah'ın yeryüzünde insanlara elçiler ve peygamberler gönderdiğine, ölümden sonraki

hayatın varlığına ve kader ve kazanın varlığına iman etmek" şeklinde tarif edilen iman esaslarına inandıklarını ifade etmiştir. İ3, C2, M2, B4) iman esaslarını dile dökmekte zorlandıklarını ve bunları araştırmacının tekrar etmesini istemiş ve yukarıda tekrar edilen esasları duyduklarında bunları onayladıklarını belirtmiştir.

Katılımcılara, gündelik yaşamlarında sürdürdükleri dinî pratikler olup olmadığına, eğer varsa bunların neler olduğuna dair sorulan sorularda Katılımcı H1'in "İslam dini adına gerçekleştirdiği bir ibadet olmadığını; ama ibadet edenleri engellemek gibi bir tutum içine de hiç girmediğini" ifadesi haricindeki tüm katılımcıların hayatlarında en az bir ibadeti düzenli ya da düzensiz olmaksızın gerçekleştirdiği kaydedilmiştir. Buna göre, "günlük beş vakit namazını kılanlar – kadınlar için âdet dönemi dışında-" A1, A2, A3, A4, C3, İ1, İ2, İ4, M1, M2, S1, S2, S3, S4, H2, B1, D1, D2 katılımcılarıdır ve bu katılımcıların erkekleri Cuma ve bayram namazlarına da iştirak etmektedirler. Gündelik beş vakit namaz kılmayıp "arada namaz kılan" katılımcılar C1, C2, M3, H4, İ3, B2, D3, D4 "cuma namazı kılanlar" B2, C1, H3; "sadece bayram namazı kılanlar" C4, M4'tür.

Ramazan ayında tutulan oruç ibadeti hakkındaki tutumları sorulduğunda "Ramazan boyunca -kadınlar için âdet dönemi dışında- oruç tutan" katılımcılar şunlardır: C3, A1, A2, A3, A4, İ1, İ2, İ3, M1, M2, M3, S1, S2, S3, S4, H2, H3, H4, B1, B2, B3, B4, D1, D2, D3. Bazı katılımcılar (C1, C2, C4, İ4, M4, D4) ise "Ramazan ayının bütününde değil; fakat bazı günlerinde, ara ara tutmaktadırlar".

İslam dininde maddi şartları haiz yetişkinler için zorunlu olan ibadetlerinden yıllık ölçüde zekât vermek ve ömürde bir defa hac yapmak ibadetleri ve fakihler tarafından farz, vacip ya da sünnet olduğu tartışılan kurban ibadeti hakkında pratikler ise şu şekildedir: Katılımcı A3, A4, İ1, İ4, S1, S2, S3, B1, B2, D1, D2 kazançlarından zekât verdiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan A1, A2, İ2, İ3, C1, C2, C3, C4, M1, M2, M3, M4, S4, B3, B4, D3, D4 zekât vermek için yeterli miktarda birikmiş malları olmadığını, bu sebeple zekât vermediklerini ya da bunu araştırmadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan H1, C1, C3, M4, D4 haricindeki katılımcıların tamamı maddi durumları elverdiği yıllarda kurban kestiklerini belirtmektedirler. Ömürlerinde bir defa hac yapmış olan katılımcılar ise A3, A4, S1, S2, S3, S4'tür.

Dini pratiklere dair sorulan bu sorular katılımcıların izniyle araştırmanın farklı yerlerinde ve dağılımlı şekilde yöneltilmiştir. Böylelikle araştırmanın bir dindarlık düzeyi tespit etmek amacında olmadığı gerçeğini korumak ve katılımcıları temsil ettikleri siyasal konumları hakkında endişelendirmemek amaçlanmıştır. Sonuç olarak ise katılımcıların büyük bir çoğunluğu gündelik yaşamlarında inançlı kişilerdir (H1 haricinde) ve en az bir ibadetin nadiren de olsa hayatlarında yeri vardır. Bu ibadet sıklıkla Bayram namazı ve Ramazan ayında tutulan bir günlük oruç olmuştur.

4.6. GÜNDELİK PRATİKLER

Katılımcılara, eşleri ve çocuklarıyla birlikte geçirdikleri kaliteli zamanların ortaklık ve farklılıklarını tespit etmek adına "eşleriyle boş zaman aktiviteleri olarak" neler yaptıkları sorulmuştur. Buna göre, "yemeğe çıkmak, piknik yapmak, sahile inmek, yürüyüş yapmak" (A3, A4, B1, B2, C1, C2, C3, D1, D2, H1, H2, İ1, İ2, M2, M3, S2, S3); "akşam sohbet etmek ve kahve içmek" (B4, C4, İ3, M4, S4); "arkadaşları ziyaret etmek, arkadaşları eve davet etmek" (B3, B4, D4, H1, H4, İ2, İ3); "film izlemek, sinemaya gitmek" (C1, C4); "mağaza gezmek" (A1, D3, İ4); "seyahat etmek" (H2), "kitap okumak" (H2); "Türk sanat müziği dinlemek/söylemek" (D3); "tarihi camileri gezmek" (S2); "ahşap el işleri yapmak" (D2) cevapları verilmiştir.

Eşlerin birlikte, ortak olarak en çok yaptıkları aktiviteler ise şu şekilde sıralanmıştır: "akşam yemeğinde bir araya gelmek" (A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, C1, C2, C3, C4, D1, D4, İ1, İ2, İ3, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3, S4); "alışveriş yapmak" (A2, İ2); "çocukların bakımıyla ilgilenmek" (A4, C1, D1, D3, M4); "çay ya da kahve eşliğinde sohbet etmek" (B3, B4, C2, C4, D2, H3, İ3, M3, S2); "film izlemek" (B1); "seyahat etmek" (C3, H2, M2); "arkadaşları ziyaret etmek, eve davet etmek" (H1), "kitap okumak" (H3) ve "siyasi faaliyetlerde görev almak" (S3).

Katılımcılara, yaz tatillerini ya da kullandıkları izinleri nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda bütün katılımcılar bu vakitleri "eşleri ve çocuklarıyla" planladıklarını söylemişlerdir. Bununla beraber cevaplar kendi içinde şu şekilde çeşitlenmektedir: "Ege'de, deniz kenarında tatile çıkarız" (A2, A3, A4, B1, B2, C3, C4, D4, M2); "memlekete gideriz" (A4, C2, D3, İ2, İ3, İ4, M4, S4), "şehirden ayrılamayız, günlük

programlar yaparız, pikniğe gideriz, eşimizi dostumuzu çağırırız" (A1, B3, D1, D2, D3, H1, H2, H3, H4, S1, S2, S3) ve "yazlığımıza gideriz" (B4, C1, İ1).

Katılımcıların ailece geçirdikleri tipik bir hafta içi ve hafta sonu günleri sorulduğunda cevaplarının ekseriyetle aynı olduğu; hafta içi günlerin "iş ve okula", hafta sonlarının ise "aile ziyaretleri", "düğün ya da taziye ziyaretleri", "geç yapılan pazar kahvaltıları", "temizlik", "alışveriş" ve "dinlenme" faaliyetlerine hafta hafta ayrıldığı görülmüştür. Burada verilen cevaplardan farklı olarak öne çıkan tek örnek bir katılımcının (İ3) her pazar günü yaptığı Darülaceze ziyaretleridir.

> Ben pazar günleri Darülaceze'ye gidiyorum. Teyzelere, amcalara sevdikleri şeyleri pişiriyorum, onlara hediyeler alıyorum (İ3).

Katılımcılara, ailece destek verdikleri herhangi bir sosyal sorumluluk projesi olup olmadığını sorduğumuzda her birinin bireysel olarak çevresine duyarlı ve yardımsever olduklarını gösteren cevaplar alınmıştır; ancak ailece desteklenen projeler özelinde iki katılımcı (A1, C3) "SMS yoluyla yapılan bağışlara" ailecek destek olduklarını ifade etmiştir. İki katılımcı ise (A2) "evimizde böyle bir derneğe ait bir kumbara var ve çocuklar dâhil hepimiz bu birikime katılıyoruz" şeklinde cevap vermiştir. Üç katılımcı da (B1, D3, M2) ailelerinin her üyesinin kendi başlarını çektikleri bir yardım organizasyonuna destek verdiğini ve kendilerine ait projeleri yönettiklerini belirtmiştir. Bu projeler "yetim barındırma, öğrenci bursu verme ve öğrenci evlerine katkıda bulunma, yurtdışındaki ailelere yardımlar gönderme, kumanya hazırlama, eşya/giyecek tedarikleri, fatura ödeme desteklerini" (B1, M2) ve "sokak hayvanlarını koruma ve engelli bireyler için kolaylaştırıcı hizmetler sağlama" (D3) servislerini ifade etmektedir. Katılımcılara ailece katıldıkları sanat aktiviteleri ya da eğitim programları olup olmadığı sorulduğunda ise bireysel düzeyde bazı cevaplar alınmış olsa da katılımcılardan "ailece katıldıkları bir aktivite" bilgisi alınamamıştır. Belki burada aile içi beraber yapılan bir el sanatı aktivitesi olarak bir katılımcı örnek verilebilir.

> Eşimle ahşap işleri yapmayı seviyoruz. Onun eli yatkın, o şekil veriyor, ben ve çocuklar boyuyoruz (D2).

Katılımcılara, evleri için gıda alışverişlerini yaparken özellikle dikkat ettikleri hususlar olup olmadığı sorulduğunda ekseriyetle bazı öncelikleri olduğu saptanmıştır. Katılımcıların aradığı özellikler şu şekildedir: "kalite" (A3, B4, C1, C2, İ2, M2, M4); "organik" (A2, D2, İ1, S2); "sağlıklı" (A1, B1, B3, C1, C2, H1); "yerli" (B4, C3, D2, M1, M2); "helal" (A3, B1, B2, C3, D3, S2, S3, S4); "son kullanma tarihine uygun" (A1, B2, B3, D3, S3); "bilindik marka" (A1, D1, H1, İ2, S3); "lezzet/ ağız tadımıza uygunluk" (A3, D4 İ4, S2, S4), "fiyat" (C2, D1, İ2, İ3). Katılımcılardan bazıları alışveriş yaparken şarküteri ve et ürünlerini "yıllardır tanıdıkları ve güvendikleri aynı yerlerden" aldıklarını ifade etmişlerdir (B1, C1, C4, İ1, İ2, S4).

> Fiyatına bakarım, kalitesine ve markasına bakarım. Eti hep aynı yerden alırım yıllardır. Güvendiğim yerden alırım, öyle marketlerden almam, kendi kasabımdan alırım (İ2).

Katılımcılara, evlerinde sigara ve alkol tüketiminin nasıl olduğu ve kendilerinin bu duruma yaklaşımları sorulduğunda "yalnızca kendisi"nin sigara kullandığını ifade eden katılımcılar (A2, B2, H3, İ2, M3, M4); "yalnızca eşi"nin sigara kullandığını belirten katılımcılar (A3, B3, C3, İ3, İ4, M1); "her iki eş"in de sigara kullandığını ifade eden katılımcılar (A1, B4, C1, C4, D1, S4, H1); "sigara kullanımı yok" (A4, B1, İ1, D2, D3, D4, H2, M2, S1, S2, S3, S4) cevabını veren katılımcılar olmuştur. Evde alkol tüketimi için verilen cevaplar ise şu şekildedir: "yalnızca kendisi" (C1, İ1, D3, H3) -ev ortamında ailesinin yanında tüketmediğini özellikle ifade ederek- "yalnızca eşi" (C2, D1); "her ikisi" de (H1, D4) ve "alkol tüketimi yok" (A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, C3, C4, D2, H2, H4, İ2, İ3, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3, S4).

> Ben kendim kullanıyorum; ama asla eşimin, çocuklarımın yanında almam. İşte dediğim gibi, kimse yokken bazen girerim mutfağa kendime hazırlarım bir şeyler (C1).

> Biz alkol kullanıyoruz; ama öyle evde değil, eve sokmayız. Dışarıda, işte ne bileyim bir balık restoranında, bir kutlamada filan (D4).

> Valla, ben kullanıyorum; ama eşim bilmez. Yirmi yıldır ondan gizli alırım arada dışarıda (H3).

> Ben alkol kullanmıyordum, inancıma da ters; ama şimdi uyku sorunlarım var. Bir psikiyatriste gittim, bana her akşam biraz votka almamı söyledi. O yüzden iki aydır kullanıyorum (D3).

Alkol tüketmeyen katılımcılara eşlerinin olası bir alkol tüketimine karşı tutumları sorulduğunda verilen cevaplar şu şekildedir: "asla kabul etmezdim, bırakması için elimden geleni yapardım" (A1, A3, A4, B1, B2, B3, C3, C4, H2, İ2, İ4, M2, M3, M4, S1, S2, S3, S4); "kimseye zarar vermezse karışmazdım" (A2, B4, İ3, M1).

> Ay asla kabul edilebilecek bir şey değil, Allah korusun. Yani elimden geleni yapardım dönmesi için, kırarak dökerek de olmaz, sebeplerini araştırırdım, konuşurdum onunla (A3).

> Ya inşallah öyle bir şey olmaz, istenen bir şey, tamam öyle olmuş artık deyip kabul edilebilecek bir değil asla. Sebeplerine bakardım, neden bunu tercih ettiğine; çünkü kendisi istemezdi yani böyle bir şeyi. Elimden geldiğince yardımcı olurdum, ona destek olurdum, beraber atlatırdık bunu. Alkol kötü bir şey ya. Yani kullananlara, hani zevkine içenlere bir şey diyemem; ama eşimi tanıyorum, eğer o başladıysa bir şey olmuştur (H2).

Katılımcıların sahip oldukları aile kuralları olarak ifade ettikleri ise ortak olarak bir "bilgilendirilme/haberdar olma" ilkesi yer almaktadır. Buna göre katılımcıların her biri eşlerinin ya da çocuklarının nereye gittikleri, nerede oldukları konusunda haberdar olmayı, bilgilendirilmeyi şart koşmakta, kendileri de aynı şekilde haber verip ailelerini bilgilendirmektedir. Bununla birlikte, "yalan söylenmemesi" (C3); "küfür ve şiddetin olmaması" (C3), "kapalı -İslami tesettür değil- bir giyiniş tarzı" (A1, İ1, M1); "makul giriş çıkış saatleri" (A1, B3, B4, İ1, İ3, M4,); "kahvaltı yapılması" (B1, İ2); "evde yemek pişmesi/yemek olması" (İ1, İ3, M4); "akşam yemeklerinin birlikte yenmesi" (A1, B4, D1, D2, D3, İ1, İ2, İ3, S4) "namaz kılmak" (S3, S4); "ibadetlerin düzenli bir şekilde yapılması" (S1, S2, S3, S4) "dışarıda yaşanılanların eve yansıtılmaması" (M3); "eşin -kadın- çalışmaması" (İ4); ve "aile içi eşitlik/eşit roller" (H1) verilen çeşitli cevaplardandır. İki katılımcının cevapları -ilki "bilgilendirilme/haberdar olma" ortak ilkesini, diğeri de aile kurallarını en az bir örnekle yansıtması bakımından- alıntılanmıştır.

> Bir şeylerin hususiyetle pozitif tarafına bakmak; çocuğun yemek saatinde ya da çocuğun herhangi bir ihtiyacı olduğunda onu öncelemek ne olursa olsun; birbirimizin ihtiyaçlarına sorumluluk alanlarımızı da aşarak birlikte yardımcı olmak; genelde nerede olduğumuza dair birbirimizi bilgilendirmek; telefon aramalarını gördükten sonra mutlaka birbirimize dönmemiz; büyüklerle aramızda bir anlaşmazlık olduğunda fikir anlaşması olmadığında bunu büyütmemek, olabildiğince serinkanlı olmak ve yumuşak davranmak; benim ailemle ilgili bir durum olduğunda benim, onun ailesi ile ilgili bir de onun çözümüne bırakmamız (B2)…

> Aile içi eşitlik, erkek kadın rollerinin eşitliği... Ben ve eşim toplumun biraz aykırı diyeceği insanlarız. Bir kuralımız yok; ama şu hakikat ki saygı her zaman aramızda olması gereken bir şey, ikimizin de önceliği bu. Bu konuda birbirimizi uyarabiliyoruz yoksa yemek şu saatte yenecek, şu saatte dışarı çıkılacak gibi keskin kurallarımız yok. Aile içi eşitlik olsun yeter (H1).

Katılımcıların aile hayatlarında sürdürdükleri alışkanlıkları sorduğumuzda her bir katılımcının ortak olarak verdiği bazı cevaplar vardır. Bunlar; "pazar günü kahvaltı yapmak" (A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, C1, C2, C3, C4, D1, D2, D3, D4, İ1, İ2, İ3, H1, H2, H3, S1, S2, S3, S4); "hafta sonu dışarı çıkmak" (A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, İ1, İ2, İ3, C1, C4, D3, D4, H1, S3, S4) ve "tatillere birlikte gitmek"tir. Tatillere birlikte gitmek konusunda tekil kalan bir katılımcı vardır (H3). Bunun dışında, "hafta sonu temizliği" (A1, İ3); "pazar alışverişi" (İ2, M1, S1, S2); "aile büyüklerini ziyaret etmek" (A3, B2, B3, B4, S1); "gün içinde eşiyle sohbet etmek" (A1, A2, D1, D2, D3, H1, M1, M3, S2) verilen diğer cevaplardır. Araştırmanın bu bulguları ailedeki muhafazakâr değerlere direkt işaret ediyor gözükmese de katılımcıların anlatımları bu pratiklerin eşleriyle ya da çocuklarıyla birlikte yapıldığını ifade etmesi bakımından önemlidir. Bu gündelik basit pratikler, aileyi bir araya getiren ve aile içi paylaşımı artırarak ailedeki bütünlüğe katkı sağlayan araçlardır; ayrıca tatil gününü ifade eden Pazar günlerinde ailece bir arada olmayı tercih etmek, tatillere ailece gitmek ve aile büyüklerini ziyaret etmek katılımcıların değerler sıralamasında aileyi önceledi̇ği bulgusuyla ailedeki muhafazakâr değerler çerçevesine girmektedir.

Evlilik öncesi, evlilik hayatı, ebeveynlik süreci ve dini, gündelik pratikler başlıkları altında sunulan paylaşımlar ailenin katılımcıların hayatlarında merkezi bir önemi olduğuna işaret etmekte ve aile tecrübelerini yönlendiren temel etkenin ailedeki muhafazakâr değerler olduğunu göstermektedir. Bu değerler ise dinin gelenekle ilişki kurduğu yerde nesnelleşme, bireylerin kendi tercihlerinde yer alarak yeniden üretildiği

yerde de içselleştirme süreçlerine referans vermektedir. Sürecin en başındaki, dışsallaşma süreci ise, katılımcıların "büyüklerinden öyle gördüğü" ya da "bu topraklarda…" anlatısının oluştuğu dönemde aranmalıdır. Katılımcıların, aile hayatlarındaki paylaşımları onlar açısından "hep olanı", "zaten olması gerekeni", "şartlar altında en makul olanı" betimler niteliktedir. Öncüllerin her birinde tespit edildiği noktada işaret edilen din bağlantılarıyla birlikte bu betimleme tarzı, ailenin, kendileri için oluşturduğu anlamlı bütünü kendiliğinden tasvir etmektedir. Bu durum da yine bir "kutsal şemsiye" olarak ailenin katılımcıların hayatlarındaki içkin konumuna işaret olarak okunabilmektedir. Bu bulgulardan sonra, araştırmanın sonraki kısmı ise genel bir değerlendirmeye ayrılmıştır.

DEĞERLENDİRME

Bu araştırma, aile içindeki muhafazakâr değerlerin din ile ilişkisini farklı siyasi partilerde görev alan katılımcıların aile tecrübelerini temel alarak incelemiştir. Araştırma, siyasi partilerin toplumdaki çeşitliliği, ayrılığı ve farklı zihin dünyalarını yansıtan araçlar olmasına dikkat çekmiş ve katılımcılarını belirli bir siyasi ideolojiyi temsilen değil, parti politikalarından bağımsız şekilde; fakat aile tecrübelerine dair kendi aktardıkları şekilde konu etmiştir. Böylelikle, muhafazakârlık kavramının işaret ettiği siyasi evren ailedeki muhafazakâr değerlerin işaret ettiği temalara odaklanan araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu bölümde ise sosyal muhafazakârlık kavramının yardımıyla, katılımcıların evlilik öncesinden başlayarak evlilik sonrasına ve ebeveynlik süreçlerine dâhil olan ve tanımlar, ritüeller, roller ve değerler başlıkları altında sıralanan yönelimleri değerlendirilmiştir.

Müstakil bir siyasi ideoloji olan muhafazakârlık, içeriğindeki toplum düşüncesi ve sosyal politikalar aracılığıyla toplumun muhafaza etme pratikleriyle direkt bir ilişki kurmaktadır. Bununla birlikte, muhafazakârlığı bir siyasi ideoloji olarak incelemek ya da toplumun muhafaza etme biçimlerini araştırmak farklı amaçlara yönelen ve farklı araçlara ihtiyaç duyan iki ayrı çabayı yansıtmaktadır. Nitekim Mollaer (2012: 9) de muhafazakârlığın farklı düzeylerinin birbirine indirgenmemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunurken muhafazakârlığı konu edinen çalışmaları bu özene davet etmektedir. Örneğin, toplumsal bir tutum olarak muhafazakârlığın yükselişiyle, bir düşünce akımı olarak muhafazakârlık; bir düşünce akımı olarak muhafazakârlık ile de bir ideoloji olarak muhafazakârlık arasında ilişki kurulabilse de bu ilişkinin incelikli bir analizle açıklanmasının ve düzeyler arasındaki bağlantı noktalarının gösterilmesinin önemini kaydetmektedir (Mollaer, 2017: 231). Bu sebeple, bu çalışma da "politik-kültürel açıdan reaksiyonerlik, tutuculuk, gericilik, cemaatçilik, Doğuculuk; teolojik açıdan dindarlık, öte-dünyacılık, İslamcılık, mürtecilik; sosyolojik açıdan geleneksellik, geleneksel toplum, tarihsel durağanlık, azgelişmişlik, kırsallık" (Mollaer, 2012: 9) şeklinde farklı düzeyleriyle farklı şekilde tanımlanan muhafazakârlığın aile, din, kültür ve gelenek kavramlarıyla paylaştığı ortak bir küme olduğunu ve bunun "ailedeki muhafazakâr değerler" şeklinde tanımlanabileceğini

önermektedir. Böylelikle, muhafazakârlık hakkındaki diğer tartışmalar hariçte bırakılarak katılımcılar ailedeki muhafazakâr değerlere odaklanılmakta ve bu değerlerin din ile ilişkisinde de sosyal muhafazakârlık kavramının öne çıktığı görülebilmektedir. Din, aile, gelenek, kültür ve muhafazakâr ideolojinin koruma pratiklerinin ortak kümesinde yer alan ailedeki muhafazakâr değerlerin analiz ve bulgular kısmında tüm katılımcılarda siyasi aidiyetlerinin etkisine bakılmayan bir alanda ortak şekilde görünmesi, onların sosyal muhafazakârlık aracı olarak tanımlanmalarına da olanak sağlamaktadır.

Araştırmanın odağı araştırmayı siyasi bir ideoloji ya da salt bir dindarlık olarak muhafazakârlığı konu edinen perspektiflerden farklılaştırmış ve "ailedeki muhafazakâr değerler" ile ifade edilen bu ortak kümeyi sosyal muhafazakârlık kavramıyla ilişkilendirmiştir. Bu ilişki sosyal muhafazakârlığın aile ve din kurumunu değerler aracılığıyla koruyan (Jost, Glaser, Kruglanski, 2003) ve aynı zamanda da etki eden (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009) yapısıyla kurulmuştur. Böylelikle, aile ve din kurumunun dünya kurma ve koruma pratiklerindeki benzerliğin altı çizilmiştir.

Araştırmada temel alınan ailedeki muhafazakâr değerler, "Türkiye'de aile muhafazakârdır" savını öneren çalışmaların öncüllerinden, Dünya Değerler Araştırması'nın önerdiği geleneksel değerlerden, sosyal muhafazakârlığın aile ve din parametrelerinden, literatürde "ailedeki muhafazakâr değerler" olarak spesifik şekilde belirtilmiş değerlerden toparlanmıştır. Bununla birlikte, araştırma bu değerlerin yer aldığı aileleri muhafazakâr olarak nitelemek iddiasında olmamıştır. Araştırmanın, katılımcıların kendi beyanlarını esas alan ve sahada olanı aktaran fenomenolojik zemini böyle bir iddiayı daha en baştan kapsam dışı bırakırken, araştırmanın odak noktasının muhafazakâr ailelerin değerlerinin değil, ailedeki muhafazakâr değerlerin tespiti ve bunların din ile kurduğu ilişki olduğu önemli bir ayrım noktasıdır. Nitekim araştırma verileri farklı siyasi parti çalışanlarının ailelerinde çerçevesi belirlenmiş olan bu muhafazakâr değerlerin varlığını tespit ediyor olmakla birlikte bu ailelerin tüm varlığını tanımlamamaktadır. Tanımlanabilen bir sonuç ise katılımcılar açısından ailenin "kutsal" olduğu düşüncesinin bu değerler aracılığıyla yeniden üretiliyor olduğudur.

Sosyal muhafazakârlık kavramının bu araştırma örneklemindeki katılımcıların hayatlarında işaret ettiği ve ailedeki muhafazakâr değerlerin öncüllerini oluşturan parametreler (Kuru, 2018) aile otoritesinin korunması, aile bütünlüğünün desteklenmesi, geleneksel aile değerlerinin önemsenmesi, makul cinsel yaşamın belirlenmesi, evlilik öncesi bekâretin korunması, kürtaja karşıt olunması, boşanmaya temkinli yaklaşılması, dinin ahlaki öğreticiliği ve sosyal fonksiyonunun korunması ve toplumdaki değerler sistemine uymayanların dışlanması şeklinde bulgulanmıştır. Doğan'ın (2016) işaret ettiği muhafazakâr aile değerleri de katılımcıların aile tecrübeleriyle uyum göstermiştir. Bunlar arasında "Evin reisi erkektir," "Kadının asli görevi anneliktir," "Evin iç işlerinden kadın, dışarıdaki işlerinden erkek sorumludur," "Çocuklara eve anne ve babası tarafından dinî ve ahlaki değerler öğretilmelidir," "Yaşlı anne ve babasına bakmak çocuğun görevidir", "Meşru bir neden olmadan kürtaj yoluyla bebeği aldırmak büyük insanın canına kıymak kadar kötü bir davranıştır", "Aile dinî ve manevi değerlere bağlı olmalıdır", "Bir kadın evleninceye kadar bekâretini korumalıdır", "Ev kadını da çalışan ve para kazanan kadın kadar değerlidir", "Çocukların her istediğini alarak değil, onları aza kanaat etmeyi öğreterek mutlu edebilirsiniz", "Nikâhsız beraber yaşamak doğru değildir", "Maddi ve manevi sorunlar olduğunda başvurulması gereken ilk yer ailedir", "Kadınlar için bazı meslekler uygun değildir", "Eş seçiminde dindarlık önemli bir faktördür" önermeleri öne çıkmıştır.

Araştırmamızda, ailede muhafazakâr değerlerin katılımcıların hayatında din ile ilişkisinin araştırıldığı ilk dönem, evlilik öncesi dönemdir. Bu dönemde öne çıkan tanım ise "nişanlılık"tır ve tüm katılımcıların hayatlarında karşılığı olan bir fenomendir. Kaçarak evlendiğini belirten katılımcı M1 dahi bu sürecin toplumsal bilgi stokundaki değerinin farkındadır. Nişanlılık sürecinde bireyler "evlilik hazırlığı" içindedirler ve evliliğe dair bir söz vermiş olmanın sorumluluk ve aynı zamanda güvenini hissetmektedirler. Nişanlılarıyla ise müstakbel eşleri olarak "meşru zeminde" ve "ailelerin onayını almış olarak" görüşmektedirler. Bu durum bir muhafazakâr değer olarak ailenin önemini katılımcıların da hayatlarında göstermektedir. Katılımcılar bu dönemde, niyetlerini çevrelerine ilan etmiş olmalarının rahatlığını yaşamakta; fakat fiziksel teması sınırlı tutarak, evlilik öncesi bir cinsel birliktelik yaşamaktan kendilerini de müstakbel eşlerini de mahremiyetin kutsallığı düşüncesi ile

korumaktadırlar. Böylelikle evlilik öncesi cinsel birlikteliklerin onaylanmaması, makul cinsel yaşamın belirlenmesi ve bekâretin korunması muhafazakâr değerlerine uyum göstermişlerdir. Yapılan nişan törenleri katılımcılar açısından müstakbel eşlerinin aileleri tarafından "evin kızı/oğlu" şeklinde kabul edilmelerini sağlamış ve süreci "eğlenmekten" ziyade "evlenmek ve aile kurmak" ayrımında yönetmiştir. Katılımcıların eşlerini seçerken temel aldığı kriterlerin de bu ayrıma dikkat etmesi önemlidir. Bu konudaki diğer kriterlerin uyumluluk, uygunluk, aile onayı ve dindarlık olması da katılımcıların ailelerindeki muhafazakâr değerler olarak öne çıkmaktadır. Nitekim mevcut düzenin korunması, aile bütünlüğünün önemsenmesi, eş seçiminde dindarlığın önemli olması toplumsal bilgi stokunda ailedeki muhafazakâr değerler olarak tanımlanmıştır.

Katılımcılar, nişanlılık sürecindeki ritüelleri ifade eden kız isteme, söz kesme, bohça hazırlama, çeyiz serme gibi gelenekleri kendi aile tecrübelerinde de korumuşlar ve kız isteme, söz kesme, nişan takma gibi geleneksel törenlerin yönetilmesini ailede yaşına ya da dinî yaşantısına/bilgisine itimat edilen erkeklere bırakmışlardır. Ayrıca bu törenler, katılımcılar ve aileleri açısından bolluk ve bereket simgesi olarak yemek ve içecek ikramıyla, törenlere iştirak edenlerin getirdikleri hediyelerle kutlanmıştır. Ritüellerin bir grup olarak insanları birleştirici gücüne atıfta bulunan bu kutlamalar, geleneklerin korunması, dinî ve millî değerlerin nesiller arasındaki aktarımı, ailenin önemi, ailenin dinî ve millî değerlere bağlı olması, geleneksel evliliğin korunması muhafazakâr değerlerine işaret etmektedir. Nitekim örf, töre, anane, gelenek, âdet ve göreneklerin mitolojik dönemlere kadar giden eski dinlerden izler taşıdığı (Üstünova, 2005: 402) bilinmektedir. Burada da evlilik öncesi dönemle ilgili tecrübelerde 32 partili arasında özellikle gelenekleri korumak, ritüelleri yaşatmak, ritüelleri yöneten liderleri yaşça ya da dinî yaşantı/bilgi açısından kendisine hürmet edilen erkeklerden seçmek, evlilik öncesi cinsel birlikteliklere onay vermemek, eş seçiminde denklik ve uyum aramak konusunda yüksek bir oranda benzerlik bulgulanması toplumda muhafazakârlık ve sosyal muhafazakârlık çalışmalarının sonuçlarını destekler niteliktedir. Evlilik dönemine geçildiğinde de katılımcıların eşleriyle paylaştıkları ortak değerler sorusuna katılımcı H1 haricinde tüm katılımcıların "dinî inancımız" şeklinde cevap vermesi eş seçiminde dinin tesadüfe bırakılmadığını, belki uyumluluk

kategorisinde değerlendirildiğini düşündürmektedir. Bu durum, dinin düzen koyucu, koruyucu ve meşrulaştırıcı işlevleriyle ilişki kurmaktadır ve dinin denklik ile ilgili tavsiyesine eklenmektedir.

Katılımcıların hayatlarında ailedeki muhafazakâr değerlerin (Canatan, 2011; Doğan, 2016) ve aynı zamanda sosyal muhafazakârlığın (Everett, 2013; Kuru, 2018) çerçevesinin araştırıldığı ve din ile ilişkisinin ortaya konduğu ikinci dönem, evliliğe geçişi ifade eden "evlilik hayatı" dönemidir. Burada öne çıkan en temel husus, katılımcıların çoğunluğunun evlilik tanımlarında SEKAM (2016) ve Avcı'nın (2019) araştırmalarını destekleyen şekilde evliliği kutsal olarak nitelemiş olmalarıdır. Katılımcılardan A3, A4, B1, B2, B3, B4, C1, C2, C3, C4, D1, D3, D4, H2, H4, İ1, İ2, İ3, İ4, M1, M2, M3, M4, S1, S2, S3, S4 evliliğin kutsal olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. H1 ve H3 içinse evlilik "kutsal değildir". A1, A2 ve D2 de evliliğin kutsiyetini "içindeki yaşam şekli" (A1), "doğru insanı bulmak" (A2), mahremiyeti korumak" (D2) gibi şartların temini sonrasında kutsal saymakta ve bu nedenle, evliliğin kutsiyetine "göreceli" şeklinde yaklaşmaktadır.

Katılımcıların, bir kavram olarak aileyi kendileri için "toplumun temel birimi" kabul etmeleri; birlik, beraberlik, sevgi, saygı, emniyet, huzur, düzen ortamına işaret eden bir "yuva" kavramıyla açıklamaları; "kişinin benliğini kurduğu, kabullendiği ve toplumsal dayanışmanın öğrenildiği, gelenek ve göreneklerin aktarıldığı ilk yer" şeklinde görmeleri "mevcut düzenin korunması" ve "ailenin önemi" temalarına işaret eden bulgular olmaktadır. Ailenin millî ve dinî değerleri aktarma işlevine yönelik de kabul edilebilecek bu tanımların yanı sıra kendilerine aileyi aile yapan özellikler sorulduğunda katılımcıların "bağlılık, sevgi"; "saygı", "ortaklık/dayanışma, ortak değerler, fikir birliği" "maddi-manevi güven"; "sadakat", "sabır" ve "dinî kurallar" cevaplarını vermeleri manevi değerleri işaret etmeleri açısından önemlidir. Ayrıca, katılımcıların maddi veya manevi herhangi bir sıkıntı ve problemle karşılaştıklarında başvuracakları merciler hakkında, dua etmek yoluyla "Allah"; "eşim", "babam" ve "annem" cevaplarını öne çıkarmaları da hayatlarındaki din ve ailenin merkezi önemine atıf yapmaktadır.

Sosyal muhafazakârlığın işaret ettiği aile temalarından "makul cinsel yaşamın belirlenmesi", "geleneksel evlilik", "mevcut düzenin korunması", "toplumdaki değerler sistemine uymayanların dışlanması" öncülleri katılımcıların eşcinsel aile oluşumuna karşıt tutumlarıyla bulgulanmaktadır. C1, D1, H1, H2 haricindeki diğer katılımcılar eşcinsel ailelere karşı çıkmaktadır. Bu konuda çoğu katılımcının temel dayanağı dinî inançlarıdır ve muhafazakâr aile değerlerinin din ile ilişkisine direkt olarak işaret etmektedir. H3 ve D3 eşcinsel ailelere karşı olmasını temelinde ise eşcinsel aile oluşumunun toplumsal yapıya içkin kadın ve erkek rollerine muhalif olmasıdır. Evlilik, kişiler arasındaki makul cinsel ilişkinin belirlenmesi; geleneksel cinsiyet rollerinin korunması; gelenekler, görenekler, örf ve âdetler kapsamına giren ritüelleri muhafaza eden geleneksel evlilik yapısının sürdürülmesi; bekâretin korunması; nikâhsız birlikteliklerin onaylanmaması; eş seçiminde dindarlığın etkin olması ve "ev işlerini" kadına, "dış işleri" erkeğe tanımlayan ve kadınlar için "bazı meslekleri" uygun bulmayan geleneksel cinsiyet rollerinde öne çıkmaktadır.

Katılımcıların aileyi aile kılan özelliklerden öne çıkardığı bağlılık ve sevgi, bir değer olarak toplumdaki tercihleri yansıtmaktadır. Aile birliği, katılımcılar tarafından ekonomik ya da toplumsal statü ile ilgili bir iş birliği veya daha farklı bir içerikle tanımlanmamış, sevgi, bağlılık, dayanışma, ortak değerler, sadakat, güven gibi değerlerle ifade edilmiştir. Bu tanımlama ise toplumun evliliğe bakışındaki muhafazakâr temeli kurmaktadır. Bu temelin katılımcılar nezdinde manevi duygular olarak açıklanması da aileyi dinî saiklere bağlayan en önemli gösterge olmaktadır. Aile içindeki bağların manevi oluşu ve ailenin "bireyin kendisinden önce gelmesi" de bir çeşit "kutsal" düşüncesine destek vermektedir ve tüm partililerin hayatında ortak bir nokta olarak bulgulanmaktadır.

Araştırmanın verileri, evliliğin kutsal olup olmadığına dair algılara öncelikle kutsalı anlamlandırma biçiminin etki ettiğini göstermektedir. Nitekim katılımcılardan evliliğin kutsal olduğunu ya da göreceli olduğunu ifade edenler açıklamalarında kutsalı genel olarak iki insan arasında hem onları hem toplumu etkileyen iletişim, değerler ve ilişki olarak tanımlamaktadır. Yaratıcı ve O'nun insana yüklediği sorumluluk ve ihsan ettiği bir rahmet olarak değerlendirildiğinde ise kutsalın sirayet edici özelliği öne çıkmaktadır. Evliliğin kutsal olmadığını düşünen H1'in esasen kutsal

olana dair olumsuz fikirleri, evliliğin kutsal olarak algılanmasına yaptığı eleştirinin de temelidir. Bu durumda, evliliğin bu araştırmanın katılımcılarının ayırt edici çoğunluğu için kutsalla ilişkili olduğunu ve bunun kişilerin sosyal hayata yansıyan inançlarının temelinde, dinin sosyal düzenleme yönünde ve dinin insani güzel duyguların kaynağı olmakla ilişkilendirilme biçiminde görüldüğü açıktır. Böylelikle evliliğin, Berger'in toplumda dünya kurucu ve anlam koruyucu ve meşruiyet sağlayıcı "kutsal şemsiye"lerinden biri olarak en azından söylemsel düzeyde yer bulmaya devam ettiği görülmektedir.

Katılımcılar evlilik hayatlarına dair yaptıkları paylaşımlarda çalıştıkları siyasi partiler fark etmeksizin hayatlarında ailenin önemli bir yeri olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, mevcut toplumsal düzenin korunması, aile değerlerinin muhafazası, aile bütünlüğünün desteklenmesi, boşanmaya temkinli yaklaşım, aile otoritesinin sağlanması, maddi ve manevi zorluklarda başvurulacak ilk yerin "Allah" ve "aile" olması, kadın ve erkek arasındaki geleneksel rol dağılımının sürdürülmesi, ailede kadının önemli bir ağırlığının olmasına rağmen nihayette erkeğin onayına başvurulması, millî ve dinî değerlerin nesiller arasındaki aktarımının sağlanması öncülleri de katılımcıların aile hayatlarına dair yapmış oldukları paylaşımlarda öne çıkmaktadır. Ayrıca, katılımcıların ebeveynlik dönemleri hakkında yaptıkları paylaşımlarda ebeveyn otoritesinin önemine dikkat çekmeleri; "büyüklere saygı"yı önemsemeleri ve babalarının yanında "bacaklarını bacakları üstüne atarak oturmamaları" ya da "ayağa kalkmaları"; anne ve babalarının bakımlarından sorumlu olduklarını belirtmeleri, kadının çalışma hayatına destek verdikleri bilinse de anneliği bir kadın için en temel vazife olarak görmeleri (katılımcı H1 hariç) aile içindeki muhafazakâr eğilimler olarak dinin gelenek içinde kökleşmiş ahlaki öğretileriyle ilişkilenmektedir.

Spesifik olarak din, ailenin önemi, bütünlüğü, nikâh ve aileye kutsiyet katması, vazgeçilmezliği; aile değerleri, ritüelleri (dinî nikâh, mehir, mevlit, çocuğa isim verme, erkek çocuğun sünnet edilmesi, cenaze töreni); evliliğin kutsiyeti ve meşruiyeti; eş seçimi; eşler arasındaki ortak değerler; ebeveynliğin anlamı; akrabalarla ilişkiler; kürtaj karşıtlığı; eşcinsellik karşıtlığı, toplumun iyiliği ve güvenliği; inançlar, ibadetler, dinin sosyal fonksiyonu, dinî bayramlar temalarında geçmektedir. Ulusal bir

gurur duygusu taşımak ise ailede kutlanan millî bayramlar kapsamında paylaşılmıştır. Toplumun iyiliği ve güvenliği vurgusu ise çocuklara öğretilen değerler, boşanmaya temkinli yaklaşım ve toplumca makul kabul edilen değerler dışında kalan kişilere karşı toleranssızlık temalarında ortaya çıkmaktadır.

Evliliğin günümüzde önceki zamanlara kıyasen daha farklı bir yapıda olduğu; fakat kendisine atfedilen kutsallığın güncel olarak devam etmediği, evliliğin kutsal sayılmasının temelinde evliliğin yazgısallığı meselesi olduğu ve yazgısallık meselesinin evliliği hayatın zorunlu bir parçası, evliliğe özellikle kadınlar için geçim kaynağı, kültürel ve toplumsal kodlarda formüle edilen sonsuz mutluluğun aracı olarak bakılması tartışmaları (Nuhoğlu ve Çoban, 2022: 507-508) arasında bu çalışma ailenin kutsallığı meselesinin en azından bu araştırmanın katılımcıları açısından ve yine en az söylem düzeyinde devam ettiğini bulgulamaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre evliliğin kutsallığı dinin temsil ettiği ilahi otoritenin meşruiyetine sığınmak, ilahi olan tavsiyeyi yerine getirmekle kutsal olanı paylaşmak; ayrıca dinin vazettiği düzenin bir parçası olmak gibi işlevlerle tanımlanmıştır. İnsanların duygusal yönünü, merhamet, sevgi, şefkat gibi duygularını besleyici bir araç olarak dinin bu duyguların meşru zemini olduğu düşüncesi de evliliğin kutsiyetine katılmaktadır. Evliliğin ritüel yani nikâh kısmında, eş seçiminde yapılan tercihlerin ya da eş seçiminde koyulan yasakların belirlenmesinde din belirleyici bir öğe olmaktadır. Nitekim HDP'li bir katılımcı haricinde katılımcılar için evliliğin yaşamlarında kutsal olması, evliliğin koruyucu, güven verici bir "kutsal şemsiye" olarak varlığını sürdürmesi şeklinde yorumlanabilmektedir, nitekim kutsal ifadesi dinin işlevsel, yasa koyucu ve muhafaza edici yönüne vurgu yapmaktadır. Katılımcıların beyanlarında evlilik birliğinin bozulmasında etkin olabilecek dinî sebeplere ise pek rastlanmamıştır.

Araştırmanın "ailedeki muhafazakâr değerler" çerçevesinin tüm katılımcılarda ortak bir yaşam kültürünü ifade etmesi, bu kültürün aileyi dine atıf yaparak kutsal sayması, bir değerlendirme olarak ailenin bir kutsal şemsiye olarak işlev göstermesi ve sosyal muhafazakârlığın önemli bir taşıyıcısı olması önemlidir. Dinin, dünya kurucu ve koruyucu işlevlerinin de ailedeki muhafazakâr değerler vesilesiyle aktarılması önemli bulgulardır. Bu bulguların, farklı siyasi partilerde görev alan

bireylerin aile hayatlarında ortak şekilde yer alması ise muhafazakâr değerler ve din ilişkilerine bakıldığında, katılımcıların aile hayatlarına müdahale eden herhangi bir ideolojik ajandanın olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, araştırmanın giriş kısmında yer alan araştırma sorularını da cevaplar niteliktedir.

Araştırmanın bulguları literatür kısmında yer alan ve tematik çerçeve bölümünde ailedeki muhafazakâr değerlerin kapsamı oluşturulurken işaret edilen araştırmalarla ortaklık göstermektedir. Nicel bir araştırma olmadığından düzey ve derece açısından bir veri sunmasa da bu araştırmanın sonuçlarının, konu edilen Türkiye aile yapısı araştırmalarının verileriyle desteklenmesi, ailede muhafaza edilmesi gereken değerlerin olduğunu göstermesi ve bunların "ailedeki muhafazakâr değerler" çerçevesinden yer alan parametreler ile ifade edilmesi demektir. Ayrıca, araştırmanın bulguları, muhafazakâr değerlerin seküler grupları da kapsayacak şekilde tüm toplumda yaygın olduğunu, sosyal muhafazakârlığın sadece AK Parti seçmenine özgü olmadığını; fakat CHP seçmeninde de ağırlık gösterdiğini bulgulayan Kuru'nun (2018) araştırmasını desteklemektedir.

Bu çalışma, araştırma bulgularıyla, toplumsal kutuplaşma ve ayrım söylemlerine karşın bireylerin özel hayatlarını ifade eden aile hayatlarındaki ortak görünümler ve dinin aile hayatındaki ortak işlevselliği ile toplumsal bütünleşme çalışmalarına kıymetli veriler sunmaktadır. Araştırmanın nihai değerlendirmesi ise ailede muhafaza edilmesi gereken değerler olduğuna yönelik inancın varlığı ve ailenin kutsal bir şemsiye olarak toplumda varlığını devam ettirmekte olduğu; ailenin sosyal muhafazakârlığın önemli bir taşıyıcısı olmayı üstlendiği ve bunun temelinde din ile kurulan ilişkinin, araç konumunda ise muhafazakâr değerlerin yer aldığıdır. Bu değerler aracılığıyla aile "kutsal şemsiye" tam olarak Berger'in tanımlamasıyla "belirsizlik ve kriz anlarında başvurabilecekleri yol gösterici olmakta ve yaşamdaki muhtemel kaosları yönetmekte pusula işlevi görmeye" devam etmektedir.

SONUÇ

Aile araştırmaları, Türkiye'deki aile yapısını muhafazakâr olarak tanımlamakta ve ailenin, toplum tarafından "en vazgeçilmez kurum" şeklinde kabul edildiğini belirtmektedir. Ailenin bu merkezi önemine eşlik eden bir diğer kurum da din olarak kaydedilmektedir. Aile ve dinin toplumsal yapıdaki bu başat konumlarına işaret eden kavram ise sosyal muhafazakârlıktır. Bu çalışma da aile, din ve muhafazakârlık kavramlarının ortak kümesinde yer alan "ailedeki muhafazakâr değerlerin" din ile ilişkisini araştırmıştır. Araştırmanın örneklemi muhafazakârlık kavramın atıfta bulunduğu bir diğer ortak alan; toplumsal beğeni, toplumsal çeşitlilik, toplumsal seçim ve toplumsal ayrımların yansıtıldığı yapılar olarak siyasi partilerden seçilmiştir. Araştırma, böylelikle farklı partilerde aktif olarak görev alan kişilerin aile hayatlarındaki muhafazakâr değerlerin yerini serimlemiştir. Ailedeki muhafazakâr değerlerin dünya kurma ve koruma pratiklerini işaret etmesi açısından "kutsal şemsiye" teorisi, din ile ilişkisini serimlemiştir.

Çalışma, toplumun aile yapısı, ailedeki muhafazakâr değerler ve bunların din ile ilişkisine dair muhafazakârlık, sosyal muhafazakârlık, toplumsal muhafazakârlık, aile değerleri gibi kavramlarla ilgili literatürün önerdiği öncülleri araştırmış, bunlardan oluşturduğu çerçeve ile katılımcıların öznel anlamlarına ve tecrübelerine başvurmuştur. Bu sebeple, nitel bir araştırma metodu olarak yarı yapılandırılmış mülakatlar kullanmıştır. Çalışmanın teorik çerçevesini, Berger'in fenomenolojik din sosyolojisi ve "kutsal şemsiye" teorisi, Berger ve Luckmann'ın birlikte önerdikleri sosyal inşacılık teorisi oluşturmuştur. Bu teorilere ek olarak sosyal muhafazakârlık kavramı, katılımcıların anlatımlarının değerlendirilmesinde açıklayıcı olan temel kavram olmuştur. Buna göre, ailedeki muhafazakâr değerler nesillerden gelen aktarım yolunun dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme süreçleriyle katılımcıların aile hayatlarında yer almış ve Berger'in, dinin dünya kurucu ve koruyucu özelliğini teorize ettiği kutsal şemsiye anlatısına benzer şekilde katılımcıların zihin dünyalarındaki ailenin kurulması ve korunmasına neredeyse bir kutsiyet fikriyle hizmet etmiştir.

Toplumdaki muhafaza etme pratiklerine atıfta bulunduğu yerde muhafazakârlık sosyal muhafazakârlık boyutuyla incelenmelidir. Ailenin korunması

kapsamında ise aileyi geleneksel yapının, cemaat ilişkilerinin, dinî kuralların, otoritenin ve kolektif iradenin gerçekleştiği ve yaşandığı yer olarak okuyan bir yapıdadır. Bununla birlikte, dinin toplumsal işlevini, sembollerini ve pratiklerini gelenekte yer edindiği haliyle korumaya çalışmakta ve bu çabaları nedeniyle toplumsal bir grup olarak dindarlara da sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Bu kullanım muhafazakârlığı dindarlık ile eşleştirmektedir. Bu çalışma ise araştırmanın temel temaları aile ve din kurumları içinde toplumsal muhafaza etme pratiklerine odaklansa da bu pratiği siyasi bir ideoloji olarak muhafazakârlıktan ayırarak sosyal muhafazakârlık ve dindarlıktan ayırarak ailedeki muhafazakâr değerler olarak kullanmaktadır. Bu değerler ise, aile, din, kültür ve gelenek, muhafazakârlığın toplum düşüncesi ve sosyal muhafazakârlık temalarının ortak kümesinde yer alan; ailedeki geleneksel, kültürel, toplumsal ve dinî öğelerin korunmasına atıfta bulunan ve aileye bir "kutsal şemsiye" görünümü kazandıran toplumsal kabuller ve pratikler olarak tanımlanmıştır.

Araştırma, giriş ve sonuç bölümleri dâhil yedi bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, soruları, yöntem ve metodu tanıtılmıştır. Buna göre, ailedeki muhafazakâr değerleri incelemeye yönelik araştırmanın temel izlencesi sunulmuştur. Araştırmanın sınırlılıklarının, sadece dinin ailedeki muhafazakâr değerler üzerindeki etkisi yönündeki ilişkinin kapsanması, sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen siyasi partilerin aktif görevlilerinin örneklem olarak seçilmesi ve sadece Müslüman katılımcılarla görüşülmesi olduğu aktarılmıştır. Ayrıca, mülakatların İstanbul'da ikamet edenlerle sınırlı olduğu ve Türkiye İşçi Partisi üyelerinin, mülakat taleplerimize olumsuz yanıt vermesi de araştırmanın sınırlılıkları olarak ifade edilmiştir.

Araştırmanın ilk bölümü, daha önce araştırma ile ilgili konularda yapılan çalışmaları incelemiş ve ilgili literatürü sunmuştur. Önceki araştırmaların muhafazakârlık, aile ve din konularında temas ettiği yerleri ve bulgularını sunmuştur. Araştırmanın ikinci bölümü ise tarihsel arka plan olarak tasarlanmış ve Türkiye'deki aile yapısının özellikle 1980'lerden sonraki değişiminin kısa bir özetini takdim etmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümü ise kavramsal çerçeveye ayrılmıştır. Bu bölümde, araştırmanın temel kavramı olan "ailedeki muhafazakâr değerler"in tanımını

yapmış ve çerçevesini ortaya koymuştur. Bu amaçla, aile ve muhafazakârlık temaları da sosyolojideki genel kullanımları ile incelenmiş ve bu kavramların ortak kümesinde yer alan ailedeki muhafazakâr değerlerin çalışmanın teorik zeminine uygun olarak nasıl kullanılacağı tanıtılmıştır.

Araştırmanın dördüncü bölümünde farklı siyasi partilerde görev alan katılımcıların aile yaşamlarındaki muhafazakâr değerler incelenmiştir. Katılımcıların aktarımları onların anlatımlarına uygun olarak bir zamansal akış içinde sunulmuştur. Bu zamansal akışı temsil eden dönemler ise dinin referans verdiği kategoriler olarak tanımlar, ritüeller, roller ve değerler sınıflamasıyla sunulmuştur. Buna göre evlilik öncesi dönemde nişanlılık ve "evin kızı/oğlu olma" tanımları; söz kesmek, nişan yapmak, bohça hazırlamak, çeyiz sermek ritüelleri; "nişanlısı olmak" rolü ve son olarak da değerleri ifade eden eş seçimlerini belirleyen kriterler ve fiziksel temasın sınırları ailedeki muhafazakâr değerlerin görülebildiği yerler olarak öne çıkmıştır. Evlilik hayatında ise, tanımlar olarak evliliğin kutsiyeti, ailenin anlamı; ritüeller olarak resmi nikâh ve dinî nikâh; roller olarak "eş olmak" ve ailedeki iş bölümlerine dair bulgular ortaya çıkarılmıştır. Bu dönemdeki aile değerlerine ise eşlerin ortak olarak paylaştığı değerler, gelenekler, dinî ve ahlaki değerler, aile kuralları ve aile alışkanlıkları nezdinde örnekler sunulmuştur. Eşcinsellik karşıtlığı ve dinî nikâha ait bir fenomen olarak mehir kavramı da bu döneme dair sunulan konularda yer almıştır.

Araştırmanın, evlilik hayatında çocuk sahibi olmakla birlikte eşlerin artık ebeveynler olarak da nitelendiği dönemle ilgili bulguları anne olmak, baba olmak tanımları; bu tanımlara ilişkin roller ve mevlit kutlaması yapmak, doğum günlerini hatırlamak, çocuklara isim vermek, erkek çocukları sünnet ettirmek gibi ritüellerde serimlenmiştir. Bu dönemde öne çıkan değerler olarak da kürtaj hakkındaki tutumlara ve çocuklara aktarılması istenen değerlere yakından bakılmıştır. Araştırmanın aile hayatındaki tüm dönemlere yayılabilecek geniş aile ve akrabalar ile ilişkileri, dinî inanç ve ibadetleri ve gündelik yaşamdaki bazı pratikleri de ailedeki muhafazakâr değerlerin araştırıldığı başlıklar olmuştur. Buna göre, aile aktiviteleri, boş zaman değerlendirmeleri, tatil pratikleri, alışveriş tutumları, tüketim tercihleri, geniş aile ve akrabalar ile ilişkiler, komşularla ilişkiler de konu ile ilgili öne çıkan noktaları

açısından not edilmiştir. Bu bölümün bütün başlıkları, araştırmanın muhafazakâr aile değerleri çerçevesinde kabul ettiği öncüllere katılımcıların hayatlarında işaret etmiştir.

Araştırmanın değerlendirme bölümünde ise katılımcıların aile yaşantılarına dair paylaştıkları verilerin araştırmanın "ailedeki muhafazakâr değerler" çerçevesiyle ilişkilendiği alanlar değerlendirilmiştir. Burada, aile ve dinin muhafazakâr aile değerleri aracılığıyla bir araya geldiği noktalarda kutsal bir aile anlatısının ortaya çıktığı değerlendirilmiş ve bu anlatı Berger'in kutsal şemsiye teorisi ile açıklanmıştır. Buna göre, katılımcıların hayatlarında kutsal bir şemsiye olarak varlığını devam ettiren aile kurumunun bu var olma biçiminin merkezinde dinin olduğu ve dinin muhafazakâr aile değerleri aracılığıyla düzen kurduğu, kurduğu düzeni koruduğu saptanmıştır. Ayrıca farklı siyasi partilerde görev alan katılımcıların aile hayatlarındaki muhafazakâr değerlerin, ortak bir sosyal muhafazakârlık bulgusunun en önemli aracı olduğu ortaya konmuştur.

Bu çalışma, din sosyolojisi disiplini içerisindeki aile ve din çalışmalarına muhafazakârlığı dindarlıkla eşitlemek yerine, "ailedeki muhafazakâr değerler" ve "sosyal muhafazakârlık" kavramlarının önemli bir ayrım ve netleştirme aracı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, farklı siyasi partilerde görev alan bireylerin aile hayatlarındaki muhafazakâr değerler ve din ilişkilerine bakıldığında da katılımcıların aile hayatlarına müdahale eden herhangi bir ideolojik ajandanın olmamasına; bireylerin hayatlarının her alanında zorunlu olarak siyasi ideolojilerini temsilen yaşamadıklarına ve toplumsal kutuplaşma tartışmalarından ziyade toplumsal bütünleşme pratiklerine işaret edilmesi de araştırmanın alana sunduğu bir diğer katkı olmuştur.

Bu çalışma, elbette sınırlı bir çalışmadır ve temelde, katılımcılarımız olan siyasi parti çalışanlarının ailelerinde muhafaza edilmesi gereken değerler olduğuna inandıklarını ifade etmektedir. Bu değerlerin sıralamasını da "ailedeki muhafazakâr değerler" kapsamında yapmıştır. Dinin aile, gelenek ve kültür ile paylaştığı ortak bir kümede yer alan ve bir "kutsal şemsiye" anlatısı kuran bu değerlerin açılımını yapmakta ise sosyal muhafazakârlık kavramına işaret etmiştir. Dinin düzen kurucu ve koruyucu işlevinin aile kurumu ile birleştiği en potansiyel nokta olarak sosyal muhafazakârlık öne çıkarılmıştır. İleriki çalışmalar ise sosyal muhafazakârlık

kavramını ve alanını daha da genişleterek burada dinin yerini daha özellikli olarak saptayabileceği gibi ailedeki muhafazakâr değerlerin diğer boyutlarını farklı bir sosyolojik perspektifle ya da farklı bir örneklem grubu seçmek suretiyle konu edinebilecektir. Ayrıca, ailedeki muhafazakâr değerlerin araştırılması, ailedeki seküler değerlerin de ortaya konmasını ve her iki değer kümesinin aynı ailelerde aynı anda bulunma imkânına bakılmasını da teşvik etmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Halil İbrahim: "Talâk," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 496.

Akçaoğlu, Aksu: **Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakâr Üst-Orta Sınıf Habitusu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

Akın, Mahmut Hakkı: "Türkiye'de Muhafazakârlığın Direnme Noktası Olarak Aile," **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, C.XXXI, 2012.

Akıncı, Mehmet: "Muhafazakârlık ve Değişim: Değişime Direniş Mi Yoksa İhtiyatlı Değişimi Savunmak Mı?" **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.I, No:1, 2009, s. 133-148.

Akkaş, Hasan Hüseyin: "İngiliz Muhafazakâr Siyaset Düşüncesi ve Edmund Burke," İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Aktan, Hamza: "Kefâet," **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.XXV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 166-168.

Aktay, Yasin: "İslamcılıktaki Muhafazakâr Bakiye," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce V: Muhafazakârlık**, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 346-361.

Akyurt, Mehmet Ali: "Demografi," **Kent Çalışmalarına Giriş: Kır, Kent ve Göç Sosyolojisi**, Ed. M. Şentürk ve Y. Adıgüzel, Ankara, Nobel, 2020, s. 7-71.

Akyüz, Niyazi, Çapcıoğlu, İhsan: **Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi**, Ankara, Gündüz Eğitim ve yayıncılık, 2007.

Altuntek, N. Serpil: "Türkiye Üzerine Yapılmış Evlilik ve Akrabalık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.XVIII, No:2, 2001.

Anbar, Ahenk: "Educational Strategies of the Conservative Bourgeoise: Cultural Capital, Family and Schooling," İstanbul, Boğaziçi University, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Arslan, Seyfettin: "Türk Töresi ve Hüseyin Nihal ATSIZ'ın "Bozkurtların Ölümü" Adlı Romanında Töreye Dair Unsurlar," **Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi**, C.II, No:1, 2019, s. 5-19.

Arslantürk, Zeki, Amman, M. Tayfun: **Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2001.

Association, World Values: World Values Survey Wave 7, ed. Inglehart & Welzel, ASEP/JDS, 2023.

Atar, Fahreddin: "Nikâh," **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.XXXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 112-117.

Atar, Fahreddin: "Muhâlea," **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, s. 397.

Avcı, Duygu: "Siyasal Aidiyetler Çerçevesinde Bireylerin Nüfus ve Evlilik Kurumuna İlişkin Yargıları," Aydın, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aycan, Sezen: "Dijital Dindarlıkta Mahremiyet: Dindar Muhafazakâr Kadınların Instagram Paylaşımları Örneği," Antalya, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aydın Mustafa, Çelikpala, Mitat, Dizdaroğlu, Cihan, Hawks, Banu Baybars, Güvenç, Murat, Karaoğuz, Emrah, Kösen, Mustafa Gökcan, Akıncı, Basri Alp: **Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması 2018**, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2019.

Aydın, M. Akif: "Aile," **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 2**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 196-200. 1989.

Aydın, Mehmet Akif: "Kadın," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, s. 86-94.

Aydın, Nida: "Z Kuşağı ve Din," İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Aydın-Düzgit, Senem, Balta, Evren: **15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrası Türkiye: Elitler Kutuplaşma Hususunda Kutuplaşınca**, İstanbul, İstanbul Politikalar Merkezi, 2017, (Çevrimiçi), https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/15-temmuz-sonrasi-turkiye-elitler-kutuplasma-uzerinde-kutuplasinca-aa3560/15-temmuz-sonrasi-turkiye-elitler-kutuplasma-uzerinde-kutuplasinca-aa3560.pdf

Bahçekapılı, Nedim: "İslam ve Kilise Hukuku Açısından Aile ve Evlilik," **İslam Araştırmaları**, C.I, No:1, 2008, s. 29-38.

Baker, Ulus: "Muhafazakâr Kisve," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce V: Muhafazakârlık**, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 101-105.

Bayrak, Merve, Betül: "Muhafazakâr Gençliğin Bir İfade Biçimi Olarak Türkçe Rap ve Türkiye'de Hip-Hop Kültürü," İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Belge, Murat: "Muhafazakârlık Üzerine," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce V: Muhafazakârlık**, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 92-101.

Belk, R. Wallendorf, M. Sherry, J.: "Sacred and the Profane in Consumer Behavior, Theodicy on the Odyssey", **Journal of Consumer Research**, C.XVI, No:1, 1989, s. 1-38.

Beneton, Philippe: **Muhafazakârlık**, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Berger, L. Peter, Kellner, H: "Marriage and the Construciton of Reality**," Diogenes,** C.XII, No:46, 1964, s. 1-24,

Berger, L. Peter, Luckmann, Thomas: **Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi**, Çev. Vefa Saygın Öğütle, Ankara, Atıf Yayınları, 2018.

Berger, L. Peter: **Kutsal Şemsiye**: **Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları**, İstanbul, Rağbet, 2000.

Berkes, Niyazi: **Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma**, Ankara, AÜDTCF Yayınları, 1945.

Bora, Tanıl: **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998.

Bora, Tanıl: **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998.

Bora, Tanıl: "Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri," **Toplum ve Bilim**, Türk Muhafazakârlığı, No:74, 1997.

Borgeaud, Philippe: **Dinler Tarihinde Başlangıçlar**, Çev. Adnan Kahiloğulları, Ankara, Dost Yayınevi, 2008.

Bottomore, Tom, Nisbet, Robert: **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, İstanbul, Kırmızı Yayınevi, 2014.

Bourdieu, Pierre: **Ayrım: Beğeni Yargısını Toplumsal Eleştirisi**, Çev. Derya Fırat, Gönce Berkkurt, Ankara, Heretik Yayınları, 2015.

Bronfenbrenner, Urie, Morris, A. Pamela: **The Bioecological Model of Human Development Handbook of Child Psychology**, Canada, John Wiley & Sons, 2006.

Burke, Edmund: **Reflections on Revolution in France**, Oxford, Oxford University Press, 2009.

Burrel Gibson, Gareth Morgan: **Sociological Paradigms and Organisational Analysis: Elements of the Sociology of Corporate Life**, Routledge, 1982.

Canatan, Kadir: "Aile Kavramının Tanımı," **Aile Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul, 2009.

Canatan, Kadir: "Klasik Türk Düşüncesinde Ailevi Değerler", **Aile Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, 8. Baskı, Açılım Kitap, İstanbul, 2019, s. 263-291.

Canatan, Kadir: **Muhafazakâr Endişe: Aile, Kuramsal, Tarihsel ve Çağdaş Bir Yorum**, İstanbul, Mana Yayınları, 2018.

Canatan, Kadir: "Dünyada ve Türkiye'de Çocuk Algıları ve Cinsiyet Öncelikleri," **Aile Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, İstanbul, Açılım Kitap, 2011.

Ceylan, Elif: "Muhafazakâr Ailelerin Boşanma Konusundaki Anlayışlarına Sosyolojik Yaklaşım (Üsküdar Örneği)," Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Cizreli, Bahattin, Öztürk, Murat: "Türkiye'de Din Sosyolojisi Bilim Haritası," **8. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı IV**, İLEM Yayınları, 2020, s. 373-399.

Cox, L. James: **Kutsalı İfade Etmek**, Çev. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Crowson, H. Michael: "Are All Conservatives Alike? A Study Of The Psychological Correlates Of Cultural And Economic Conservatism," **The Journal of Psychology**, C.CXLIII, No:5, 2009, s. 449-463.

Çağrıcı, Mustafa: "Ana Baba," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 103-05.

Çaha, Ömer: "Muhafazakâr Düşüncede Toplum," **Liberal Düşünce Dergisi**, No:34, 2004, s. 15-24.

Çakmak, Fatma: "Türkiye'de Din Sosyolojisi Alanında Üretilen Doktora Tezlerinde Öne Çıkan Konuların Akademik İlgi ve Yönelimler Bağlamında Değerlendirilmesi," **Comparative Religious Studies**, C.XIV, No.3, 2019, s. 251-280.

Çalışandemir, Fatma, Bencik Kangal, Saniye, Artan, İsmihan Zeliha: "Çocukların Cinsel Eğitimi: Geçmişten Günümüze Bir Bakış," **Eğitim ve Bilim Dergisi**, C.XXXIII, No:150, 2008, s. 14-27.

Çarkoğlu, Ali, Ersin, Kalaycıoğlu: Türkiye'de Aile İş ve Toplumsal Cinsiyet, 2012, (Çevrimiçi) ipc.sabanciuniv.edu/wp.../02/Aile-2012-ISSP-Family-Survey-final.pdf, 01 Nisan 2014.

Çarkoğlu, Ali, Kalaycıoğlu, Ersin: **The Rising Tide of Conservatism in Turkey**, Palgrave Macmillan, 2009.

Çeker, Orhan: "Çocuk Düşürme," **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 364-65.

Çelebi Nilgün: "Aile Araştırmalarında Metodolojik ve Teorik Eğilimler," **Türk Aile Ansiklopedisi 1**, Ankara, Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991, s. 50-52.

Çetin, Halis: "Muhafazakârlık: Kaos'a Karşı Kozmos," **Muhafazakâr Düşünce**, No: 1, 2004, s. 87-119.

Çiğdem, Ahmet: **Taşra Epiği**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2001.

Çiğdem, Ahmet: "Muhafazakârlık Üzerine," **Toplum ve Bilim**, No:74, 1997, s. 32-51.

Çobanoğlu, Alpaslan: "Türk Aile Yapısında ve Kültüründe Yakın Gelecekte Önem Kazanacağı Öngörülen Değişimler," **Journal of Social Sciences and Humanities**, C.IV, No:2, 2020, s. 68-80.

D'Antonio, William V., William M. Newman, and Stuart A. Wright: "Religion and Family Life: How Social Scientists View The Relationship," **Journal for the Scientific Study of Religion**, C.XXI, No:3, 1982, s. 218-225.

Demirci, Kürşat: "Kutsiyet", (Çevrimiçi), https://islamansiklopedisi.org.tr/kutsiyet#1, 1 Mayıs 2023.

Doğan, İsmail: **Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar**, Ankara, Pegem, 2010.

Duben, Alan: **Kent, Aile, Tarih**, Çev. L. Şimşek, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Duman, Fatih: "Muhafazakâr İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında 'Muhafazakârlığın Doğası'," **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.X, No:1, 2017, s. 15-34.

Duman, M. Zeki: "Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı," **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, C.IV, 2012, s. 19-51.

Durkheim, Emile **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, Çev. C. Saraçoğlu, İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yayınlar.

Durutürk, Ceyda: "Törensel tüketim, sınıf ve gelenek: Türkiye'deki evlilik törenlerine sosyolojik bir bakış," **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.XXV, No:1, 2008, s. 37-55.

Engin, Müslüm: "Türkiye'de Aile Yapısının Dönüşümü: Sorunlar ve Beklentiler," **Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, C.II, No:1, 2022, s. 123-136.

Erder, Sema: **İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye**, 5. Baskı, İstanbul, İletişim, 2013.

Ergil, Doğu: "Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri: Muhafazakâr ve Yeni Muhafazakârlık," **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.XLI, No:1-4, 1986, s. 269-292.

Genç, Selçuk: "Toplumsal Kurum olarak Dinin Aile Kurumundaki Yeri: Aile İrşat Büroları Çankaya Müftülüğü Örneği," Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Giddens, Anthony: **Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori: Marx, Durkheim ve Max Weber'in Çalışmalarının Bir Analizi**, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Çev: K. Özel, O. Turhan ve B. Bayar, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2000.

Gökbel, Ahmet: "Türk İslam Geleneğinde Aile," **Küreselleşen Dünyada Aile**, **2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri**, Ankara, TDV Yayınları, 2010, s. 86-100.

Gökçe, Birsen: "Türk Toplumunda Aile Yapısı," **Aile Sosyolojisi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2018, s. 50-83.

Günay, Ünver: **Din Sosyolojisi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010.

Güneş, Ahmet: "İslam Hukuku Açısından Nişanlanma," **Dini Araştırmalar**, C.10, No:29, 2007, s. 161-188.

Haral, Günay: "Kutsiyet," **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, C.IV, s. 497.

Haviland, William, Prins, Harald, Walrath, Dana, Mcbride, Bunny: **Kültürel Antropoloji**, Çev. İnan Deniz Erguvan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.

Heywood, Andrew: **Siyasi İdeolojiler**, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, 2007.

İçli, Gönül: "Aile Araştırmalarında Yöntem ve Yaklaşım," **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.III, No.3, 1997, s. 59-68.

İrem, Nazım: "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce V: Muhafazakârlık**, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 105-118.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi: **Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları (2015, 2017)**, (Çevrimiçi) https://goc.bilgi.edu.tr/tr/arastirmalarimiz/24/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2017/

Jim, Everett: "The 12 Item Social and Economic Conservatism Scale," **PLOS ONE**, C.VIII, No:12, 2013, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0082131

Jost, John T., Glaser, Jack, Sulloway, Frank, Kruglanski, Arie W.: "Political Conservatism as Motivated Social Cognition," **Psychological Bulletin**, C.CXXIX, No:3, 2003, pp. 339-375.

Kandemir, Kazım: "Türkiye'deki Muhafazakâr Siyaset ve Değişim İlişkisi: AK Parti Örneği", İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Kara, Feyza: "Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aileler ve Gençleri," Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Karkıner, Nadide: "Türkiye'de Aile Kurumu ve Nüfusla İlgili Sorunlar," **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Ed. Z. Sungur, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2012, s. 63-83.

Kasapoğlu, Aytül, Karkıner, Nadide (ed.): **Aile Sosyolojisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011.

Kesgin, Bedrettin, Yaman, Ömer Miraç: "Değişen Aile ve Muhafazakârlığın Aile Vurgusu ve Toki Uygulamaları," **Sosyoloji Divanı**, C.I, No.2, 2013, s. 141-159.

Kessler, Gerhard: "İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı," **Arkitekt**, C.V-VI, 1949, s. 131-134.

Kılıç, Ahmet: "Türkiye'de Muhafazakâr Ailenin Ortaya Çıkış Süreci: Sakarya Örneği," **Muhafazakâr Düşünce**, C.IX, No.36, 2013, s. 169-189.

Kıray, Mübeccel B.: **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, 3. Baskı, İstanbul, Bağlam, 2000.

Kirk, Russell: "Muhafazakârlığın On Prensibi," Çev. Kan Aslan, Cemal Fedayi, **Muhafazakâr Düşünce**, C.IV, No:16-17, 2008, s. 243-250.

Koç, Özge, Alptekin, Yavuz: "Siyasal ve Kültürel Yönleriyle Trabzon'da Muhafazakârlık, **Karen**, 2, 2016, s. 95-179.

Kolluoğlu, Biray: **2019-*2020* Türkiye'de Mütedeyyin ve Seküler Ailelerin Çocuk Yetiştirme Pratikleri**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2019, (Çevrimiçi), https://fas.bogazici.edu.tr/tr/haberler/turkiyede-mutedeyyin-ve-sekuler-ailelerin-ortak-yonleri-cok

KONDA: Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması, KONDA Araştırma ve Danışmanlık Şirketi, İstanbul, 2012.

Köni, Hakan, Torun, İshak: "Muhafazakârlık Olgusu ve Amerika-Türkiye Örneklerinde Dini Muhafazakârlık," **Muhafazakâr Düşünce/Conservative Thought**, C.X, No.38, 2013.

Kurtoğlu, Ayşegül: **Toplumsal Muhafazakârlık: Aile, Evlilik, Din ve Siyaset Alanındaki Tezahürleri**, İstanbul, Doruk, 2018.

Kuru, Onur: "Social Conservatism and Voting Behavior in Turkye: A Comparative Study on AKP and CHP Voters," The

Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Lipset, Seymour, Rokkan, Stein: "Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction," **Party Systems and Voter Alignments**, New York, Free Press, 1967.

Macridis, Roy C.: **Contemporary Political Idiologies**, Massachusets, Wintropp Publishers, 1980.

Mandaloğlu, Mehmet: "İslamiyet'ten Önce Türklerde Aile Hukuku," **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:33, 2016, s. 133-159.

Mannheim, Karl: **İdeoloji ve Ütopya**, Çev. Mehmet Okyayuz, Ankara, Epos, 2002.

Mardin, Şerif: **Türkiye'de Din ve Siyaset**, 19. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

Mensching, Gustav: **Din Sosyolojisi: Din, Kültür ve Toplum İlişkileri**, Çev. Mehmet Aydın, Konya, Literatürk Academia, 2012.

Mert, Nuray: "Sağ-Sol Siyaset Ayrımı ve Yeni Muhafazakârlık," **Toplumbilim**, No:7, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 55-63.

Mert, Nuray: "Muhafazakârlık ve Laiklik," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 5: Muhafazakârlık**, İstanbul, İletişim, 2017, s. 314-318.

Mollaer, Fırat: **Türk Muhafazakârlığında Bir Cevelan**, İstanbul, Dergâh, 2017.

Mollaer, Fırat: **Türkiye'de Liberal Muhafazakârlık ve Nurettin Topçu**, İstanbul, Dergâh, 2008.

Mollaer, Fırat: **Anadolu Sosyalizmine Bir Katkı, Nurettin Topçu Üzerine Yazılar**, İstanbul, Dergâh, 2007.

Mollaer, Fırat: "Klasik Muhafazakârlıktan Tekno-Muhafazakârlığa: Tanım Sorunları, Temeller ve Değişmeler," **Doğu Batı**, 2011, s. 59-71.

Mollaer, Fırat: **"Tekno-Muhafazakârlığın Alâmetleri" Çağdaş Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Eleştiri Yazıları: Tekno-Muhafazakârlık, Kemalizm ve Liberal Sol'un Eleştirisi**, İstanbul, Dergâh, 2012.

Musahan, Ali Yıldız: "İslam İtikadında Kutsalın Sınırı," **Mezhep Araştırmaları**, C.VII, No:2, 2015, s. 121-150.

Neuman, W., Lawrence: **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I**, Çev. Sedef Özge, Ankara, Yayın Odası, 2017.

Nisbet, Robert: **Muhafazakârlık; Düş ve Gerçek**, Çev. Kudret Bülbül, Mehmet Fatih Serenli, Ankara, Kadim Yayınları, 2007.

Muhafazakârlık; Düş ve Gerçek, Çev. Kudret Bülbül, Mehmet Fatih Serenli, Ankara, Kadim Yayınları, 2014.

Nişanyan, Sevan: **Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçe'nin Etimolojisi**, 2. Baskı, İstanbul, Liberus Kitap, 2020.

Nuhoğlu, Hatice, İçağasıoğlu Çoban, Arzu: "Evliliğin Kutsal Politiği ve Eleştirisi," **Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi**, C.VII, No:2, 2022, s. 503-519.

Oakeshott, Michael: "Muhafazakâr Olmak Üzerine," (İ. Seyrek, Trans.), **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, C.I, No:1, 2004, s. 55-78.

Okutan, Birsen Banu: "Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme Çabası" **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C.24, No:2, 2020, s. 911-931.

Onur İnce, Hilal: **Muhafazakâr İdeoloji Din-Siyaset**, İstanbul, Alan Yayınları, 2010.

Öğün, Süleyman Seyfi: "Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakâr Yanılgısı," **Toplum ve Bilim**, 74, 1997.

Özbay, Ferhunde: **Aile, Kent ve Nüfus**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

Özdemir, Akın: "Doğum Kontrol Teşviklerinden En Az Üç Çocuğa: Tarihsel Süreçte Türkiye'de Antinatalist ve Pronatalist Politikaların Seyri," **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, C.III, No:3, 2017, s. 65-75.

Özen, Sevinç: "Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar," **Aile Yazıları-I**, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 1991, s. 399-410.

Özipek, Bekir Berat: **Muhafazakârlık Akıl, Toplum, Siyaset**, 4. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2017.

Paker, İrem Begüm: "Yeni Muhafazakâr Gençlik Kültürü: İzmir'deki Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma," Ege

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Pehlivan, Oğuzhan: "Aile Tanımı ve İlişkilerinin Toplumsal Olarak İnşası," Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Ray, John, Wilson, R. S.: "Social Conservatism in Australia," **Australian & New Zealand Journal of Sociology**, 1976, pp. 225-257.

RTÜK: Türkiye'de Çocukların Medya Kullanımı Üzerine Yaptığı Araştırma (2013).

Sandomirsky, Sharon, Wilson, John: "Religious Affiliation and the Family," **Sociological Forum**, C.VI, No:2, 1991, pp. 289-309.

Sartori, Giovanni: **Parties and Party Systems: A Framework for Analysis**, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

Sayer, Andrew: **Method in Social Science: A Realist Approach,** 2th edition, London, Routledge, 1992.

Sayın, Önal: **Aile Sosyolojisi; Ailenin Toplumdaki Yeri**, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.

Schutz, Alfred: **The Phenomenology of the Social World**, Northwestern University Press, Illinois, 1972.

SEKAM, **Türkiye'de Aile: Ailenin Yapısal Özellikleri, İşlevleri ve Değişimi**, İstanbul, 2016.

Smith, Robert: "Social Conservatism, Distractors, and Authoritarianism: Axiological Versus Instrumental Rationality," **Mediations of Social Life in the 21st Century**, ed. Harry F. Dharms, Bradford, UK, Emerald Publishing Limited, 2014, pp.95-133.

Subaşı, Necdet: "Kutsal Tarih'in Dinî Sosyolojisi," **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.III, No:3, 2000, s. 63-83.

Sunar, Lütfi, Kaya, Yunus: "Toplumsal Yaşamda Değerler, Modernleşme, Muhafazakârlaşma ve Kutuplaşma," **Türkiye'de Toplumsal Değişim**, 3. Baskı, Nobel, İstanbul, 2016, s. 327-360.

Şahin Doğan: "Muhafazakârlık, Aile ve Kadın (Çankırı Örneği)" **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XVII, No:2, 2015, s. 163-193.

Şahin Doğan: "Dindarlık- Muhafazakâr Aile Değerleri İlişkisi," **Humanitas**, C.IV, No:7, 2016, s. 159-188.

Şentürk, Murat: "Sosyal Etkileşim ve Dayanışma Açısından Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri," **Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA) 2018-İleri İstatistik Analizi**, Ed. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ankara, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2019, s. 268-311.

Taşkın, Yüksel: "Muhafazakâr Bir Proje Olarak Türk İslam Sentezi," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce V: Muhafazakârlık**, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 381-384.

TAYA: Türkiye Aile Yapısı Araştırması, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

TAYA: Türkiye Aile Yapısı Araştırması, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2016.

TAYA: Türkiye Aile Yapısı Araştırması, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2018.

TAYA: Türkiye Aile Yapısı Araştırması, TC. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2020.

TAYA: Türkiye Aile Yapısı Araştırması, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2021.

Teke, Hüseyin, Melekoğlu, Meral: "Erken Çocukluk Dönemi Cinsel Eğitim Çalışmalarının İncelenmesi: Sistematik Bir Derleme," **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (SUJEF)**, C.XXII, No:2, 2022, s. 144-160.

Tekin, Mustafa: "Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu", **Aile Sosyolojisi**, 8. Baskı, (Haz.) Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, İstanbul, Açılım Kitap, 2019, s. 235-263.

Toprak, Binnaz, vd.: **Türkiye'de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2008.

Türkiye İstatistik Kurumu: **https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251#**

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2023-53707#

Türkkahraman, Mimar: **Toplum ve Temel Toplumsal Kurumlar**, Ankara, Alp Kitap, 2006.

Türköz, Elif Nagihan: "Türkiye'de Muhafazakâr Kimliğin İnşası," Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Ünlü, Sevim ve Yılmaz, Tuncay: "Çoklu Rol Sahibi Kadınlarda Erken Yaşta Evlilik, Sosyo-Demografik Özellikler ve Psikolojik Sağlık İlişkisi," **Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi**, C.XV, No:1, 2019, s. 77-96.

Vermeer, Paul: "Religion and Family Life: An Overview of Current Research and Sugesstions for Future Research," **Religions**, C.5, No.2, 2014, s. 402-421.

Viereck, Peter: **Conservatism Revisited: The Revolt Against Revolt 1815-1949**, New York, Charles Scribner's Sons, 1949.

Vincent, Andrew: **Modern Politik İdeolojiler**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 1993.

Vogl, Tom S., Freese, Jeremy: "Differential Fertility Makes Society More Conservative On Family Values," **PNAS**, C.VII, No:14, 2020, s. 7696-7701.

Vural, Mehmet: **Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık**, 4. Baskı, Elis Yayınları, Ankara, 2017.

Wilson, Glenn: **The Psychology of Conservatism**, Routledge, London, 2013.

Yalçın, Yasemin, Uçar, Aygül: "Muhafazakârlık Söyleminde Aile: Değerlendirme Kuramıyla Derlem Temelli Bir İnceleme," (Haz.) Nalan Büyükkantarcıoğlu vd., **27. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 339-350.

Yaşar-Ekici, Fatma: "Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi," **The Journal of Academic Social Science Studies**, C.XXX, No:1, 2014, s. 209-224.

Yazıcı, Mehmet: "Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri," **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler** Dergisi, C.XXIV, No:1, 2014, s. 209-223.

Yılmaz, Hakan: "Türkiye'de Muhafazakârlık: Aile, Din, Batı," Yayımlanmamış Araştırma Raporu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2006.

Yılmaz, Hakan: "Türkiye'de Muhafazakârlık: Aile, Din, Batı," Yayımlanmamış Araştırma Raporu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2012.

Zimmerman, C. Carle: "Family Influence Upon Religion," **Journal of Comparative Family Studies**, CV, No:2, 1976, s. 1-16.

EKLER

EK1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş Aralığı	Eğitim Durumu	Mesleği	Partideki Görevi	Medeni Durumu	Çocuk Sayısı
A1	Kadın	36-45	Üniversite	Halkla İlişkiler Elemanı	Halkla İlişkiler Müdürü (ilçe)	Evli	1
A2	Kadın	36-45	Üniversite	Yönetici Asistanı	Yönetici Asistanı (ilçe)	Evli	2
A3	Erkek	36-45	Yüksek Lisans	Tüccar	İktisadi İşler Başkanı (ilçe)	Evli	2
A4	Erkek	56-65	Lise	Sanayici	Sivil Toplum ve Halkla İlişkiler Başkanı (ilçe)	Evli	3
B1	Erkek	25-35	Üniversite	Halkla İlişkiler Elemanı	İlçe Yerel Yönetimlerden Sorumlu Başkan	Evli	2
B2	Erkek	25-35	Üniversite	Avukat	İlçe Yerel Yönetimlerden Sorumlu Başkan Yardımcısı	Evli	1
B3	Kadın	25-35	Üniversite	Ev Hanımı	İlçe Kadın Kolları Başkan Yardımcısı	Evli	2
B4	Kadın	46-55	Lise	İdareci	İlçe Teşkilat Başkan Yardımcısı	Evli	3
C1	Erkek	46-55	Üniversite	Bankacı	İlçe Saymanı	Evli	2
C2	Kadın	46-55	Lise	Ev Hanımı	İlçe Kadın Kolları Başkan Yardımcısı	Evli	2
C3	Kadın	46-55	İlkokul	Ev Hanımı	İlçe Kadın Kolları Başkan Yardımcısı	Evli	2
C4	Erkek	56-65	Lise	Turizmci	İlçe Siyasi Hukuki İşler Başkanı	Evli	2
D1	Kadın	46-55	Lise	Muhasebeci	İlçe Teşkilat Başkanı	Evli	3
D2	Kadın	56-65	Lise	Pasta Ustası	İlçe Teşkilat Başkanı	Evli	3

D3	Erkek	36-45	Lise	Tüccar	İlçe Teşkilat Başkanı	Evli	2
D4	Erkek	46-55	Lise	İşletmeci	İlçe Teşkilat Başkanı	Evli	2
H1	Kadın	25-35	Üniversite	Milletvekili Danışmanı	Milletvekili Danışmanı	Evli	1
H2	Erkek	46-55	Lise	Memur	Milletvekili Danışmanı	Evli	3
H3	Erkek	36-45	Lise	Tüccar	İlçe Yerel Yönetimlerden Sorumlu Başkan	Evli	3
H4	Kadın	36-45	Üniversite	Ressam	İlçe Kadın Kolları Başkan Yardımcısı	Evli	2
İ1	Erkek	46-55	Lise	İşletmeci	İlçe Teşkilat Başkanı	Evli	1
İ2	Kadın	46-55	Lise	Ev Hanımı	İlçe Başkanlığı Sekreteri	Evli	1
İ3	Kadın	46-55	Lise	Serbest Çalışan	İlçe Sekreter Yardımcısı	Evli	2
İ4	Erkek	36-45	Yüksek Lisans	İşletmeci	İBB Meclisi Parti Temsilcisi	Evli	1
M1	Kadın	56-65	Üniversite	Öğretmen	İlçe Kadın Kolları Başkanı	Evli	1
M2	Kadın	56-65	Üniversite	Öğretmen	İlçe Kadın Kolları Başkan Yardımcısı	Evli	2
M3	Erkek	46-55	Lise	İnşaat Teknisyeni	İlçe Yerel Yönetimlerden Sorumlu Başkan	Evli	2
M4	Erkek	46-55	Lise	Tüccar	İlçe Yerel Yönetimlerden Sorumlu Başkan Yardımcısı	Evli	3
S1	Erkek	56-65	Üniversite	Serbest Çalışan	İlçe Başkanlığı Sekreteri	Evli	3
S2	Erkek	46-55	Lise	Tüccar	İlçe Yerel Yönetimlerden Sorumlu Başkan Yardımcısı	Evli	3
S3	Kadın	36-45	Lise	Ev Hanımı	İlçe Kadın Kolları Başkan Yardımcısı	Evli	3
S4	Kadın	56-65	Lise	Halkla İlişkiler Elemanı	İlçe Kadın Kolları Başkan Yardımcısı	Evli	4

EK2: Mülakat Soruları

Demografik Sorular

Cinsiyet:

Yaş:

Doğum Yeri:

En son bitirdiğiniz okul:

Meslek:

Çalışılan Parti ve İlçe Teşkilatı:

Çocuk Sayısı:

Genel / Kavramsal Sorular

Sizce aile ne demektir? Aile sizin için ne ifade ediyor? Sizin için aileyi aile kılan faktörlerden bahsedebilir misiniz?

Değerlerden bahsedersek, sizin aile yaşantınıza içkin, ilke edindiğiniz ve koruduğunuz değerler var mıdır? Varsa nelerdir bunlar?

Sizce evlilik ne demektir?

Sizce evlilik kutsal mıdır?

Sizin bir dini inancınız var mı?

Hayatınızda pratik ettiğiniz ibadetler var mı?

Sizce dini inancınızın aile yaşantınıza bir etkisi var mı? (Varsa) Ne şekilde etkilerden bahsedebilirsiniz?

Aile Yaşantısına Dair Sorular / Hayat Hikâyesi Anlatımı

Evlilik Öncesi:

Eşinizle nasıl tanıştınız?

Eşinizi seçerkenki kriterleriniz nelerdi?

Eşinize evlenme niyetinizi nasıl ifade etmiştiniz?

Flört ya da nişanlılık süreniz ne kadardı?

Ailenize söylemeden buluştuğunuz zamanlar oldu mu?

Birlikte vakit geçirdiğiniz mekânlar nerelerdi? Ne sıklıkla görüşürdünüz?

Birlikte tatile gittiniz mi?

Bu süreçte fiziksel temasınız nasıldı?

Nişan ritüelleriniz nelerdi?

Nişanınızı nerede yaptınız, nasıl oldu, neden? Nişanınızda nasıl bir program izlendi? Konuşma yapıldı mı? Nelerden bahsedildi?

Nişanlılık sürecinde ailelerin birbiriyle irtibatı nasıldı?

Her iki ailede de hürmet edilen kişiler var mıydı, neden?

Kına gecesi yaptınız mı? Nasıl olmuştu?

Oturmayı seçtiğiniz semti neye göre belirlediniz? Kriterleriniz var mıydı?

Aile Apartmanını tercih eder miydiniz, neden?

Evlilik ritüelleriniz nelerdi? Nasıl bir mekanda nikâh/düğün yaptınız?

Düğün eğlenceniz nasıldı?

Evlilik Sonrası

Evlenirken bir sözleşme, anlaşma yaptınız mı?

Dini nikâh yaptınız mı? Mehir konusunda neler söylersiniz?

Eşinizin soyadını aldınız mı ya da eşiniz sizin soyadınızı aldı mı?

Evinizde nasıl bir gelir/masraf bölüşümü var?

Genel anlamda evdeki iş bölümü nasıl? Siz bundan memnun musunuz?

Eşinizin ailesi/ eşiniz sizin aileniz ile ne sıklıkta görüşüyorsunuz?

Eşinizle ortak olarak taşıdığınız inançlar, düşünceler, değerler, hedef ve hayaller var mı? Nelerdir?

Ailece birlikte zaman geçirmek istediğinizde neler yaparsınız?

Ailece yaz tatillerinde, ara tatillerde ne yapmayı, nerelere gitmeyi tercih ediyorsunuz, neden?

Ailece dini ve milli bayramları nasıl geçirirsiniz?

Ailenizde doğum günleri kutlanır mı?

Ailece desteklediğiniz sosyal sorumluluk projeleri var mıdır?

Ailece katıldığınız eğitim programları sanat aktiviteleri vs var mıdır?

Evinize gıda alışverişini kim nereden yapıyor? Özellikle alışveriş esnasında dikkat ettiğiniz şeyler var mıdır?

Evinizde alkol tüketimi nasıldır?

Evinizde sigara tüketimi nasıldır?

Ebeveynlik

Çocuğunuzun olacağını öğrendiğinizde ilk ne hissettiniz?

Anne olmak baba olmak siz de bir değişim yarattı mı? Evet, ise nasıl bir değişim yarattı?

Sizce annelik nedir? Babalık nedir?

İdeal anne baba kimdir?

İdeal çocuk sayısı var mı?

Kürtaj hakkında ne düşünüyorsunuz?

Çocuğunuz dünyaya geldiğinde en büyük desteğiniz ne/ kim olmuştu?

Çocuklarınızın isimlerini nasıl seçtiniz?

İsim verme ritüeli oldu mu?

Babyshower, mevlit gibi kutlamalar oldu mu?

Sünnet ettirdiniz mi, neden?

Çocuklarınızı yetiştirirken referans aldığınız kaynaklar, düşünceler, değerler, inançlar vs. nelerdir?

Engelli bir birey var mı ailenizde, bakımını nasıl yapıyorsunuz, sizin için ona bakmak ne ifade ediyor, motivasyonunuz ve desteğiniz nedir bu konuda?

Çocuğunuza ilk öğrettiğiniz değerler nelerdir?

Çocuğunuzun arkadaş çevresi nasıl olmalı, sizin bir müdahaleniz var mı? Neler yapıyorsunuz?

Çocuğunuzun meslek ve iş seçimine müdahaleniz var mıdır?

Çocuğunuzun eşcinsel yönelimi olsa tutumunuz ne olur?

Çocuğunuz tek başına yaşamak istese tutumunuz ne olur?

Çocuğunuz farklı bir şehirde ya da ülkede yaşamak istese tutumunuz ne olur?

Çocuğunuz farklı bir dinde, farklı kültür, farklı sosyo-ekonomik düzeyde biriyle evlenmek istese tutumunuz ne olur?

Ailenize komşu olmasını en çok istediğiniz kişiler kimler olurdu? Kimlerle komşu olduğunuzda kendinizi güvende hissederdiniz?

Ailenize komşu olmasını istemediğiniz insanlar var mıdır? Komşuluğundan güvensiz hissedeceğiniz?

Farklı bir partinin ilçe teşkilatında görev yapan bir komşunuz olsa ailenizi evinizi açmakta güvenli hisseder miydiniz?

Aile dostlarınızı seçerken nelere dikkat edersiniz? Aile dostunuz olabilecek kişilerin özellikleri nelerdir?

Sizce şu an aile bütünlüğünüzü bozan şeyler var mı, varsa nelerdir?

Sizce boşanma sebepleri nelerdir?

Herhangi bir aile bireyiniz hayatını kaybetti mi? Bu durumda takip ettiğiniz ritüeller neler oldu? Bu süreçte destek aldığınız temel kaynaklar nelerdi?

Yarı Yapılandırılmış Mülakat Sorularıyla Aranan Ailedeki Muhafazakâr Değerler Çerçevesi

1. **Geleneksel değerler**
   - 1.1. (Inglehart ve Welzel, World Values Survey 2023)
     - 1.1.1. Tanrı, katılımcının hayatında çok önemlidir.
     - 1.1.2. Bir çocuğun bağımsızlık ve kararlılıktan ziyade itaati ve dini inancı öğrenmesi daha önemlidir.
     - 1.1.3. Kürtaj hiçbir zaman meşrulaştırılamaz.
     - 1.1.4. Katılımcının güçlü bir ulusal gurur duygusu vardır.
     - 1.1.5. Katılımcı otoriteye saygı duymaktadır.
   - 1.2. (Doğan, 2016: 163)
     - 1.2.1. Evin reisi erkektir.
     - 1.2.2. Kadının asıl görevi anneliktir.
     - 1.2.3. Evin iç işlerinden (yemek, temizlik gibi) kadın, dışarıdaki işlerden (fatura yatırmak, pazar alışverişi gibi) erkek sorumludur.

2. **Muhafazakâr Aile Değerleri** (Doğan, 2016: 163)
   - 2.1. Çocuklara evde anne ve babası tarafından dini ve ahlaki değerler öğretilmelidir.
   - 2.2. Yaşlı anne ve babasına bakmak çocuğun görevidir.
   - 2.3. Meşru bir neden olmadan kürtaj yoluyla bebeği aldırmak büyük bir insanın canına kıymak kadar kötü bir davranıştır.
   - 2.4. Aile dini ve manevi değerlere bağlı olmalıdır.
   - 2.5. Bir kadın evleninceye kadar bekâretini korumalıdır.
   - 2.6. Ev kadını da çalışan ve para kazanan kadın kadar değerlidir.
   - 2.7. Çocukların her istediğini alarak değil, onları aza kanaat etmeyi öğreterek mutlu edebilirsiniz.
   - 2.8. Nikâhsız beraber yaşamak doğru değildir.
   - 2.9. Maddi ve manevi sorunlar olduğunda başvurulması gereken ilk yer ailedir.
   - 2.10. Kadınlar için bazı meslekler uygun değildir.
   - 2.11. Eş seçiminde dindarlık önemli bir faktördür.

3. **Sosyal Muhafazakârlık Temaları** (Kuru, 2018: 117-118)
   - 3.1. Mevcut toplumun korunması

3.2. Sosyal düzenin korunması
3.3. Toplumun iyiliği ve güvenliği arayışı
3.4. Aile otoritesinin korunması
3.5. Aile bütünlüğünün önemsenmesi
3.6. Geleneksel aile değerlerinin önemsenmesi
3.7. Makul cinsel yaşamın belirlenmesi
3.8. Evlilik öncesi bekâretin korunması
3.9. Kürtaja karşıt olunması
3.10. Boşanma konusunda temkin olunması
3.11. Dinin ahlaki öğreticiliği ve sosyal fonksiyonunu koruma
3.12. Toleranssızlık (yabancı korkusu, toplumdaki değerler sistemine uymayanların dışlanması)

4. **Sosyal Muhafazakârlık Ölçeği** (C. Everett, 2013:7)
4.1. Kürtaj (Sosyal)
4.2. Aile (Sosyal)
4.3. Din (Sosyal)
4.4. Geleneksel Evlilik (Sosyal)
4.5. Geleneksel Değerler (Sosyal)
4.6. Vatanseverlik (Sosyal)
4.7. Askeri ve milli güvenlik (Ekonomik) -hariç
4.8. Mali Sorumluluk (Ekonomik) -hariç
4.9. İş (Ekonomik) -hariç
4.10. Sınırlı Hükümet (Ekonomik) -hariç
4.11. Bireysel silahlanma (Ekonomik) -hariç
4.12. Sosyal Yardımlar (Ekonomik) -hariç

ÖZGEÇMİŞ

2010 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü Lisans Programı ve Sosyoloji Bölümü yan dal programından mezun olmuştur. 2009-2010 Eğitim Öğretim yılında Edinburgh Ortadoğu Araştırmaları ve İslam Okulu'nda misafir öğrenci olarak bulunmuştur. 2015 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda "Seyyid Kutup'ta Cahiliye Kavramı ve Modernizm Eleştirisi" adlı çalışmasıyla yüksek lisans derecesini almıştır. 2013-2017 yıllarında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Din Sosyolojisi Bilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmıştır.